

Δεκαπενθήμερος

ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1984, ΤΕΥΧΟΣ 24 ΔΡΧ. 80

Εκδόσεις Πλέθρον

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΜΠΟΥΝΙΟΥΕΛ

Παρουσίαση και ανάλυση όλων των έργων του, συνεντεύξεις, πλούσιο φωτογραφικό υλικό, βιογραφικά στοιχεία, πλήρης και αναλυτική φιλομογραφία, πλούσια βιβλιογραφία.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΜΠΡΕΤΟΝ — ΡΕΜΠΩ — ΕΛΥΑΡ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΧΙΤΣΚΟΚ — ΒΑΪΝΤΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΝΙΤΣΕ — ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

ΘΑ ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΟΥΝ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΜΠΡΕΧΤ — ΛΩΤΡΕΑΜΟΝ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

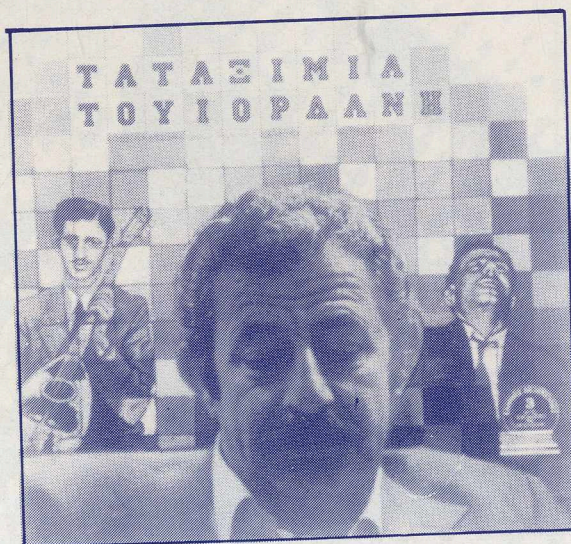
ΦΕΛΛΙΝΙ — ΦΑΣΜΠΙΝΤΕΡ
Γ. ΑΛΛΕΝ/Μ. ΜΠΡΟΥΚΣ — ΤΡΥΦΩ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΜΑΡΞ — ΧΕΓΚΕΛ

Εκδόσεις: Μπουμπουλίνας 14, Αθήνα, τηλ. 36.45.057
Βιβλιοπωλείο: Τσούτσα 1Α, Αθήνα, τηλ. 88.34.692

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΕΣ

Α' ΠΛΕΥΡΑ

1. ΤΑΞΙΜΙ Μην το κάνεις αυτό γιατί σ' αγατώ γλυκιά μου.
2. ΘΑ ΣΠΑΣΩ ΚΟΥΠΕΣ
Τραγουδά η Κατερίνα Ξηρού.
3. ΤΕΤΟΙΑ ΚΟΥΚΛΑ ΚΑΙ ΤΣΑΧΠΙΝΑ

Β' ΠΛΕΥΡΑ

1. ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΙΜ
2. ΕΧΕΙΣ ΚΟΡΜΙ ΑΡΑΠΙΚΟ
3. ΣΑΝ ΜΑΓΕΜΕΝΟ
4. ΜΗΝ ΕΙΣΑΙ ΨΕΥΤΡΑ ΔΙΓΝΩΜΗ
Τραγουδά ο Ιορδάνης Τσομίδης
5. Ο ΠΑΣΣΑΣ
6. ΠΩΠΩ ΚΑΤΙ ΜΑΤΙΑ
Τραγουδά ο Λάμπρος Καρελάς

ΤΑ ΤΑΞΙΜΙΑ ΤΟΥ ΙΟΡΔΑΝΗ

Αυτοσχεδιασμοί με μπουζούκι Α.Φ. 314
Ένας μεγάλος βιρτουόζος της παλιάς φρουράς
παίζει μπουζούκι μ' ένα δικό του υπέροχο τρόπο.
Στο δίσκο τραγουδούν η Κ. Ξηρού, ο Λ.
Καρελάς και ο Ιορδάνης Τσομίδης.

ΕΤΟΙΜΑΖΕΤΑΙ

POP ELEVEN ΠΙΝΔΑΡΟΥ 38 & ΤΣΑΚΑΛΩΦ (ΓΩΝΙΑ), 106 73 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 3630868 - 3601729

ΕΙΔΗΣΗ πού έχει τή μορφή ΠΡΟΣΚΛΗΣΗΣ

Οί εκδόσεις "Ομβρος από τις 10 'Οχτώβρη αρχίζουν μιά σειρά αφιερωμάτων σε συγγραφείς του 19 αιώνα.

Τά αφιερώματα θά διαρκούν γιά κάθε συγγραφέα αντίστοιχα ένα μήνα. Αυτό τό μήνα (10-10 έως 10-11) επίσημος προσκεκλημένος είναι ο "Όσκαρ Ουάιλντ. Θά ακολουθήσουν "Έντγκαρ "Άλλαν Πόε, Κάρολος Μπωντλαίρ, "Άρθουρος Ρεμπώ, Πώλ Βερλαίν.

Γιά τούς λάτρεις τής γραφής αυτής θά υπάρχουν σπάνια καί συλλεχτικά βιβλία αλλά καί ό,τι πίο σύγχρονο έχει κυκλοφορήσει γύρω από αυτούς. Τά αφιερώματα θά γίνονται στό στέκι του "Όμβρου, Σόλωνος 68 (ισόγειο απέναντι Νομικής Σχολής).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Λουκάς Κούσουλας

ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

(δοκίμια)

Σπύρος Τσακνιάς

ΔΑΚΤΥΛΙΚΑ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑΤΑ

(κριτικά κείμενα)

Χριστόφορος Μηλιώνης

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

(δοκίμια)

Γ. Δ. Παγανός

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

(κριτικά μελετήματα)

Τάκης Καοβέλης

ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

(δοκίμια)

Κώστας Γεωργουσόπουλος

ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

(δοκίμια)

ΙΣΤΟΡΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑ

- ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ:
Διδασκαλία νεοελληνικής γλώσσας Β' εκδ.
- ΓΙΑΝΗΣ ΚΟΡΔΑΤΟΣ:
Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (τόμ. 2)
- ΣΤΑΥΡΟΣ Γ. ΤΣΑΚΙΡΗΣ:
Αγιασθήτω το όνομά σου λοιπόν
- ΒΙΚΑ ΓΚΙΖΕΛΗ:
Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)
- ΝΙΚΟΣ ΨΥΡΟΥΚΗΣ:
Ο Επίκουρος και η εποχή μας
- ΧΡΗΣΤΟΣ ΡΩΜΑΣ:
Λεξικό αναπτυγμένων εννοιών
- ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ:
Τα παιδιά των πελαργών
- ΠΕΤΡΟΣ ΜΑΚΡΗΣ
Μαρξιστές και ορθοδοξία
- ΦΡΙΕΟΣ ΒΡΑΧΑΣ:
Ελληνιστική Κύπρος
- Δ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ - Χ. ΡΩΜΑΣ:
Το δοκίμιο
- ΝΙΚΟΣ ΨΥΡΟΥΚΗΣ
Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1940-1974 (τόμ. 4)
- ΝΙΚΟΣ ΜΟΥΛΑΚΑΚΗΣ
Η διδασκαλία του συντακτικού μέσα από τα κείμενα
- ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ:
Λαϊκοί πραχτικοί οργανοπαίχτες
- Δ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΚΟΡΝΕΛΑΚΗΣ - Χ. ΡΩΜΑΣ:
Κείμενα Λογοτεχνίας Β' Λυκείου
- ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΔΙΑΛΗΜΑΣ:
Εισαγωγή στην ποίηση του Γ. Ρίτσου
- ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ:
Νεοελληνική ποίηση
- ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΟΥΣΙΔΗΣ:
Μάρκος Βαφειάδης Μαρτυρίες

εκδόσεις επικαιρότητα

Μαυρομιχάλη 60 — τηλ. 3636083

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
«ΚΟΜΜΟΥΝΑ»

Σουλίου 9
Τηλ. 3602644

ΦΕΛΙΕ ΓΚΟΥΑΤΤΑΡΙ
Μοριακή επανάσταση

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΙΑΣ
Πέρα από το σοσιαλισμό
Μια νέα ουτοπία

ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΦΛΩΡΑΚΗ

η τετραλογία της υπαρξιακής
οδύσσειας

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

(5η έκδοση)

ΤΑ ΠΟΝΟΤΡΟΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙ
ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ ΤΟΥ ΑΠΟΛΥΤΟΥ

(3η έκδοση)

ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΟ ΑΥΡΙΟ

(2η έκδοση)

ΘΕΑ ΑΠΟ ΤΑ ΧΤΙΣΜΕΝΑ
ΠΑΡΑΘΥΡΑ

έκδοση: "ΑΠΕΙΡΟΝ"

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Ζωοδόχος Πηγή 17
233639980

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΠΙΛΟΓΗ
ΧΑΜΗΛΟΤΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΟΛΗΝ

Σύντομα ή καινούργια δουλειά της Πέγκυ Άργυροπούλου Λόγοι τής Νύχτας από τις εκδόσεις Όμβρος.

Φοράς τά άνόσια περιδέραια
καί δίνεσαι στόν έρωτα όλόγυμνος.
Σ' άρέσει νά πονάει τό ταίρι σου
άπό τίς κόψεις τών φιλιών σου.
Λένεις τά χέρια σου σφιχτά μ' άλυσίδες
άσημένιες καί χρυσές
καί δίνεις γιά άντάλλαγμα στους σκλάβους σου,
δεκάρες τρύπιες μαυρισμένες άπ' τά χρόνια.

Τής ίδιας κυκλοφορεί άπό τίς εκδόσεις Τέχνη
καί Λόγος ή ποιητική συλλογή Τό Φιλί — κεντρι-
κή διάθεση: εκδόσεις Όμβρος, Σόλωνος 68.

ανανεωση

πολιτική επιθεωρηση

Θεσσαλονικη Σεπτεμβριος-Οκτωβριος 1984 τευκος 6-7 θρακιες 150

ΧΟΡΧΕ ΣΕΜΠΡΟΥΝ
ΟΤΑΝ
ΧΑΘΗΚΑΝ
ΟΙ ΑΙΣΘΗΣΕΙΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΠΕ

ΣΟΛΩΝΟΣ 116 - ΑΘΗΝΑ - 145 - ΤΗΛ. 36.19.724

Η ΑΥΓΗ

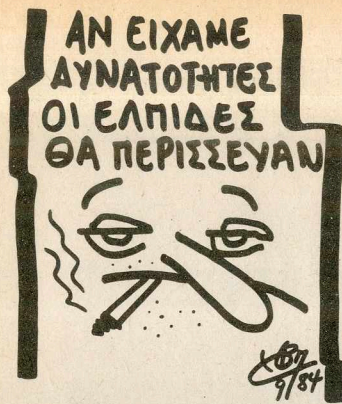
ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

- μικρο σχημα
- νεα αντιληψη
- πλουσια υλη

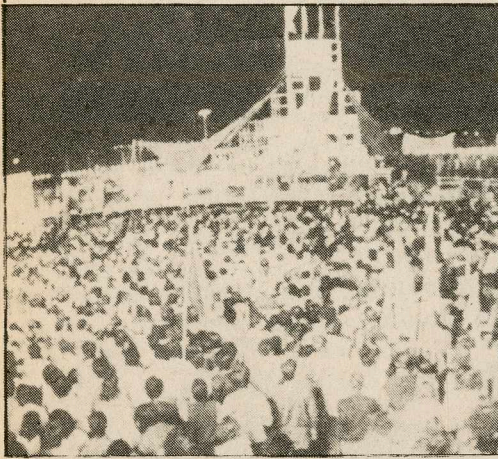
Η νεα εφημεριδα της Κυριακης σας.

Δεκαπενθήμερος ΠΟΛΙΤΗΣ

Περιεχόμενα

Πολύς κόσμος συνέρρευσε φέτος στο Φεστιβάλ της Αύγης. Τι ζητάει όμως από τό ΚΚΕ έσωτ.; Και τί ζητάει αυτό από τόν κόσμο;

Έχουν περάσει 43 χρόνια από την ίδρυσή του. Όμως άκέραιο παραμένει πάντα τό πρόβλημα τί ήταν και τί ήθελε τό ΕΑΜ.

Θέση: Μία άλλη λεγγύη πού δέν είναι δική μας	6
Ό δεκαπενθήμερος, Περιδιαβάζοντας τήν πολιτική έπικαιρότητα	7
Διαρκής, Κάθε 15 μέρες. Στιγμιαία	9

Γιώργου Καρρά, Κυβερνητικές άναβαθμίσεις	11
Χρήστου Πικριδά, Ό Γραμμένος (σκίτσα)	13
Άγγελου Έλεφάντη, Τί ήθελε ό κόσμος από τό Φεστιβάλ;	14

Τάσου Παπαγιαννόπουλου, Έξωτερική πολιτική επί ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ. ...	16
Στάθη Τσαγκαρουσιάνου, Φαντάροι... ..	21
Δημήτρη Κυρτάτα, Τί σημαίνει ή στροφή τών νέων στή Δεξιά	24

Γιάννη Μαρκάκη, Δώστε τά δάση στό λαό	26
Σκ. Άστού, ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	28
Γιώργου Μαργαρίτη, Έμφύλιες διαμάχες στήν Κατοχή	30

Δ. Ν. Μαρωνίτη, Ό άντιεξουσιαστικός ρόλος τών 18 Κειμένων	34
Φιλίπ Ρενάρ, Έκμοντερνισμός και πρωτοπορία	38
Μαριάννας Δήτσα, Τελικά είναι ή σιωπή χρυσός;	41
Νίκου Πολίτη, Η άρχαία τραγωδία	46

ΤΟ ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ	48
-----------------------------------	----

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ	50
-----------------	----

Ίδιοκτησία Σ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. • Έκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή • Τυπογραφείο Χαϊδεμένος, Λεωφόρος Βουλιαγμένης 429, τηλ. 9440997.

Συνδρομή έσωτερικού: Έτήσια (26 τεύχη) 1.700 δρχ. Έξάμηνη (13 τεύχη) 900 δρχ. Συνδρομή έξωτερικού: Εύρώπη έτήσια 2.400 δρχ. έξάμηνη 1.300 δρχ. Άλλες χώρες έτήσια 2.700 δρχ., έξάμηνη 1.400

ΜΙΑ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΗ ΜΑΣ

Οριστικοποιήθηκε τελικά η ημερομηνία της επίσκεψης του κ. Παπανδρέου στην Πολωνία ύστερα από παλιά πρόσκληση του δικτάτορα Γιαρουζέλσκι. Η επίσκεψη αυτή, η πρώτη που πραγματοποιεί πρωθυπουργός δυτικής χώρας εδώ και τρία χρόνια, εκτιμάται ιδιαίτερα από την πολωνική χούντα, γιατί κατά τη γνώμη της σημαίνει «τό τέλος της διπλωματικής απομόνωσης της Πολωνίας από τη Δύση».

Δέν πιστεύουμε πώς αδικούμε ιδιαίτερα τις απόψεις του κ. Παπανδρέου, που τον οδήγησαν έξαρχης σε μιάν ιδιαίτερα φιλική στάση απέναντι στη δικτατορία του Γιαρουζέλσκι, αν τις σχηματοποιούσαμε ως εξής: η Ελλάδα έχει πρόβλημα εξάρτησης από τις ΗΠΑ. Ως πρόσχημα ιδεολογικό και πολιτικό προς τους συμμάχους τους γι' αυτή την εξάρτηση οι ΗΠΑ χρησιμοποιούν την τεταμένη κατάσταση στο χώρο του ανατολικού συνασπισμού, τό σοβιετικό δόγμα της περιορισμένη κυριαρχίας, τονίζοντας στους συμμάχους τους τόν κίνδυνο, αν δεν άμυνθούν, να περιέλθουν και αυτοί στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Τό αντίδοτο λοιπόν είναι κατά τόν κ. Παπανδρέου απλό: άγνοούμε ό,τι συμβαίνει στις χώρες αυτές, κάνουμε ό,τι δεν είδαμε τίποτα, αντίθετα καλλιεργούμε την ύφεση και τή συνεργασία, όποτε όλο τό άμερικανικό ιδεολογικό οικόδομημα καταρρέει, καθώς δεν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος λόγος να επίζητούν οι Δυτικοί τήν προστασία των ΗΠΑ. Κι αν αποδυναμωθεί τό ΝΑΤΟ και επικρατήσουν σχέσεις ύφεσης, αυτόματα θά αποδυναμωθεί και τό Σύμφωνο της Βαρσοβίας, που δημιουργήθηκε απλώς ως αντίσταθμισμα του ΝΑΤΟ.

Τέτοιες αναλύσεις που έναποθέτουν τό μέλλον του κόσμου σε κυβερνήσεις που κάνουν τά στραβά μάτια, μοιάζουν περίπλοκες, είναι όμως τουλάχιστον άπλοϊκές. Όχι μόνο γιατί παραγνωρίζουν τήν αυτόνομη δυναμική που έχουν οι κοινωνίες σοβιετικού τύπου, ό,τι δηλαδή όσα γίνονται εκεί δεν άποτελούν κατά κανένα τρόπο εξαναγκασμένη άπάντηση στα όσα συμβαίνουν στη Δύση. Άλλά και γιατί άγνοούν τις συνέπειες της χιλιοεπωμένης παραδοχής ό,τι οι μάζες και όχι οι κυβερνήσεις είναι οι πρωταγωνιστές της ιστορίας. Άγνοούν, δηλαδή, ό,τι τό ξεσήκωμα των Πολωνών έφερε τόν κόσμο στις χώρες της Δύσης πολύ πιο κοντά τους. Ότι αυτή άκριβώς ή άλληλεγγύη μας στην Άλληλεγγύη έκανε τους Πολωνούς να μην αισθάνονται μόνοι. Ότι ή άλληλεγγύη και τό άμοιβαίο ένδιαφέρον άποδυνάμωσε τήν εκατέρωθεν Γιάλτα, γιατί ή Γιάλτα είναι κυρίως ένα τείχος σιωπής που χωρίζει δύο κόσμους, ένα τείχος που άμα τό σβήσουν από τό μυαλό τους οι άνθρωποι δύσκολα θά στέκεται μετά στο χάρτη. Ότι ή πάλη των Πολωνών τους έφερε προς στιγμήν ένα βήμα κοντά στο σοσιαλισμό κι αυτό όλος ό κόσμος, εδώ κι εκεί, αισθάνθηκε πώς είναι δική του υπόθεση, κοινή έλπίδα, ανεξάρτητα σε ποιόν συνασπισμό άνήκει. Η διαδικασία αυτή ήταν επαναστατική, άσχετα αν συνέβαινε μόνο στο μυαλό μας.

Η επίσκεψη του πρωθυπουργού στην Πολωνία θέλει να επισφραγίσει τήν επάνοδο στην καθεστηκία τάξη πραγμάτων. Θά δούμε, έμεις εδώ, στην τηλεόραση έπισήμους, πλήκρια, χαλιά, άεροδρόμια κι οι Πολωνοί θά δούν αντίστοιχα τόν κ. Παπανδρέου και τήν άκολουθία του. Όμως σε κανέναν, ούτε σε έμās ούτε σε εκείνους, θά έχει να πει τίποτα ή συνέντευξη των έπίσημων «έκπροσώπων» μας: πίσω τους, κενό, σιωπή. Για τους Έλληνες ή άγνωστη Πολωνία, θαμμένη πάλι για τά καλά στα βάθη της Γιάλτας. Όσο για εκείνους, άς έλπίσουμε τουλάχιστον ό,τι ή αγανάκτησή τους για τήν επίσκεψη του πρωθυπουργού μας δεν θά πάρει σβάρνα κι έμās.

ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ

Μαύρος χρυσός

Τό χωριό Δελβινάκι ίσως είναι από τις πιο σημαντικές τοποθεσίες της νεοελληνικής ιστορίας. Ουδενμία σχέση βέβαια με τὰ Δερβενάκια της Πελοποννήσου· τό Δελβινάκι τής Ήπειρου παρέμενε άγνωστο μέχρι πριν από λίγες μέρες, όποτε ή ΔΕΠ πού κάνει γεώτρηση στην περιοχή άνακοίνωσε ότι υπάρχουν σέ μικρό βάθος ένδειξεις αερίου και πετρελαίου.

Κι άν οι ένδειξεις γίνον άργότερα βεβαιότητα, όταν τό γεωτρήσανο φτάσει στά 1.500 μέτρα; Τολμούμε νά ύποστηρίξουμε ότι άν βρισκόταν πετρέλαιο στό Δελβινάκι πέντε χρόνια νωρίτερα ό κ. Καραμανλής θά τολμούσε νά ήγηθεί για μιá άκόμα φορά τού ψηφοδελτίου τής Νέας Δημοκρατίας σέ εκλογές και δέν θά μεταπηδούσε στην Προεδρία. Υποθέτουμε άκόμα ότι άν τό περίφημο πετρέλαιο Δελβινάκιού άνακαλυπτόταν πρό τετραετίας ό κ. Ράλλης θά κέρδιζε μέ άνετη πλειοψηφία και χωρίς ούτε ένα ού τις εκλογές, ό δέ λαός θά άνεβαλλε για άπρόβλεπτο χρονικό διάστημα τήν άνοδό του στην έξουσία. Είναι έξάλλο βέβαιο ότι άν ή έξαιρετική φύση τού Δελβινάκιού άποφάσιζε νά μās άποκαλύψει τούς θησαυρούς της κάνα δύο χρόνια νωρίτερα, τότε τό πετρέλαιο θά κύλαγε πιο βαθιά στό αύλάκι, ή φορά τών πραγμάτων θά είχε άλλάξει τελεσίδικα, τό δημοσιονομικό χρέος τού τόπου επίσης, ή δραχμή θά κατρακύλαγε λιγότερο.

Ό λαός μάλλον θά άποφάσιζε νά παραμείνει και δεύτερη τετραετία στην έξουσία και ή κυβέρνηση δέν θά έπρεπε νά άνησυχεί από τήν πλευρά αυτή. Είναι έτσι σίγουρο ότι ό κ. Παπανδρέου δέν θά προέβaine στον τελευταίο άνασχηματισμό, ούτε και θά πήγαινε στη Λιβύη για πετρέλαιο, παρά μόνο για λόγους συντροφικότητας άλληλεγγύης. Γενικά όλοι, λαός και κυβέρνηση, θά ήμασταν σέ θέση νά διατηρήσουμε σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό τήν αξιοπρεπεία μας, τὰ πολιτικά μας πιστεύω.

Άλλά ή μοίρα τὰ 'φερε άλλως...

Δομικός άποχαιρετισμός

Άγαπητέ μου Άντώνη,

Θέλω μ' αυτή μου τήν επιστολή νά εκφράσω τις πιο θερμές μου και ειλικρινείς εύχαριστίες για τό πρωτοποριακό έργο

σου στό ΥΧΟΠ. Χειρίστηκες τὰ τόσο δύσκολα προβλήματα — πού συνδέονται με τό άντικείμενο τού ύπουργείου σου — με γνώση, με τόλη και θάρρος. Έθεσες τό θεμέλιο λίθο τού ρυθμιστικού τόσο για τήν Άθήνα όσο και για τή συμπρωτεύουσα. Έγραψες ιστορία. Είμαι βέβαιος πως θά συνεχίσεις μ' όλες σου τις δυνάμεις τόν κοινό άγώνα για τή μεγάλη άλλαγή.

Μέ συντροφικούς χαιρετισμούς
Άνδρέας Γ. Παπανδρέου

Η επιστολή αυτή τού πρωθυπουργού προς τόν άπερχόμενο κ. Τρίτση προκάλεσε σέ πολλούς ήλαρότητα. Προσωπικά μου προκάλεσε μάλλον θλίψη. Γιατί, σέ άντίθεση με τις πιο «στεγνές» επιστολές προς τούς κ. Κεδίκογλου και Κατριβάνο, ό κ. Παπανδρέου μοιάζει εδώ νά έννοεί όσα γράφει. «Πρωτοποριακό έργο», «έγραψες ιστορία», όλα αυτά σημαίνουν ότι ό κ. Τρίτσης θυσιάστηκε χάριν ύψιστων προεκλογικών σκοπιμοτήτων.

Μέσα στα άσφυκτικά περιθώρια τής κυβερνητικής πολιτικής, ό κ. Τρίτσης — πού, ως μήν ξεχνάμε, μετείχε στην κυβέρνηση, δηλαδή συμμερίζοταν τήν πολιτική αυτή — έκανε ό,τι μπορούσε. Η άναρχη ανάπτυξη τών νεοελληνικών πόλεων είναι προϊόν μιās κοινωνικής δυναμικής, πού βέβαια παραμένει ή ίδια όπως επί κυβερνήσεων τής Δεξιās. Με βάση αυτό τό δεδομένο στό ΥΧΟΠ δέν άπέμενε τίποτε άλλο από τό νά καταρτίσει πολεοδομικές μελέτες, σχέδια επί χάρτου, με τήν έλπίδα ότι στό μέλλον θά βρεθούν κάποιες δυνατότητες για τή μεταφορά όρισμένων λειτουργιών κατά πώς προβλέπουν οι μελέτες. Όσο για τὰ αυθαίρετα, τουλάχιστον για όσα άποτελούν πρώτη κατοικία, είναι φανερό ότι τό κράτος δέν μπορεί νά τὰ κατεδαφίσει, άν δέν λύσει προηγουμένως τό πρόβλημα τής στέγασης αυτών τών ανθρώπων, άν δέν αντιμετωπίσει δηλαδή διαφορετικά τό γενικότερο πρόβλημα τής κατοικίας. Άπό τή στιγμή πού αυτό δέν γίνεται, τό μόνο πού άπέμενε στό ΥΧΟΠ ήταν νά προσπαθήσει νά όργανώσει κάπως τις περιοχές αυθαίρετης δόμησης.

Μεσοβέζικες λύσεις δηλαδή. Κι ως γνωστόν τό μεσοβέζικο δέν είναι δημοφιλές. Οι εισφορές για τὰ αυθαίρετα, οι περιορισμοί όρόφων κυρίως στην έπαρχία, ή προσπάθεια νά έμποδιστεί ή επέκταση τών Άθηνών διά τής έπιβολής περιοριστικών μέτρων στην κατάτμηση άγροτεμαχίων στό υπόλοιπο Άττικής, όλα αυτά χρεώθηκαν εις βάρος τού κ. Τρίτση. Τουλάχιστον αυτά ήταν τὰ μηνύματα τών βουλευτών, πού ύποτίθεται ότι μεταφέρουν τό σφυγμό τών ψηφοφόρων, προς τόν κ. Παπανδρέου. Παράλληλα βέβαια υπάρχουν και θέματα όπως τό νέφος πού, παρότι ή καταπολέμησή του κάθε άλλο παρά άρμοδιότητας ΥΧΟΠ είναι,

έντούτοις βαρύνουν τόν κ. Τρίτση. Για νά μήν άναφέρουμε βέβαια τὰ όράματα για άναβίωση τής γειτονίας, τήν έγκατάλειψη τού μετρό και άλλα πολύ σοβαρά θέματα, πού όμως λίγο ένδιαφέρουν τόν κόσμο.

Ό κ. Τρίτσης θυσιάστηκε λοιπόν ένόψει εκλογών για χάρη τής οικοδομικής άσυνδοσίας. Διαφορετικά είναι τὰ πράγματα με τόν κ. Κεδίκογλου. Οι άστυνομικές μέθοδοι συγκράτησης τών τιμών πού εισήγαγε είχαν διπλή άποτυχία. Άποτυχία κατ' άρχήν από τήν πλευρά τής κατανάλωσης, όπου καμία σημαντική μείωση δέν έπιτεύχθηκε. (Χαρακτηριστικά άναφέρουμε τήν εξαγγελία λίγο πριν άπ' τις εύρωεκλογές τού Ιουνίου για μείωση τής τιμής τού λαδιού, γράσο για μηχανές με βάση τό κόστος παραγωγής τους, ή όποία φυσιολογικά όδήγησε στην επικράτηση τών λαδιών εισαγωγής στό έμπόριο, μιá και τὰ αντίστοιχα πού παρασκευάζονταν στην Ελλάδα δέν άφηναν πιά τόσο κέρδος.) Άποτυχία βέβαια και από τήν πλευρά τών εμπόρων, πού είχαν ξεσηκωθεί κατά τού κ. Κεδίκογλου. Δέν είμαστε σίγουρα ποιά από τις δύο άποτυχίες όδήγησε στην άπομάκρυνσή του. Μάλλον όμως ή δεύτερη, καθώς οι έφημερίδες παρουσίαζαν τούς βουλευτές τούς ΠΑΣΟΚ νά μεταφέρουν στον πρωθυπουργό τήν άγανάκτηση τών μικρεμπόρων.

Και ή μάχη για τό Κέντρο, πού στό κοινωνικό πεδίο μεταφράζεται σέ μάχη για τὰ μικροαστικά στρώματα, συνεχίζεται. Είναι όμως τόσο διαφανείς οι προθέσεις και τόσο άνευδοίαστα τὰ βήματα, πού όλος ό κόσμος αισθάνεται πού προεκλογικό τους χαρακτήρα, τόν όποιο άλλωστε καμία έφημερίδα — ούτε αυτές τής συμπολίτευσης — δέν θέλησε νά κρύψει. Κι είναι έτσι έξαιρετικά άμφίβολο άν παρόμοια μέτρα έπιτύχουν τό στόχο τους. Γιατί, όσον άφορά τούς κυμαινόμενους ψηφοφόρους τών άστικών κέντρων, τό πολύ τό Κύριε έλέησον τό βαριέται κι ό Θεός, ένώ από τήν άλλη πληθαίνουν οι γογγυσμοί και οι διαμαρτυρίες σοβαρών «σοσιαλδημοκρατικών» τάσεων ψηφοφόρων τού ΠΑΣΟΚ, οι όποιοι, ξεκινώντας από τήν άποπομπή Δρεττάκη με τό ΦΑΠ και φτάνοντας μέχρι τήν πρόσφατη άπομάκρυνση τού κ. Τρίτση, κρίνουν διατηρώντας κάποια άπόσταση και κατακρίνοντας τις ένέργειες τού άρχηγού τους με μόνιμο έπιμύθιο τή φράση: πού καταντήσαμε.

Η άθρόα εισροή κρητικού αίματος στό νέο ύπουργικό συμβούλιο είναι ένδεικτική: πολύ διαφανής ως πρόθεση, κι είναι άμφίβολο άν θά καλοπιαστούν τόσο εύκολα οι Κρητικοί, ένώ, από τήν άλλη, αυτή άκριβώς ή διαφάνεια κάνει πολλούς σοβαρούς Πασοκτζήδες νά ντρέπονται. Στα καφενεία, στα πηγαδάκια, στα τραπέζια, στη δουλειά, εκεί όπου συναντώνται οι Νεοέλληνες και πειράζονται πολιτι-

ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ

κά μεταξύ τους, οι όπαδοί του ΠΑΣΟΚ είναι πιά γυμνοί από επιχειρήματα. Καί παραδέχονται εξαρχής πώς ό,τι γίνεται, γίνεται για να κερδηθούν οι εκλογές. Μέ τέτοια όμως ιδεολογική απογύμνωση, τό πολύ πού μπορεί να ελπίζεις είναι να περιορίσεις τή διαρροή τών ψήφων σου.

Κι αυτό ιδιαίτερα όταν ακόμα και τό ΒΗΜΑ τής τελευταίας Κυριακής φτάνει στό σημείο να υπενθυμίσει:

«Μή μās διαφεύγει, ώστόσο, ό κίνδυνος επίλυσεως προβλημάτων με μόνο τό προεκλογικό πρίσμα· ή σάν ένα «μπάλωμα» τής τελευταίας στιγμής. Κάθε υπεύθυνος, μέσα στην παρούσα κυβέρνηση, ως θυμηθεί πώς ή εκλογική νίκη τού ΠΑΣΟΚ, με άρχηγό του έναν έπιστήμονα άναγνωρισμένο και διεθνούς κύρους, δημιούργησε προσδοκίες για αντιμετώπιση τών προβλημάτων με λογική μεθόδευση και τρόπο έπιστημονικό. Καλύτερα, λοιπόν, να μείνει κάτι έκκρεμες, παρά να παρουσιαστεί, όπως όπως, κάποιο ταχυδακτυλουργικό έφευρημα, πού μόνο σε άναξιοπιστία θά οδηγήσει».

Παρά τῶ πρωθυπουργῶ

Κατά τά άλλα, εκείνο πού έντυπώσασε περισσότερο είναι ή «υπερπυργοποίηση» τού κ. Τσοχατζόπουλου. Καί είναι γνωστές οι εικασίες πού ξεκίνησαν από τη φημολογία πού επικρατοῦσε πρίν τόν άνασχηματισμό περί επικείμενης δημιουργίας θέσης αντιπροέδρου για τόν κ. Τσοχατζόπουλο και συνεχίστηκαν και μετά τόν άνασχηματισμό με τά γνωστά δημοσιεύματα πού ήθελεν τόν κ. Παπανδρέου να θέτει ύποψηφιότητα για Πρόεδρος τής Δημοκρατίας και τόν κ. Τσοχατζόπουλο να γίνεται πρωθυπουργός.

Στήν πραγματικότητα βέβαια τίποτε από όλα αυτά δέν συμβαίνει. Άπλως ή κυβέρνηση, έχοντας προεκλογικά ανάγκη από κάποιον άνθρωπο πού να άσκει διυπουργική συντονιστική δραστηριότητα, έτσι ώστε να ξεμπλοκαριστούν διάφορες έκκρεμες ύποθέσεις και να παρουσιαστεί έργο στους ψηφοφόρους, σκέφτηκε πρὸς στιγμή να άναγορευτεί ό κ. Τσοχατζόπουλος αντιπρόεδρος τής κυβερνήσεως. Στήν προοπτική αυτή άντέδρασαν οι περισσότεροι «άνωτέρας τάξεως» ύπουργοί, διότι ως γνωστόν στό ΠΑΣΟΚ υπάρχει ό ΕΝΑΣ, τού όποιου ή θέση είναι άδιαμφισβήτητη, αλλά από κάτω γίνεται χαμός. Ό κ. Κουτσόγιωργας μάλιστα, πρὸς άρση κάθε παρεξηγήσεως, φρόντισε να άντιδράσει δημοσία με τή γνωστή δήλωσή του ότι οι σοσιαλιστές δέν συνηθίζουν τούς αντιπροέδρους. Κατόπιν αυτού έφευρέθηκε τό νέο ύπουργικό λειτουργήμα παρά τῶ πρωθυπουργῶ. Ό τελευταίος έχει ύψηλότερα καθήκοντα και δέν μπορεί να άσχολείται με τήν καθημερινότητα τών ύπουργείων προκειμένου να έκτελεστούν έργα.

Στήν πραγματικότητα λοιπόν για δημοσία έργα πρόκειται και πάλι. Άπλως ή άναβάθμιση τού πρώην ύπουργού Δημοσίων Έργων και ή τοποθέτησή του σε θέση ιεραρχικά άνωτερη (συντονιστική) από τά άλλα συναρμόδια ύπουργεία δείχνουν τήν προτεραιότητα πού έχουν τά δημοσία έργα στην προεκλογική πολιτική τού κ. Παπανδρέου. Διακηρυγμένη έπιδίωξη τού νέου άνασχηματισμού, και ιδίως τού διδύμου Τσοχατζόπουλου-Κουλουμπή (άμφότεροι εκπρόσωποι τού τεχνικού κόσμου) είναι ή άναθέμανση τής οικοδομικής δραστηριότητας (και γενικά κάθε δραστηριότητας) κυρίως στό λεκανοπέδιο. Δημοσία έργα δηλαδή άφενός, και ιδιωτικά (οικοδομές) άφετέρου. Ήδη στό πλαίσιο αυτό έπανεξαγγέλθηκε — άφου προηγουμένως είχε έπίσημα και όριστικά έγκαταλειφθεί — ή κατασκευή τού μετρό, καθώς και ή χορήγηση από τόν ΟΑΕΔ νέων πιστώσεων στους δήμους προκειμένου να άντιμετωπιστεί ή άνεργία τών οικοδόμων τής Άττικής με δενδροφυτεύσεις, πεζοδρόμια, παρτέρια κ.λπ. Καί τό μόνο πού μένει να ελπίζουμε είναι να υπέρξει κάποιος συγκρατημός στή νέα περίοδο δημοσίας και ιδιωτικής άσπιδοσίας πού ξανοίγεται μπροστά μας.

Έκείνο πού έχει ενδιαφέρον είναι ότι τό κύριο βάρος τού άνασχηματισμού δόθηκε στην άναθέμανση τών σχέσεων τού ΠΑΣΟΚ με τούς ψηφοφόρους στά μεγάλα άστικά κέντρα, εκεί δηλαδή τού ή δημοτικότητα τής κυβέρνησης έμφανίζεται πεσμένη. Τό έναγώνιο αυτό κυνήγι τής ψήφου δείχνει ότι ή κυβέρνηση δέν έχει ακόμα άποφασίσει για τό εκλογικό σύστημα με τό όποιο θά γίνουν οι έπόμενες εκλογές. Φαίνεται δηλαδή ότι κάπως διστάζει να προχωρήσει σε ψήφιση «άδίστακτου» εκλογικού νόμου, ότι προτιμάει να κερδίσει με «φιλολαϊκή» πολιτική ψηφοφόρους ώστε να διεξαγάγει εκ τού άσφαλους τις εκλογές με πίο ήπιο εκλογικό νόμο, παρά να άρκεστεί στή δύναμη πού είχε στις εύρωεκλογές, φτιάχνοντας έναν εκλογικό νόμο κομμένο και ραμμένο στα μέτρα αυτής τής δύναμης.

Στήν κατεύθυνση αυτή έντάσσεται και ή πληροφορία τής Μεσημβρινής ότι ή κυβέρνηση έχει παραγγείλει σε μεγάλο ένστυτόυτο δημοσκοπήσεων τή διενέργεια συχνών έρευνών προκειμένου να έχει συνεχώς εικόνα τής δημοτικότητάς της στην κοινή γνώμη. Με βάση λοιπόν τήν πορεία τού κυβερνητικού έργου και τήν άπόδοσή του σε ψηφοφους πού θά δείχνουν οι δημοσκοπήσεις, θά έπιλεγεί τήν τελευταία στιγμή ό κατάλληλος εκλογικός νόμος, πού — χωρίς να προκαλεί τή γενική κατακραυγή — θά έγγυατά τήν αυτοδυναμία. Ωστόσο, είναι πολύ δύσκολο για τήν κυβέρνηση να άποφύγει τό χειρότερο.

Μέσα στην ίδια προεκλογική κατεύθυνση θά πρέπει να έντάσσεται και ή άνάληψη τού ύπουργείου Κοινωνικών Άσφαλίσεων από τόν κ. Γεννηματά. Βέβαια, ό συντονισμός τού ύπουργείου αυτού με τό

ύπουργείο Υγείας είναι άπαραίτητος, καθώς είναι άδιανόητη ή σωστή λειτουργία όποιουδήποτε συστήματος υγείας χωρίς προηγούμενη ένοποίηση τών ασφαλιστικών ταμείων. Μιά τέτοια ένοποίηση όμως είναι άδιανόητη τώρα, προεκλογικά, καθώς ή κυβέρνηση γενικώς άποφεύγει να θέξει όποιοδήποτε θέμα πού θά προκαλούσε άναστατώσεις και κατακραυγή. Τό πιθανότερο λοιπόν είναι στό χρόνο πού μένει μέχρι τής εκλογής να άναγγελθούν κάποιες αύξήσεις συντάξεων με τις όποιες ό κ. Παπανδρέου έπιθυμεί να συνδεθεί τό όνομα τού κ. Γεννηματά. Μιά τέτοια «προνομιακή» μεταχείριση τού πρωθυπουργού πρὸς τόν «σοσιαλιστή» ύπουργό του δέν είναι καινούρια· ό κ. Γεννηματάς έχει φυλαχτεί από ύπουργεία «πού καίνε», ενώ τού έχει δοθεί ή ευκαιρία να συνδέσει τό όνομά του με ευγενή θέματα, όπως ή άποκέντρωση, ή Τοπική Αυτοδιοίκηση και τό ΕΣΥ.

Στόν Καντάφι

Τελικά ή έπίσκεψη τού κ. Παπανδρέου στην Λιβύη πραγματοποιήθηκε, κάπως αϊφνιδιαστικά, άφου είχε μεταιωθεί πρίν από λίγους μήνες μετά από άμερικανική παρέμβαση. Κι ίσως να μίν είναι τυχαίο ότι ή έπίσκεψη έγινε τώρα, παραμονές τών άμερικανικών εκλογών, όποτε ή κυβέρνηση Ρήγκαν δέν είχε πολλά περιθώρια να άντιδράσει δημοσία.

Τούς λόγους τής έπίσκεψης δέν τούς άμφισβήτησε ούτε ή Δεξιά. Κάτι ή άνάγκη να άντισταθμιστεί ή προηγούμενη τουρκική έπίσκεψη στή χώρα αυτή με άνάλογη έλληνική (ύπήρξε πίεση πρὸς τόν Καντάφι να άναγνωρίσει τό «κράτος» τού Ντενκτάς), κάτι οι διαφαινόμενες προοπτικές για έπωφελείς μπίζνες και πολύπλευρο συναλλαγματικό όφελος, όλα αυτά μείωσαν κάπως τή διάθεση τού δεξιού τύπου να έπιδοθεί στα γνωστά λογοπαίγνια και τούς παραλληλισμούς μεταξύ Καντάφι και ΠΑΣΟΚ.

Άντίθετα, θόρυβος ύπήρξε από εκεί πού δέν άναμενόταν. Συγκεκριμένα, δημοσιογραφικοί ψίθυροι όδήγησαν τόν κ. Μητσotάκη να ύποστηρίξει ότι ή συμφωνία με τή Λιβύη δέν ύπογράφηκε, ότι ίσως δέν ύπήρξε καν συμφωνία, και ότι τέλος πάντων κάποιος κρυφός παιχνίδι παίζεται. Έμβρόντητος ό κ. Μαρούδας από αυτές τις άπροσδόκητες καταγγελίες και άδυνατώντας να εξηγήσει τό νόμά τους, ήταν ίσως ή πρώτη φορά πού άπάντησε

Στιγμαία

κόσμια. Τελικά τό μυστήριο λύθηκε, όταν διευκρινίστηκε ότι ή ύπογραφή έγινε τήν τελευταία στιγμή στό άεροδρόμιο, χωρίς νά είναι μπροστά δημοσιογράφοι.

Σάλος δημιουργήθηκε ακόμα μέ τίς γνωστές δηλώσεις Τζαλούντ («σας εμπιστευόμαστε... ή λιβυκή κυβέρνηση θά κάνει τά πάντα γιά νά ενισχύσει τό ΠΑΣΟΚ», «θέλουμε νά παραμείνετε πανίσχυροι στην Έλλάδα» κ.λπ.). Όστόσο, όποιος γνωρίζει τίς παραδόσεις τής Τζαμαχαρίας θά πρέπει νά είναι μάλλον ευχαριστημένος πού ή ανάμειξη στό έσωτερικά μας δέν προχώρησε ακόμα πίο πολύ. "Αν μάλιστα θυμηθούμε ότι ό Καντάφι προέτρεπε πρό καιρού τόν Άραφάτ νά αυτοκτονήσει, ό κ. Παπανδρέου θά πρέπει νά είναι μάλλον ευχαριστημένος πού οί Λίβυοι περιμένουν από αυτόν άπλως «νά ύλοποιήσει όσα είχε διακηρύξει στην προεκλογική περίοδο» σχετικά μέ τίς βάσεις και τό ΝΑΤΟ.

"Αν τελικά ύπάρχει ένα έρωτηματικό σχετικά μέ τήν επίσκεψη και τίς πράγματι έπωφελείς οικονομικές συμφωνίες πού ύπογράφηκαν, είναι τό άντάλλαγμα πού δώσαμε στή Λιβύη γιά τίς συμφωνίες αυτές. Μήπως δηλαδή τό πολιτικό άντάλλαγμα γιά τήν κατάθεση τριακοσίων εκατομμυρίων δολαρίων σέ ελληνικές τράπεζες καθώς και γιά τίς συμφέρουσες άγορές πετρελαίου έγκειται στην ύποστήριξη από ελληνικής πλευράς όρισμένων πλευρών τής λιβυκής πολιτικής, όπως π.χ. ή πρόσφατη «ένωση» Λιβύης και Μαρόκου, όταν μάλιστα είναι γνωστό ότι ή ένωση αυτή στρέφεται εναντίον τής (τουλάχιστον) σοσιαλιστικότερης Άλγερίας; Γιατί καλές βέβαια οί μπίζνες, όμως μέχρις ενός σημείου.

Κατά τά άλλα οί δικαστικές άρχές του τόπου μπλέχτηκαν γιά τά καλά στό πολιτικό παιχνίδι. Πρώτα τους παρέδωσαν τους Τσάτσους και τόν Παναγιώτοπουλο μέ μάλλον άνεπαρκείς κατηγορίες και άναγκάστηκαν νά τους αφήσουν, γιά νά δεχτούν άμέσως τους μύδρους του συμπολιτευόμενου τύπου. Πάνε μετά νά πιάνουν τόν κ. Μητσοτάκη γιά περνώριση άρχής, μήπως και έπανορθώσουν, και εκεί πού ό κυβερνητικός τύπος και ή τηλεόραση πανηγύριζαν προβάλλοντας τό γεγονός, έρχεται ό κ. Μητσοτάκης νά δηλώσει ότι μέ μεγάλη του χαρά θά οδηγούνταν δέσμιος στίς φυλακές κουβαλώντας τό σταυρό του μαρτυρίου. Και σαν νά μήν έφταναν αυτά, βγαίνει και ό κ. Μαγκάκης και ύποδεικνύει στόν κ. Μητσοτάκη νά μή χαιρείται και νά μή διαλαλεί πώς θά τόν παγλαρώσουνε γιατί πρόκειται γιά τυπική διαδικασία, και ούδεις θά κάνει τό σφάλμα νά τόν επιβραβεύσει κλείνοντάς τον φυλακή.

Μάλλον θά πρέπει νά τ'χουν χαμένα οί δικαστικές άρχές.

Ό δεκαπενθήμερος

Χιλφεστράσε καί Καλλιδρομίου γωνία

"Εντρομη από τά γεγονότα στά Έξάρχεια νοικοκυρά παραληρεί στό συντάκτη μεσημβρινής εφημερίδας:

«Κάθε βράδυ μαζεύονται εδώ όλοι οί πάνκ. Μ' ένα σκουλαρίκι στό ένα αυτί, μ' ένα μάτι στραβό, τό άλλο ζωγραφισμένο μ' άστέρια, ξυρισμένο τό μαλλί από τή μία, κοιτσιδάκι από τήν άλλη, βρώμα όπου περάσουν, τους βλέπεις τό βράδυ και νομίζεις ότι βλέπεις δράκουλές».

Μου χιμάει ένας, του ξεφεύγω, τák στρίβω Τσιμισική και Βουλγαροκτόνου, μέ κυνηγάει, μπαίνω στην άνοιχτή πόρτα μιάς πολυκατοικίας, αυτός από πίσω, καλώ τό ασανέρ, είναι στόν τρίτο, άργεί, αυτός πλησιάζει, προλαβαίνω κι άνοιγω τήν πόρτα, βάζει τό παπούτσι του πριν τήν κλεισω, μπαίνει μέσα, μέ στριμώχνει στόν καθρέφτη και μου λέει: Μπίρα ή Κάιζερ;

Νά τη πετιέται

Μά ύπάρχει επιτέλους κράτος;

Φυσικά και ύπάρχει. Και τίς τελευταίες μέρες κάνει καθημερινά, ως άστυνομία, τήν εμφάνισή του στό Έξάρχεια, άφτιασίδωτο και άπαίσιο. Θέλει, λέει, νά επιβάλει τήν «αρετή», τή δική του αρετή: γρήγορα στό κρεβάτια σας, μή σας πάρει ό διάολος τόν πατέρα.

Πού στηρίζεται ή άστυνομία; Στή βία της κατ' αρχήν. Άλλά και σέ εκείνη τήν «κοινή γνώμη» μέ τήν όποία μοιράζεται τήν αρετή της, σέ εκείνους πού είναι παντού και πάντοτε μέ τήν άστυνομία, σέ εκείνους τους νοικοκυραίους και καταστηματάρχαιους πού κάλεσαν τήν άστυνομία, όχι επειδή τήν κάλεσαν, αλλά επειδή εξακολουθούν, μετά από τά όσα είδαν τά μάτια τους τά τελευταία βράδια, νά λένε άκριβώς τά ίδια. Και ό δεξίος τύπος, στό συγκεκριμένο γεγονός, ξεχασε βέβαια άμέσως τόν αντιπασοκισμό του.

Η μαζική βία και ή έπίσημη παρανομία των τελευταίων ημερών ούτε τήν «τάξη» θέλει νά τηρήσει, ούτε τήν «ήσυχία» νά διαφυλάξει. Δίνοντας διεξοδο στόν ύστερικό ρατσισμό της άπέναντι στους «μαλλιάδες», δημιουργεί ή ίδια επεισόδια εκτεταμένα, χτυπώντας τυφλά, σέρνοντας κόσμο μέ χειροπέδες σέ κρατητήρια και δικαστήρια, μήν ύπολογίζοντας τίποτα, ώστε, πριν άπ' όλα, άλλους νά τους κάνει νά λακίσουν κατατρομοκρατημένοι κι άλλους νά τους ώθήσει στό νά άρπάζουν

τουβλα και μπουκάλια, δηλαδή νά φτιάξει τόν «άντίπαλο» (και τό άλλοθι) εκ του μη όντος' ώστε, τώρα πού τό «πρόβλημα» βγήκε βία από τή μικροκλίμακά του, τώρα δηλαδή πού τό πρόβλημα φτιάχτηκε, νά πρέπει πλέον νά λυθεί «ριζικά».

Γιατί ή «ριζική λύση» ήταν εϋθύς εξαρχής στό μυαλό της, όχι ή άποθάρρυνση: «Δηλώνω κατηγορηματικά», είπε ό Μποσινάκης, «ότι δέν πρόκειται γιά τακτική άποθάρρυνση. Για μās, πρέπει νά τό πάρουν άπόφαση. Οί άναρχικοί θά φύγουν από τά Έξάρχεια. Τέρμα κι αυτό τό «στέκι» τους κι ούτε πρόκειται νά ύπάρξει άλλο».

Όυτε συγκεκριμένα άδικήματα ενδιαφέρουν εν προκειμένω τήν άστυνομία, ούτε ή όποια παρανομία. Τήν ενδιαφέρει νά χτυπήσει φαινόμενα πλέον κοινωνικά (κι αυτά, ό,τι και νά είναι, πάντως παράνομα δέν είναι ποτέ), νά παίξει δηλαδή τό ρόλο της όπως τόν περιγράφει και τό τελευταίο έγχειρίδιο μαρξισμού. Δέν έχει άναστολές ό Μποσινάκης, γενικός διευθυντής τής Άστυνομίας Άθηνών: «Άς πάνε σπίτια τους ή ας αλλάξουν τρόπο ζωής».

"Όταν όχι ή κλοπή και ό βιασμός αλλά ό τρόπος ζωής επιτίπουν στή δικαιοδοσία τής άστυνομίας, τότε όλοι, άνεξαρτήτως τρόπου ζωής και άκριβώς γιά νά διατηρήσουμε τό δικαίωμα νά έχει ό καθένας τόν δικό του, πρέπει νά άμυνθούμε σθεναρά. Και εδώ ό νόμος δέν θά μās βοηθήσει, αφού σ' αυτόν καλούμαστε νά άντισταθούμε. Η άστυνομία, επί συμμετοχικών διαδικασιών, ύλοποίησης, καθετοποίησης και πεζοδρόμησης, έχει τό ίδιο πνιγρό χνώτο.

Τά περί άστυνομικής άθαιρεσίας δημοσιεύματα ειθισται νά τελειώνουν μέ τό έρώτημα: τί λέει επ' αυτού ό κ. Σκουλαρίκης; Ποσώς μās ενδιαφέρει.

Μ' άνοιχτά χαρτιά (τελευταίο κλειστό)

Πολλές αντιτιθέμενες ομάδες, τάξεις, συμφέροντα, άπόψεις και πολιτικές παρατάξεις ύπάρχουν σέ τούτο τόν τόπο και καλό είναι νά μήν τίς κρύβουμε. Είναι δηλαδή ευχάριστο πού διάφορες συγκροτούμενες μερίδες παρελαύνουν στην τηλεόραση, στην εκπομπή «Μ' άνοιχτά χαρτιά». Άρκεϊ βέβαια ή σύγκρουση (και ή σύγκριση πού κάνει τό κοινό, γιατί περί αυτής πρόκειται) νά γίνεται άνάμεσα σέ όμοειδή πράγματα και νά μήν μερδεύονται τά λάχανα μέ τά μπρόκολα.

Είναι καλό δηλαδή νά τσακώνονται δημόσια οί θιασάρχες μέ τους ήθοποιούς, αλλά ό «συμβιβαστής» κ. Γιαννόπουλος τί

Στιγμιαία

δουλειά έχει; Είναι καλό να λογομαχοῦν εκπρόσωποι τῶν ἐνοικιαστῶν καί τῶν ἰδιοκτητῶν (ἔστω κι ἂν πρόκειται γιά τούς δικηγόρους ἀντιπροσώπους τους) δημόσια, ἀλλά ὁ ὑφυπουργός κ. Καζάζης τί δουλειά ἔχει ἐκεῖ μέ τό νόμο του πού μπλώνει τό πρόβλημα καί θάβει τή συζήτηση; Είναι καλό εκπρόσωποι τῶν νοσοκομειακῶν γιατρῶν, τῶν μεγαλογιατρῶν, τῶν ἐλευθεροεπαγγελματιῶν, τοῦ ΙΚΑ, τῶν νοσοκόμων κ.λπ. νά συζητοῦν καί νά συγκροτοῦνται γιά τά συμφέροντά τους καί τό μέλλον τῆς Ὑγείας. Ὅπως ἐπίσης θά ἦταν καλό ὁ κ. Γεννηματάς (καί ὄλοι οἱ προηγούμενοι ὑπουργοί) νά συγκροτοῦνται μέ πολιτικές — κι ὄχι συνδικαλιστικές — ἀπόψεις, μέ τούς εκπροσώπους δηλαδή τῶν ἄλλων κομμάτων γιά τήν Ὑγεία ἢ γιά ὁποιοδήποτε θέμα.

Συγκροτούμενες ὁμάδες, «συντεχνίες», μικροσυμφέροντα, αἰτήματα, κι ἀπό δίπλα (ἀπό πάνω) ὁ ὑπουργός, ἡ φωνή τῆς λογικῆς πού συμβαδίζει, προβλέπει, δίνει λύσεις. Λύσεις πολιτικές ἐννοεῖται, μοναδικές ὁμως, ὅπως παρουσιάζονται στήν ἐκπομπή. Μιά καί πολλή κουβέντα γίνεται γιά ἐναλλακτική τηλεόραση τώρα τελευταῖα, ἔχουμε κι ἐμεῖς μίαν ἐναλλακτική πρόταση γιά τόν κ. Γιομπαζολιά: ἄς φτιάξει γιά μιά μονάχα φορά μίαν ἐκπομπή σέ ὁποιοδήποτε θέμα, κι ἄς ἀφήσει τούς ἐνδιαφερόμενους νά τσακωνοῦνται ἐλεύθερα, χωρίς τήν παρουσία ὑπουργοῦ, πού προσπαθεῖ νά κλείσει τό πρόβλημα ἢ νά τό μετατρέψει σέ μιά σειρά αἰτημάτων πρὸς τό πρόσωπό του. Κι ἂν κάποιος ὑπουργός ἔχει νά προσθέσει τίποτα ἄς πάρει τόν κ. Νέττα στό τηλέφωνο. Ἄν πάλι οἱ κ. ὑπουργοί ἀσφουκτιοῦν διότι ἔχουν πολιτικές ἀπόψεις καί θέλουν νά τίς ποῦν δημόσια, ἄς ἔρθουν μαζί μέ εκπροσώπους τῶν ἄλλων κομμάτων νά συγκροστοῦν ἐπὶ τῶν ἀπόψεων. Ἄλλά ἄς μὴ μετατρέπουν τίς ἀπόψεις σέ αἰτήματα κι ἄς μὴ ἀναγορεύουν τήν πολιτική σέ συμβιβασμό αἰτημάτων. Τήν ἀδικοῦν.

Προπαντός σταδιακά

Ἀποφασίστηκε λέει «ἡ σταδιακή — καί πολυτελής — μετατροπὴ τῆς Πανεπιστημίου σέ πάρκο, ἀπὸ τό 1985». Τώρα τό γεγονός ὅτι τό μεγαλεπήβολο αὐτό σχέδιο θά φάει χρόνια γιά νά πραγματοποιηθεῖ, ὀφείλεται μᾶλλον στό ὅτι γιά ἓνα προβλεπτό χρονικό διάστημα δέν εἶναι πραγματοποιήσιμο, μιά καί ἡ Πανεπιστημίου εἶναι ἡ μόνη ὀδική ἀρτηρία πού διασχίζει τό κέντρο τῆς Ἀθήνας, ἡ δὲ παράκαμψή της εἶναι ἀδύνατη καθὼς εἶναι ἡδὴ υπερφορτω-

μένη ἡ Βασιλίσσης Σοφίας καί ἡ Ἀλεξάνδρας. Ἄλλά τό ἀνεφάρμοστο δέν εἶναι λόγος πού ἐμποδίζει τήν ἐξαγγελία τοῦ ἔργου σέ σταδιακή πολυετή βάση. Τριπλό τό ὄφελος: γλιτώνουμε τά χρήματα γιά τήν κατασκευή ἄλλης ἐναλλακτικῆς ἀρτηρίας (ὅπως π.χ. κάτι σχέδια πού ὑπῆρχαν παλιά γιά ὑπόγεια σήραγγα στό Λυκαβηττό). Δέν τρομάζουν οἱ χιλιάδες Ἀθηναῖοι πού καθημερινά χρησιμοποιοῦν τήν Πανεπιστημίου, ὅτι στό μέλλον δέν θά μπορούν νά πᾶνε σπίτι τους. Καί τέλος, μπορούμε νά ὀνειρευόμαστε μιά Πανεπιστημίου χάρμα ὀφθαλμῶν: δέντρα, γρασιδία, ζῶα, πουλιά, χλωρίδες, πανίδες καί δέν συμμαζεύεται.

Ἄλλο φοιτητής, ἄλλο εἰσακτέος

Ἀρνεῖται τό τμήμα Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης νά ἐγγράψει τούς διακόσιους πρωτοετείς πού τοῦ ἐπιφύλαξε ἡ κυβερνητική ἀπόφαση γιά αὔξηση τῶν εἰσακτέων. Ἄς κατανεμηθοῦν τουλάχιστον δίκαια ἀνάμεσα στήν Ἀθήνα καί τή Θεσσαλονίκη, δηλώνει ὁ πρῦτανος κ. Λαζόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐπικαλεῖται σὺν τοῖς ἄλλοις ἔλλειψη προσωπικοῦ, αἰθουσῶν, ἐργαστηρίων κ.λπ.

Οἱ γονεῖς τῶν ἐπιτυχόντων ἀπὸ τήν ἀλλη διαμαρτύρονται στόν κ. Κακλαμάνη, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νά τούς καθησυχάσει ὅτι τό θέμα θά τακτοποιηθεῖ. Ὁ Δεκαπενθήμερος Πολίτης γιά νά διευκολύνει τό ὑπουργεῖο ἔχει νά προτείνει μιά ἐπικοδομητική ἐναλλακτική λύση πού ικανοποιεῖ ὅλα τά ἐνδιαφερόμενα μέρη.

Οἱ ἐπιτυχάνοντες ὑπεράριθμοι φοιτητές μπαίνουν σέ λίστα προτεραιότητας. Οἱ ἐξήντα πρῶτοι ἀρχίζουν τίς σπουδές τους ἀμέσως, ἐνῶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἐξήντα τήν ἐπόμενη χρονιά κ.ο.κ. Ἡ λίστα προτεραιότητας ἐμπλουτίζεται βέβαια καί μέ τούς ἐπιτυχόντες τοῦ ἐπομένου ἔτους, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων μπορεῖ νά αὔξηθεῖ κατὰ βούληση. Ἡ σταδιακή «φοιτητοδότηση» τῶν ἐπιτυχόντων ἔχει, κατὰ τό πρότυπο τῆς σταδιακῆς πεζοδρόμησης τῆς Πανεπιστημίου, τό πλεονέκτημα ὅτι ικανοποιεῖ τά αἰτήματα τῆς σχολῆς, εἶναι ἀντίστοιχη μέ τίς κυβερνητικές ἀνάγκες γιά ἀπεριορίστη αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰσακτέων, οἱ δὲ γονεῖς δικαιοῦνται νά ὀνειρευοῦνται ὅτι τά παιδιά τους κάποτε θά σπουδάσουν καί θά γίνουν ἀξιοὶ ἐπιστήμονες, χρήσιμοι στήν κοινωνία. Χώρια πού ἡ λύση διὰ τῶν σταδίων ἐπιτρέπει στά ὄνειρα τῶν γονιῶν νά διακωλύονται, ἐνῶ τό ἰσχὺν «ἀπότομο» σύστημα σπουδῶν

τούς προσγειώνει πολύ γρήγορα στήν πραγματικότητα τῆς ἀνεργίας μέ ἀποτελεσμα νά στρέφονται καί πάλι κατὰ τῆς κυβερνήσεως.

Ράβε — ξήλωνε

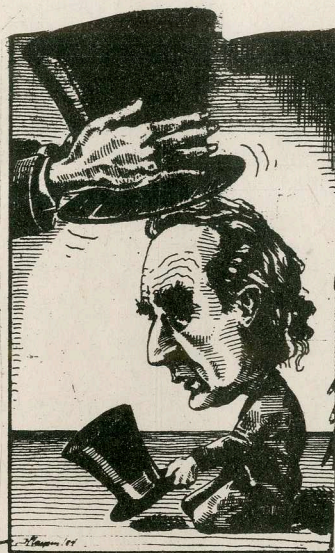
«Σύμφωνα μέ ἀπόλυτα ἐξακριβωμένες πληροφορίες ἀποφασίστηκε κατ' ἀρχὴν ἡ κατασκευή τοῦ νέου διεθνούς ἀεροδρομίου Σπάτων, προϋπολογισμοῦ περίπου 100 δισ. δρχ. Ἀπομένει νά ἐπιλυθεῖ τό θέμα τῆς χρηματοδότησης τοῦ ἔργου... Ἡ καταρχὴν ἀπόφαση γιά τήν κατασκευή τοῦ ἀεροδρομίου τῶν Σπάτων ἐλήφθη ὕστερα ἀπὸ τήν ἐκτίμηση τοῦ ὑπουργεῖο Συγκοινωνιῶν ὅτι παρά τά ἔργα πού ἐκτελοῦνται στό ἀεροδρόμιον Ἑλληνικοῦ, ὕψους 3 δισ. δραχμῶν γιά τήν ἐπέκταση τοῦ ἀεροσταθμοῦ, ἡ χωρητικότητά τοῦ ἀεροδρομίου ἐπαρκεῖ γιά δέκα χρόνια. Μετά θά ὑπάρξει πρόβλημα ἐξυπηρέτησης τόσο τῆς ἐπιβατικῆς κίνησης, ὅσο καί τῶν ἀεροπλάνων. Καί περαιτέρω ἐπέκταση τοῦ ἀεροδρομίου Ἑλληνικοῦ δέν εἶναι ἐφικτό νά γίνει...» (Βῆμα, 2.10).

Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστή. Δεδομένου ὅτι τό ἔργο (ὅπως καί τό μετρώ) εἶχε ἀποφασιστεῖ ἐπὶ Νέας Δημοκρατίας, γιά νά μπεῖ μετά στό χρονοντούλο τῆς ἰστορίας ὡς ἀχρεῖαστο καί νά ἐπανεμφανιστεῖ τώρα προεκλογικά, προβλέπουμε ὅτι ἡ «ἐξαγγελία» του θά συνεχιστεῖ μέχρι τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1985, ὅποτε καί πάλι θά ἀναβληθεῖ μιά καί δέν θά ἔχει «ἐπιλυθεῖ τό θέμα τῆς χρηματοδότησης». Κάποια εὐχάριστα σημάδια ἐπίλυσης θά ἀρχίσουν νά ἀνοχοφαινῶνται λίγο πρὶν ἀπὸ τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1989 ἀλλά ἀμέσως μετά θά ὑπερισχύσουν οἱ «ἀντιρρήσεις ἀπὸ ὑπεύθυνα κυβερνητικά στελέχη» (Βῆμα). Δυό τρία χρόνια ἀργότερα θά ἀρχίσει νά ὀξύνεται τό «πρόβλημα ἐξυπηρέτησης τόσο τῆς ἐπιβατικῆς κίνησης ὅσο καί τῶν ἀεροπλάνων» ὅποτε τό ἔργο θά εἶναι πλέον ὑπερῶριμο, θά πέσει μόνο του ἀπὸ τό δέντρο.

Στό μεταξύ ἐδῶ καί χρόνια στό λεκανοπέδιο ὑπάρχει ἀνεργία στόν τομέα τῶν οἰκοδομῶν. Ὁ ΟΑΕΔ μάλιστα δίνει συνεχῶς κονδύλια στοὺς δήμους γιά νά ράβουν καί νά ξηλώνουν πεζοδρόμια ἀπασχολώντας ἔτσι ἀνεργούς οἰκοδόμους, ἐνῶ ὁ κ. Τσοχατζόπουλος ὑπόσχεται ἀναθερμανση τῆς οἰκοδομῆς σέ μιά πόλη πού δέν τῆς λείπουν βέβαια οἱ κατοικίες, ἀλλά τά δημόσια ἔργα. Μόνο πού τά δημόσια ἔργα χρειάζονται δημόσια ἐξοδα. Λίγα ὁμως τά χρήματα πού στάζουν οἱ φορολογούμενοι καί πολλοὶ οἱ μισθοὶ πού πληρώνει τό δημόσιο, οἱ ὁποῖοι αὐξήθηκαν μάλιστα τώρα μέ τούς διορισμούς τῶν μοριῶν. Μύλος...

Ἡ ἀναβάθμισή σου ὑποβάθμισή μου

Σκίτσο Ηλία Μασούφ.

Βῆμα, 20.9.84

Ἡ τελευταία «ἀναδιάταξη» τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου εἶχε πολλές πλευρές. Ἄλλες εὐθυμες κι ἄλλες μελαγχολικές. Ἡ μετακίνηση τοῦ Τσοχατζόπουλου δέν συγκαταλέγεται στίς πρῶτες. Ἄς μελαγχολήσουμε λοιπόν λιγάκι.

Ὁ θόρυβος γιά τήν περίπτωση Τσοχατζόπουλου ὑπῆρξε, κατ' ἀρχήν, μιά ἀθέλητη ὁμολογία: ἔδειξε ὅτι τό πρόβλημα τῆς διαδοχῆς στό ΠΑΣΟΚ, τό ἐνδεχόμενο δηλαδή ἑνός ΠΑΣΟΚ χωρὶς Ἀντρέα, εἶναι μακροπρόθεσμα — ὅσο κι ἂν αὐτό ἦχει σήμερα παράδοξο — τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα πρόβλημα τοῦ κόμματος. Πρόβλημα πού, στήν πραγματικότητα, ταυτίζεται μέ τό πρόβλημα τῆς ἴδιας τῆς διατήρησης τοῦ σημερινοῦ ΠΑΣΟΚ, στήν περίπτωση π.χ. πού ὁ κ. Παπανδρέου πάει στό μέλλον γιά Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Καί φάνηκε μέ σαφήνεια ὅτι οὐδείς ἐκ τῶν ἰσχυρῶν «συνεργατῶν» του εἶναι διατεθειμένος νά ἐπιτρέψει στόν κ. Παπανδρέου ἐνέργειες πού — ἐντελῶς ἄσχετα ἀπό τό τί ἔχει ἐν προκειμένῳ κατά νοῦ ὁ πρωθυπουργός γιά τόν κ. Τσοχατζόπουλο — μοιάζουν νά θέτουν, ἔμμεσα ἔστω, ζήτημα διαδοχῆς. Δέν εἶναι ὅτι ὁ ἐνλόγῳ Ἄκης δέν εἶναι ἀγαπητός· καί γιά τόν ὁποιοδήποτε ἄλλον θά ὑπῆρχαν οἱ ἴδιες πάνω κάτω ἀντιδράσεις.

Οἱ ὑψηλά ἰστάμενοι ξίνισαν λοιπόν τά μούτρα τους ἔως ξεσηκώθηκαν. Ὁ λόγος εἶναι μᾶλλον ἄπλός.

Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν οἱ διαδικασίες στό ΠΑΣΟΚ εἶναι τύποις δημοκρατικές, τό βέβαιο εἶναι ὅτι δέν ἔχουν καμιά ἀντικειμενικότητα. Δέν διασφαλίζουν δηλαδή κάποιο μίνιμουμ πλαίσιο, δέν παρέχουν κάποια ἐχέγγυα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τή δυνατότητα (καί ὅτι ἔχει νόημα κάτι τέτοιο) νά προβάλλουν τίς ὅποιες

ιδέες τους, νά τίς ἀξιοποιοῦν, νά τίς καλλιεργοῦν.

Ποιός γνωρίζει λοιπόν τίς πολιτικές ἀπόψεις τοῦ Τσοχατζόπουλου; Τοῦ Ἀρσένη; Τοῦ Κουτσόγιωργα; Γιά νά μήν ποῦμε τοῦ Λιάνη, τοῦ Μώραλη, τοῦ Κατσιφάρα;

Τελικά, βέβαια, ὄλοι λίγο πολύ τίς ξέρουμε. Ὅσοι τουλάχιστον διαβάζουμε ἐφημερίδες ἀναγκασμένοι νά ψηλαφοῦμε τά μισόλογα, τίς παραδρομές τῆς γλώσσας, νά παρακολουθοῦμε τά ρεπορτάζ τοῦ κάθε ὑπουργείου. Ὅλοι, ἐκτός ἴσως ἀπό τά μέλη καί τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Γιατί οἱ κυβερνητικοί, ἀσκώντας μέ ἐργα καί λόγια τήν ἐπιμέρους ἐξουσία τους, μοιραῖα προδίδουν τόν πολιτικό καί ἰδεολογικό ἑαυτό τους. Ποτέ ὅμως δέν τά μεταφέρουν (ἄλλωθις θά τό ξέραμε) μέσα στό κόμμα τους. Καί νά τό παράδοξο: ἐνῶ ἀπό τίς ἀναπόφευκτες ρωγμές τοῦ ἄσκειν τήν ἐξουσία ἀχνοφαίνονται οἱ ὑπαρκτότατες διαφορές ὅσο καί οἱ κοινότητες, στό ἐσωτερικό τοῦ ΠΑΣΟΚ (τόν φυσικό, ὑποτίθεται, χώρο γιά νά ἀναπτυχθοῦν αὐτές μέ «παραπέρα ἐπεξεργασία») οἱ ἠγετικοί κύκλοι κρύβονται στοιχημένοι πίσω ἀπό τήν κεντρική εἰσήγηση τοῦ Ἀντρέα καί τίς συμπληρωματικές πού κάνουν οἱ ἴδιοι, ἔτοιμοι νά πελεκῆσουν τόν ὁποιοδήποτε διανοηθεῖ νά κοντράρει ἐφ' ὄλης τῆς ὕλης τόν Ἀντρέα· τόν Ἀντρέα, ἐπομένως καί αὐτούς τοὺς ἴδιους.

Ἡ σιωπή μέσα στό κόμμα — ἔστω κι ἂν διάφοροι προσπαθοῦν κατά καιροῦς νά βροῦν ἐρείσματα στίς ὁργανώσεις του — σημαίνει ὅτι οἱ ἠγετικές φυσιογνωμίες τοῦ ΠΑΣΟΚ ταυτίζουν τήν τύχη τους, ἀπέναντι στό «ὑπόλοιπο» κόμμα, μέ τόν κ. Παπανδρέου. Στήν πραγματικότητα, δηλαδή μεταθέτουν τίς μεταξύ τους ἰδεολογικές πολιτικές ἀντιθέσεις σέ ἕνα ἄλλο

ἐπίπεδο: ἐκεῖ πού οἱ διαφορές δέν ἔχουν ὄνομα, ὑφέρπουν, ἀσφυκτιοῦν. Στό ἐπίπεδο τῶν «ἄτυπων» ὑπό τόν Ἀντρέα σχέσεων πού εἰρωνικά ὀνομάστηκαν συλλογικότητα.

Ὁ κ. Παπανδρέου κατόρθωσε τό ἀκατόρθωτο. Συστέγασε παλαιοκεντρῶους ἀστούς πολιτικούς, νεοκεντρῶους, ἀντροπαπαντρεϊκοὺς, στρατιωτικούς, τριτοκοσμίζοντες, ἀμερικανοσοσιαλιστές καί μηχανικούς (μέ τήν πολιτική ἔννοια τῆς λέξης). Δέν συγκέρασε τίποτα, δέν συνέθεσε τίποτα. Μόνο ὑπέταξε τίς διαφορές (καί ὑπονόμους τίς συγγένειες), χωρὶς φυσικά νά τίς ἐξαλείψει· τίς ἀποπολιτικοποίησε. Καί τίς ἀνάγκασε ἔτσι νά ἐκδηλώνονται στρεβλά, μέ τόν μοναδικό ἐν πολλοῖς τρόπο πού τοὺς ἀπέμνε: ὡς προσωπικές. Καί νά μήν ἦταν ἀρχικά, μοιραῖο εἶναι νά γίνονται.

Ὅταν λοιπόν ὁ κ. Παπανδρέου «ἀναβαθμίζει» κάποιον, αὐτόματα — κι αὐτό ἀνεξαρτήτως προθέσεων — «ὑποβαθμίζει» κάποιον ἄλλον· ἢ, ὅπερ ταυτῶν, ἔτσι τραυματικά τό ζοῦν τά κυβερνητικά στελέχη. Καί ὁ τύπος νομιμοποιεῖται πλέον (ὑστερα ἀπό τίς ἀνάλογες διαρροές) νά μᾶς διαβεβαιώσῃ ὅτι ἡ «ἐνίσχυση» τοῦ τάδε ἐξ ὀρισμοῦ ἰσοδυναμεῖ μέ «ἀποδυναμώση» τοῦ δείνα. Ἡ ἀναβάθμισή σου ὑποβάθμισή μου.

Στό κρασί τῆς «στρατηγικῆς» τους, λοιπόν, τά ἀνώτατα στελέχη μποροῦν καί βάζουν τό ποτάμι τῆς Καλλιρρόης, ἀνάλογα μέ τίς ἐκάστοτε ἀνάγκες τοῦ πρωθυπουργοῦ. Καί ἂν ἐξαίρεσουμε τόν στενό τομέα τῆς ἀρμοδιότητος τοῦ καθενός, δικαίωμα γιά νά ἐκφέρουν ἀποψη ἔχουν οὐσιαστικά σέ ἕνα μόνο σημείο: στό ποιός εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος, ἢ πῶς συμφέρουσα μεθόδευση γιά νά ἐξυπηρετηθεῖ ἡ πολιτική τοῦ κ. Παπανδρέου. Καί ἐδῶ οἱ πάντες ἐμφανίζονται αἰφνιδίως μέ ἀποψη ἀνυποχώρητη: νά φᾶμε ἀπό τό κέντρο· ὄχι, ἀπό τήν ἀριστερά. Ἐκλογές τώρα· ὄχι, μετά. Μόνη περίπτωση, ἄλλωστε, πού ὁ εὐθυνόφοβος κ. Μαρούδας αἰσθάνεται τήν κομματική ἄνεση νά πεῖ: «Ἦθελα ἐκλογές τώρα, ἀλλά ἡ ἀποψη μου μειοψηφῆσε!»

Δέν ὑπάρχουν ἀντικειμενικές διαδικασίες θά πεῖ λοιπόν ὅτι κανένας δέν ξέρει τί τοῦ ξημερώνει αὔριο. Καί ἐπομένως δέν μαρτυράει τίς θέσεις καί τοὺς στόχους του, ἂν ἔχει. Ἄπλως κάνει «ἐκτιμῆσεις». Γιατί, τό πολύ πολύ, νά κάνει «λάθος ἐκτίμηση». Ἄλλά λάθος στόχο;

Ἐπάρχει ὅμως καί ἕνα σημείο στό ὁποῖο ἐπιτρέπεται, ἐντός ὁρίων, νά κρίνεται ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός: ὅταν πρόκειται γιά πρόσωπα. Ὁ πειθῆνιος κ. Κουτσόγιωργας π.χ. ἀναρωτήθηκε εὐθαρσῶς μόλις προχθές γιατί ἔφυγε ὁ κ. Κατριβάνος ἀπό ὄφρυπουργός του. Οἱ κλαδικές καί οἱ κοινοβουλευτικοί «κατακρίνουν» τόν πρωθυπουργό γιά τά ἀλαζονικά πρόσωπα. Ὁ Μασσαβέτας μᾶς ἔχει πρῆξει μέ τοὺς κυβερνητικούς μανδρινούς. «Τίμημα» πού πληρώνει ὁ κ. Παπανδρέου — ἢ μᾶλλον τά ἐνλόγω πρόσωπα — ἵνα μήν κριθεῖ πολιτικά.

Ὁ πρωθυπουργός ἐπιβάλλει λοιπόν ἄνετα τίς διακομάνσεις τῆς κεντρῶς-λαϊκιστικῆς του πολιτικῆς στοῦς γύρω του. Νά διαλέγει ὅμως «δεξιὰ χέρια» καί διαδόχους, αὐτό δέν τό μπορεῖ καί τόσο εὐ-

κολα. Ἀπόδειξη ἢ, μέχρι στιγμῆς τουλάχιστον, ἀδυναμία του νά διορίσει — ἔστω καί μέ τυπικές ἀρμοδιότητες — ἀντιπρόεδρο τῆς κυβέρνησης. Γιατί, σκέφτονται οἱ ἄλλοι, ἀντιπρόεδρος μπορεῖ νά σημαίνει εἴτε «ἀναβάθμιση» εἴτε «ὕποβάθμιση». Κανείς δέν θέλει νά ρισκάρει νά γίνει ἀντιπρόεδρος, μήπως ἀποδειχτεῖ «ὕποβάθμιση» (θέλετε νά μέ ξεφορτωθεῖτε; ἀπάντησε ὁ κ. Κουτσόγιωργας σέ σχετική ἐρώτηση). Καί κανείς πάλι δέν θέλει νά δεῖ κάποιον ἄλλον στή θέση τοῦ ἀντιπροέδρου, γιατί τόν ζώνουν τά φίδια: κι ἂν ἀποδειχτεῖ «ἀναβάθμιση»;

Οἱ σχέσεις πού περιγράφουμε κρύβουν μέσα τους ἀκέραιο τό σπέρμα τῆς διάσπασης. Δέν θέλουμε νά παραστήσουμε τόν μάντη, ὅμως ἂν ἡ ἰδεολογία καί ἡ πολιτική Παπανδρέου ἦταν καί εἶναι ὁ καθοριστικός συντελεστής στή συγκρότηση τοῦ ΠΑΣΟΚ, εἶναι τελικά αὐτές οἱ ἴδιες πού — ἔπαξ καί γιά κάποιον λόγο διαταραχθεῖ ἡ ἰσορροπία τῶν συνεχῶν ἐξισορροπήσεων — θά σπρώχνουν μέ βία στήν ἀντίθετη κατεύθυνση. Τό περιμένουμε ἀπό τή Νέα Δημοκρατία, μπορεῖ ὅμως κάλλιστα νά τήν προλάβει τό ΠΑΣΟΚ. Ἴσως τότε νά πολιτικοποιηθοῦν πραγματικά καί οἱ καθ' ὅλα οὐσιαστικές ἀντιθέσεις πού σήμερα πνίγονται στούς κόλπους του.

Ἄρκετά ὅμως «ἀναμειχθήκαμε στά ἑσωτερικά» τοῦ ΠΑΣΟΚ. Γιατί ὑπάρχει καί ἡ ἴδια ἡ μετακίνηση τοῦ κ. Τσοχατζόπουλου.

Ἡ θεσμοθέτηση μιᾶς θέσης παρά τῶ πρωθυπουργῶ δέν εἶναι ἴσως ἀφ' ἑαυτῆς «πλῆγμα κατά τῶν θεσμῶν». Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔχουμε δεῖ τρισεχιρότερα. Πρόκειται πάντως γιά μιᾶ «ιδιότητα μή νομοθετημένη καί μή νομοθετήσιμη», γιά ἕναν ὑπουργό πού δέν θά παίρνει, ὡς φαίνεται, πολιτικές ἀποφάσεις καί ἐπομένως δέν θά ὑπόκειται σέ κοινοβουλευτικό ἔλεγχο. Γιατί τότε πρέπει νά ὑπάρξει ντε καί καλά ὑπουργός;

Διότι ἀπαιτεῖται πόστο μέ «αὐξημένο κύρος», εἶπε ὁ κ. Λάζαρης. Ὅχι ὅμως γιά τόν περιβόητο «συντονιστικό» ρόλο πού θά ἀναλάβει (αὐτό τό ἀγωνιώδες κυβερνητικό κληροῦμα τοῦ «συντονισμοῦ» εἶναι βέβαια πρόβλημα πολιτικό καί ὄχι ἀπλῶν ρυθμίσεων, ὅπως εὐστοχα σημείωσε ὁ Κ. Σπυρόπουλος στήν Αὐγή τῆς περασμένης Κυριακῆς), ἀλλά γιά τόν καθαυτό ρόλο του.

Ἦδη ἀνέλαβε τό λεκανοπέδιο, ὅπου καί ἐντοπίζονται οἱ ἀπώλειες τοῦ ΠΑΣΟΚ στίς εὐρωεκλογές, καί τοὺς ὀργανισμοὺς κοινῆς ὠφελείας. Δουλεῖα του θά εἶναι νά φανεῖ τό «ἔργο»· κι ἂν κάτι συντονίσει, αὐτό θά εἶναι ἡ συγκρότηση τῆς εἰκόνας.

Πρόκειται, θά λέγαμε, γιά ὑπουργό Ἐμπρακτικῆς Προπαγάνδας. «Στροφή στά καθημερινά» εἶναι ἡ γραμμὴ πού ρίχνεται σήμερα, ἐξοῦ καί τό *ἐμπρακτικῆς*. Ἀναγκαῖο συμπλήρωμα στό χρέμα τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί στίς ἐξορμήσεις τοῦ ὑφυπουργοῦ Νέας Γενιάς. Πρόκειται γιά ἰδιότητα κομματικὴ πού «θεμιτό» εἶναι ἴσως νά ὑφίσταται· τό πρᾶγμα βρωμάει ὅταν, γιά νά ἀποκτήσει κύρος, ἡ ἰδιότητα θεσμοθετεῖται, ἔστω καί ψευδώνυμα, ἢ μᾶλλον ἀνώνυμα, ὡς θεσμός τῆς Πολιτείας.

Γιώργος Καρρᾶς

25 ΧΡΟΝΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Μέ βιβλία, χιλιάδες βιβλία.
Ἱστορικά, Λογοτεχνικά, Πολιτικά,
Οἰκονομικά, Λεξικά κ.ἄ., ἀπό 25 δρχ.

ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΑΚΗΣ

Ἀριστοτέλους 4 — Ἐγνατίας 150

ΤΟ ΚΑΤΩΙ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

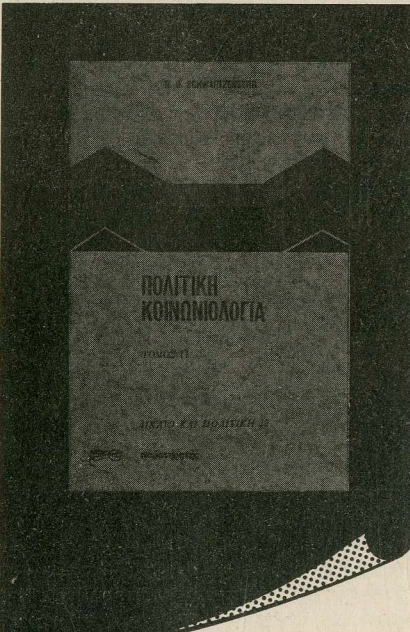
Ἀριστοτέλους 6 τηλ. 271853

ΤΑ ΤΡΙΑ ΜΕΓΑΛΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

παρατηρητής

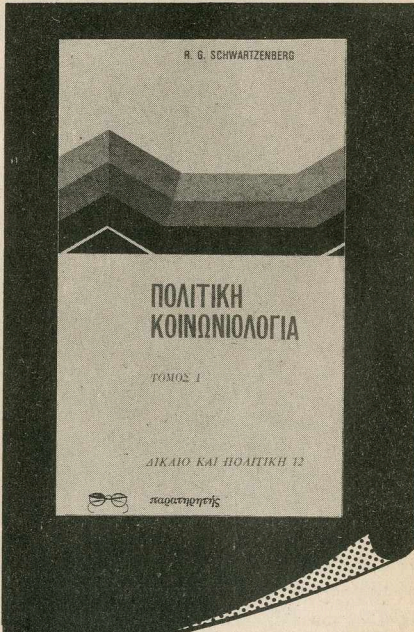
ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΘΕΣ/ΝΙΚΗ «ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ» ΤΗΛ. 264.958
ΑΘΗΝΑ «ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ» ΔΙΔΟΤΟΥ 39

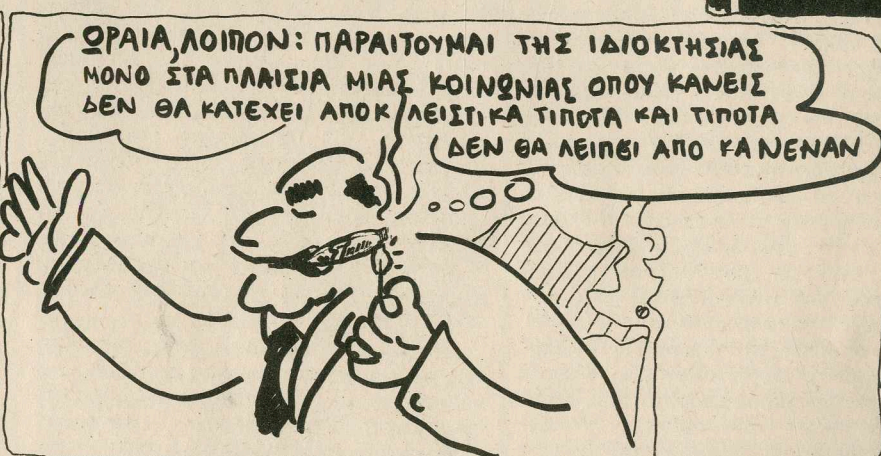
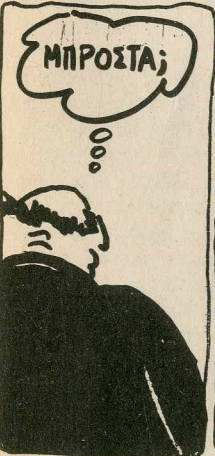
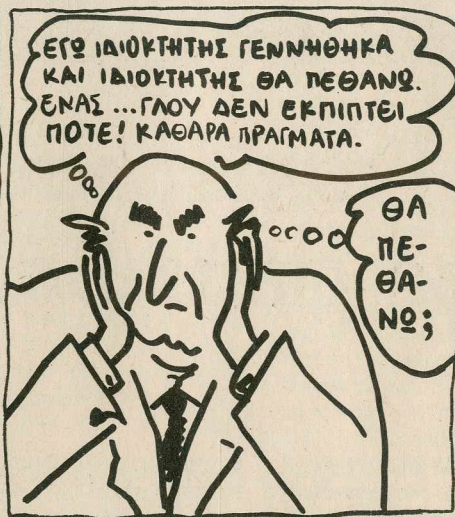
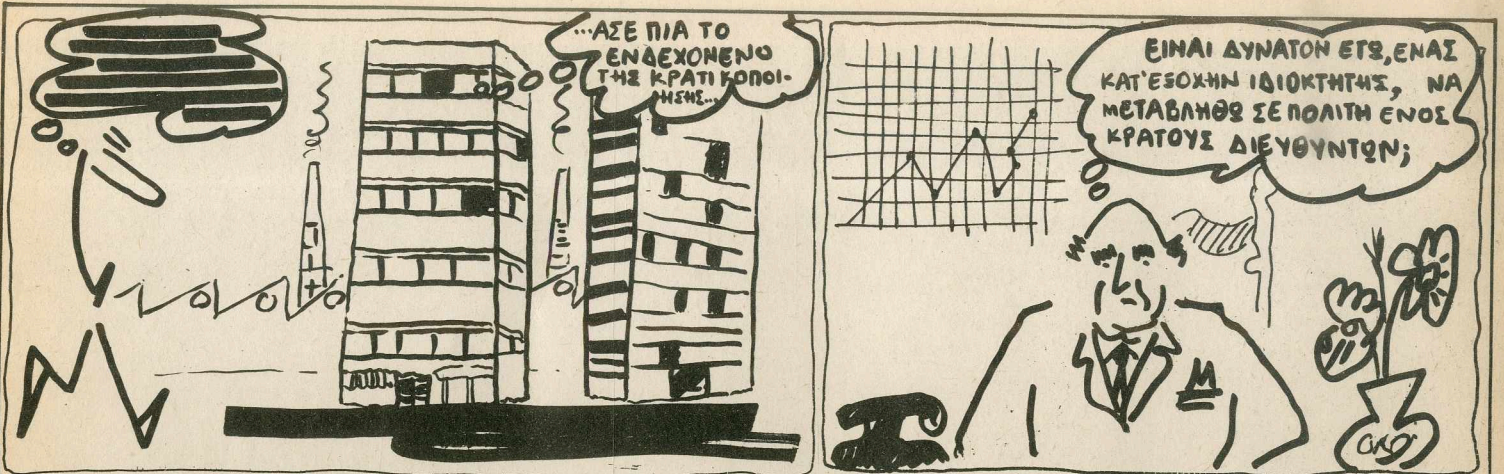
παρατηρητής

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΘΕΣ/ΝΙΚΗ «ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ» ΤΗΛ. 264.958
ΑΘΗΝΑ «ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ» ΔΙΔΟΤΟΥ 39

Γιατί τόσοσ κόσμος στό φεστιβάλ τῆς Αὐγῆς;

«Ἦρθε κόσμος πολὺς. Εἶχε πολὺ κόσμο». Αὐτὴ ἦταν ἡ κουβέντα στὰ στόματα ὄλων πού κατέβηκαν τὴν περασμένη ἐβδομάδα στό Φεστιβάλ τῆς Αὐγῆς. Συνηθισμένοι ἀπὸ τὴν οἰκεία, σχεδὸν οἰκογενειακὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Φεστιβάλ τῆς Αὐγῆς τῶν περασμένων ἐτῶν ὅταν, κάτω ἀπὸ τὰ δένδρα τοῦ μικροῦ ἄλσους τῆς Νέας Σμύρνης, μαζεύονταν ἐπὶ 3-4 μέρες οἱ λίγοι πού εἶχαν ξεφύγει ἀπὸ τὴ λαίλαπα τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ τὸ μάντρωμα τῆς ΚΝΕ, οἱ λίγοι πού ἐπέμεναν νὰ δραματίζονται μίαν ἄλλη ποιότητα πολιτικῆς ζωῆς καὶ ἐνγένει ζωῆς, οἱ λίγοι, ὀργανωμένοι στό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καὶ ἀνοργάνωτοι, πού δὲν μπερδεύαν τὸ σοσιαλισμὸ μὲ τὴν τριτοκοσμικὴ σαλάτα, τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση μὲ τὴ σοβιετολαγνεία, ἐκεῖνοι πού ἀμήχανα, σχεδὸν μαζοχιστικά, αὐτοαποκαλέστηκαν «ἀνανεωτές», συνηθισμένοι, λοιπόν, στὴ μοναξιά τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ μείναμε ἐμβρόντητοι ἀπὸ τὴν εἴσοδο μαζῶν στό χῶρο τοῦ Δελφινάριου, ἄγνωστοι πιά, εὐτυχῶς, μεταξὺ ἀγνώστων.

Εἴσοδος τῶν μαζῶν στό χῶρο τῆς γιορτῆς. Μήπως καὶ στό ἱστορικὸ προσκῆνιο κάτω ἀπὸ τὶς σημαῖες τῆς ἀνανέωσης; Γιατί, ἀφοῦ τελικά εἶναι οἱ μάζες πού φτιάχνουν τὴν ἱστορία κι ὄχι οἱ παρέες, κι ἀφοῦ αὐτές δίνουν στὴν ἱστορία τὸ δικό τους ὕψος καὶ ἦθος, πρέπει νὰ ἀναρωτηθοῦμε: τί ἦρθαν νὰ κάνουν οἱ μάζες στό Δελφινάριον; Οἰκογενειάρχες μὲ γυναῖκες καὶ παιδιὰ, οἱ παρέες τὰ κορίτσια, νέοι, ἡλικιωμένοι, μεσοκόποι, ἄνθρωποι ἐργατικοί, ἐπιστήμονες, καλλιτέχνες, «φρικιά», ἀντιρρησίες, ἀνέντακτοι, χιλιάδες πρῶν ἀπ' ὄλες τὶς ἀριστερές ἢ ἀριστεροειδεῖς παρατάξεις τῆς τελευταίας δεκα-

πενταετίας, βλοσυροὶ ἐπικριτές τῆς ἀνανέωσης, φανατικοὶ ὁπαδοὶ καὶ στελέχη τῆς, ἀπ' τὶς πέριξ γειτονίες, Μοσχάτο, Πειραιά, Καστέλα, ἀπ' ὅλη τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ λεκανοπέδιο; Ἦρθαν νὰ ἀγοράσουν βιβλία καὶ κεραμικά, ν' ἀκούσουν τὸν Νταλάρα καὶ τὸν Κηλαηδόνη, νὰ γνωρίσουν τὴν (ἄθλια) «ἐναλλακτικὴ τηλεόραση», νὰ θαυμάσουν τὴν κατασκευαστικὴ δεινότητα τῶν τεχνικῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσ., ἦρθαν νὰ συμμετάσχουν στὶς συζητήσεις, ἦρθαν γιὰ τὸ τζατζίκι καὶ τὰ σουβλάκια, νὰ δοῦν τοὺς γνωστούς τους, ν' ἀκούσουν τὸν Κύρκο καὶ τὸν Μπανιά, νὰ κάνουν καμάκι, νὰ χορέψουν ρόκ καὶ νὰ τὴ βροῦν στὴν ντίσκο;

Ἦρθαν γιὰ ὄλα αὐτά, ὅπως πάει κανεὶς σὲ μιά γιορτὴ ἢ σὲ ἓνα πανηγύρι, γιὰ νὰ χαζέψει, νὰ διασκεδάσει, νὰ ὄνειρευτεῖ ἓναν τρόπο ζωῆς ἀνάλαφρο — κάτι σάν κι αὐτὸ πού τοῦ ὑποβάλλει ὁ σκηνοθετημένος διάκοσμος μιᾶς γιορτῆς, νὰ θαυμάσει τὴν ἀσώματο κεφαλή, καὶ μυρίζοντας τὰ χνῶτα τοῦ ἀγνωστοῦ διπλανοῦ του νὰ πάρει ζωὴ ἀπὸ τὸ ζωηφόρο πλῆθος. Ἦρθαν πλῆθος ἄνθρωποι ἀλλὰ δὲν ἦταν πλῆθος. Ἦρθαν ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ἦταν πλῆθος.

Πήγαμε στό φεστιβάλ τῆς Αὐγῆς γιατί μᾶς μάζεψε ὄλους στὸν ἴδιο τόπο, ἄλλον πολὺ ἄλλον λίγο, μιά πολιτικὴ προσδοκία. Τὰ σουβλάκια κι ἡ ἀχρωμὴ φωνὴ τοῦ Νταλάρα δὲν ἦταν λόγος ἀρκετός. Τὴν πολιτικὴ ἔψαχναν οἱ ἄνθρωποι στό ἀναμορφωμένο καὶ παραμορφωμένο ἀπ' τὰ πολλὰ φτιασίδια Φαληρικὸ Δέλτα ἀναζητοῦσαν τὴν προσδοκία τῆς πολιτικῆς ἀκόμα κι ἂν πέρασε ἡ ὥρα τους χορευόντας τσιφτετέλι.

Τὸ ἴδιο ἐγινε καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, καὶ στὶς γειτονίες τῆς Ἀθήνας, καὶ στὰ Γιάννενα, στὴ Λάρισα, στὴν Πάτρα, σὲ ὄλες τὶς «προφροστιβαλικές» σὲ μικρότερη κλίμακα. Τὸ ἴδιο ἐγινε καὶ στὶς τελευταῖες εὐρωεκλογές, ὅταν, γιὰ πρώτη φορά στὴ μεταπολιτευτικὴ περίοδο, ἡ ἀνανεωτικὴ Ἀριστερὰ κατέγραψε μιά μικρὴ ἀλλὰ σημαντικὴ νίκη. Γιατί τὰ δύο φαινόμενα, τὸ 3,4% στὶς εὐρωεκλογές καὶ ἡ κοσμοσυρροὴ στό Φεστιβάλ τῆς Αὐγῆς, δὲν διαφέρουν. Καὶ στὰ δύο, καὶ σ' ἄλλα πολλὰ λιγότερο θεαματικά καὶ ἀποκαλυπτικά, τὰ διαπερνᾷ ἡ ἴδια κόκκινη κλωστή, εἶναι μεστὰ ἀπὸ τὶς ἴδιες σημασίες.

Ἄν ἀνταμώσουμε δηλαδὴ τὰ σημάδια τοῦ τελευταίου καιροῦ κι ἂν δέν μᾶς θάμπῳναι ἡ καλειδοσκοπικὴ φαντασμαγορία τῆς ἐπιφάνειας, θὰ διακρίνουμε, ὄχι λιγότερο ἐκπληκτικοί, ὅτι στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1984 ἀναδύεται μιά *νέα λαϊκὴ διαθεσιμότητα*. Ἐμφανίζεται, μπροστὰ στὰ μάτια μᾶς, ἓνας δλόκληρος κόσμος, ἀπροσδιόριστου βάθους εἶναι ἀλήθεια καὶ ἀκόμη ἀγνωστοῦ βεληνεκοῦς, πού ἀναζητᾷ νέα πολιτικὴ ἐστία. Φεύγει ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ δὲν μπορεῖ τὴν ΚΝΕ.

Αὐτὸ εἶναι ὀλοφάνερο. Ἀλλὰ ἄλλοῦ βρίσκεται τὸ ζήτημα. Τί τὸν τραβᾷ κατὰ τὴ μεριά τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ; Καί, κυρίως, πῶς τὸ ΚΚΕ ἐσωτ. ἀντιμετωπίζει τὴ νέα λαϊκὴ διαθεσιμότητα;

Ὁ κόσμος δὲν θέλει τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ ἡ ΚΝΕ δὲν μπορεῖ

Πράγματι, ὁ κόσμος δὲν θέλει τὸ ΠΑΣΟΚ κι ἡ ΚΝΕ δὲν μπορεῖ. Ἀλλὰ γιὰ πρώτη φορά, αὐτὸς ὁ κόσμος πού ἐπανεντάσσεται ἢ πλησιάζει στὶς γραμμές τῆς ἀνανεω-

τικής Ἀριστερᾶς δέν ὀρίζεται ἀπό τήν ἄθροιση ὁμάδων, κύκλων, ἀτόμων, περιοδικῶν καί προσωπικοτήτων + τό ΚΚΕ ἔσωτ. Δέν πρόκειται πιά, νομίζω, γιά μιᾶ εὐκαιριακή, ἄς ποῦμε ἐκλογική, συνάρθρωση προσώπων καί προσωπικοτήτων στό καί περί τό ΚΚΕ ἔσωτερικοῦ. Οὔτε συντίθενται πιά μόνο ἀπό τμήματα διανοούμενων κοινωνικῶν κατηγοριῶν καί τεχνικοεπιστημονικῶν ἐπαγγελμάτων, καί μάλιστα τῶν νεότερων ἡλικιῶν.

Τό φάσμα τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων πού σχετίζονται μέ τίς ἰδέες τῆς ἀνανέωσης διευρύνεται. Ἡ μελέτη τῶν ἐκλογικῶν ἐπιδόσεων τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. στίς εὐρωεκλογές καί ἡ ἀνθρωπογεωγραφία τοῦ Φεστιβάλ παρέχουν σοβαρά πειστήρια γιά τήν προηγούμενη διαπίστωση. Βέβαια, θά ἦταν ὑπερβολικό νά ὑποστηρίξει κανεῖς ὅτι κοινωνικά στρώματα ἦ, πολύ περισσότερο, τμήματα τῶν λαϊκῶν τάξεων ἐκφράζονται ἀπό τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά, ὅτι ἀρχίζει νά χαρακτηρίζει τίς λαϊκές τάξεις μιᾶ νέα κοινωνική καί πολιτική συνείδηση πού ἐμπνέεται ἀπό τίς ἰδέες τῆς ἀνανέωσης καί τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὁ δρόμος εἶναι ἀκόμη μακρὺς γιά τή σύζευξη λαϊκῶν στρωμάτων καί ἀριστερῶν ἰδεῶν. Ὡστόσο, κι αὐτό νομίζω στήν παρούσα φάση ἔχει τήν κρίση σημασία, βρισκόμαστε μπροστά σέ φαινόμενα μιᾶς νέας κοινωνικῆς δυναμικῆς, μιᾶς νέας κοινωνικῆς ζήτησης.

Τί γεννᾶ τή νέα δυναμική;

Κατ' ἀρχὴν λόγῳ καθαρά πολιτικο-ιστορικοί. Τῆ δεκαετία πού πέρασε ὁ λαϊκός ριζοσπαστισμός εἶχε σχεδόν ἀποκλειστικά εἰσπραχθεῖ ἀπό τό ΠΑΣΟΚ. Αὐτός τοῦ ἔδωσε φτερά γιά ν' ἀνέβει στήν ἐξουσία. Ἀλλά εἶναι ὁ ἴδιος κοινωνικός ριζοσπαστισμός πού τώρα δοκιμάζεται μπροστά στό χάσμα πού χωρίζει τά ὄραματα ἀπό τήν πραγματικότητα ὅπως τῆ διαχειρίζεται τό ΠΑΣΟΚ. Στό κάτω κάτω ποτέ δέν ἔπαυαν νά ὑπάρχουν ἄνθρωποι κοινωνικά καί πολιτικά εὐαίσθητοι καί δέν ἐντάχθηκαν ὅλοι σέ λόχους παλαμακιστῶν. Τό ΠΑΣΟΚ δηλαδή ἀρχίζει νά ρευστοποιεῖται στά ἀριστερά του.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό ΚΚΕ δέν μπορεῖ νά ἐκμεταλλεῖται αὐτὴν τῆ ρευστοποίηση παρά τόν ὄψιμο ἀντιπασοκισμό του. Ἐφόσον τό συνολικό πολιτικό καί κοινωνικό του σχέδιο στηρίζεται στήν ἀκτινοβολία καί ἐνδυνάμωση τῆς ΕΣΣΔ κι ἐφόσον ἀπό ἐκεῖνη τῆ μεριά ἀκτινοβολία ἔπαυε ἀπό καιρό νά ἐκπέμπεται, τό μόνο πού τοῦ ἀπομένει εἶναι νά περιχαράκωνεται σ' ἐκεῖνο τό τμήμα τῆς παραδοσιακῆς κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς πού σέ παλιότερες φάσεις εἶχε κατακτήσει.

Καί ἡ ζωὴ εἶναι δύσκολη. Στήν πραγματικότητα στήν Ἑλλάδα τρῶμε σήμερα ἀπό τά ἔτοιμα, ξοδεύοντας τό παραγμένο σέ παλιότερες φάσεις κοινωνικό κεφάλαιο. Ὁ πληθωρισμός, ἡ ἀνεργία, ἡ διόγκωση τοῦ ἔξωτερικοῦ δανεισμοῦ, ἡ ἀποβιομηχάνιση, ἡ πτωτική τάση τῶν ἐπενδύσεων, ὁ ἔξοχα βαλωμένος κρατικός μηχανισμός εἶναι μερικά μόνο ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς βαθιάς κοινωνικῆς κρίσης πού ὀρίζει τήν Ἑλλάδα τοῦ 1984. Τὴν ὀρίζει μέ τήν ἔννοια ὅτι ἐπιβάλλει ἐπιτακτικά τό ξεπέρασμά της γιατί, σέ τελευταία ἀνάλυση, καμιά κοινωνία δέν ἀποφασίζει νά αὐτοκτονήσει.

Ἀλλά ἡ ἔξοδος ἀπό τήν κρίση δέν

μπορεῖ νά εἶναι παρά ἐκεῖνη πού ὑπαγορεύει ὁ νόμος τοῦ κέρδους, ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καί τοῦ κεφαλαίου, γιατί μόνο ἂν ὑπάρξει κέρδος θά γίνουν ἐπενδύσεις πού θά ἀνεβάσουν τήν παραγωγικότητα καί τήν παραγωγή, ἡ ἀνεργία θά ἀπορροφηθεῖ, ὁ πληθωρισμός θά δαμασθεῖ. Αὐτὴ ἡ πορεία ὅμως δέν εἶναι παρά ἡ πορεία πού ὀδηγεῖ στήν καπιταλιστική ἀνασυγκρότηση μέ ὅσα αὐτὴ συνεπάγεται.

Τό ΠΑΣΟΚ, κόμμα κεντρώας διαχείρισης τοῦ συστήματος, δέν ἔχει ἄλλη ἀπάντηση. Ἀπλῶς εὐνοεῖ περισσότερο ἀπὸ τῆ Ν.Δ. τὴν διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, πράγμα πού παρεμποδίζει σχετικὰ τήν ἀπρόσκοπτη διαδικασία τῆς συσσώρευσης καί ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου. Ἀλλά δέν τὴν ἀναιρεῖ. Γι' αὐτό καί οἱ πάσης φύσεως μικρομεσαῖοι, ἀνερχόμενοι κι εὐποροὶ ἀγρότες, μέ περισσότερο φανατισμό τώρα καί μέ ἀπολύτως ξεκαθαρισμένες κοινωνικές προσδοκίες, προκρίνουν τό ΠΑΣΟΚ πού, ὅπως πιστεύουν, θά τοὺς ἐπιτρέψει τὴ μεγιστοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ τους μεριδίου.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη τό ΠΑΣΟΚ, ὄντας κόμμα κεντρώας διαχείρισης τοῦ καπιταλισμοῦ σέ μιᾶ ἐποχὴ πού τό κράτος προνοίας ἔχει ξεπεραστεῖ ἱστορικά, παρατείνει τὴν ἐγκατάσταση τῆς κοινωνίας μέσα στήν κρίση. Αὐτὸ ἄλλωστε σημαίνει ὅτι τό ΠΑΣΟΚ δέν ἔχει πρόγραμμα, ὅτι ὑπαναχωρεῖ ἀπὸ τίς διακηρύξεις του, πάει πίσω ἀπὸ τά γεγονότα, ἀδρανεῖ, καί ἐντέλει περιπλέκει ἀκόμη περισσότερο τὴν κατάσταση ταλαντευόμενο ἀνάμεσα στήν ἀριστεροφανῆ ρητορεία καί τὴ δεξιόστροφη πρακτική.

Μέ τῆ Ν.Δ. τά πράγματα εἶναι σαφέστερα — ὄχι ὅμως ἀπολύτως σαφὴ γιατί κι αὐτὴ γιά νά ἐπιστρέψει στήν ἐξουσία εἶναι ὑποχρεωμένη νά κερδίσει τὰ μεσοστρώματα, ἄρα πρέπει νά τὰ ἐννοήσει, πού σημαίνει νά τοὺς ἐπιτρέψει μιᾶ σχετικὴ συμμετοχὴ στὴ διανομὴ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Ὡστόσο τό κοινωνικό της πρόγραμμα ἔχει λιγότερες ἀντιφάσεις ἀφοῦ πῶς ξεκαθαρισμένα μπορεῖ νά ἐξυπηρετήσει τὴν καπιταλιστικὴ ἀνασυγκρότηση. Ἐτσι, ἂν στό πολιτικό ἐπίπεδο ὁ πόλεμος τῶν «δύο μονομάχων» ἔχει ὡς ἐπίδοκο ἀντικείμενο τοὺς κεντρώους μέ ἔπαθλο τὴν ἐξουσία, ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψη σημαίνει ποῖο ἀπὸ τὰ δύο κόμματα θά βάλει τὴ σφραγίδα του στήν καπιταλιστικὴ ἀνασυγκρότηση, ποιοὶ θά εἶναι οἱ ὄροι τῆς συσσώρευσης καί ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, ποῖος θά εἶναι τελικὰ ὁ συσχετισμός μεταξὺ τῶν τάξεων τοῦ ἑλληνικοῦ μικροκαπιταλισμοῦ καί τοῦ μεγάλου κεφαλαίου. Γι' αὐτό καί στό ἐπίπεδο τῶν ἰδεολογικῶν προβολῶν ἔχουν καί οἱ δύο πρωταγωνιστὲς στραμμένα τὰ μάτια στό παρελθόν καί καλοῦν τόν κόσμο νά ἀγωνιστεῖ γιά τὰ προβλήματα τοῦ 1965.

Τὰ πράγματα, λοιπόν, γίνονται σαφῆ. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σαφήνεια πολλαπλασιάζει τίς διαδικασίες ἀποδέσμευσης ἀπὸ τό ΠΑΣΟΚ, ἀφοῦ σέ πολλοὺς πιά γίνεται καθαρό ὅτι τό παιχνίδι πού παίζεται ἀνάμεσα στοὺς δύο μονομάχους συνεπάγεται νά πληρῶσουν τό κόστος τοῦ ξεπεράσματος τῆς κρίσης. Ἀπὸ ἐδῶ καί ἡ νέα δυναμικὴ. Οἱ μάζες δηλαδή μετασηματίζονται, φτιάχνονται νέες μάζες — αὐτὲς πού στήνουν αὐτὴ κατὰ τὴ μεριά τῆς Ἀριστερᾶς.

Σ' ἀγαπᾶω, μ' ἀκοῦς;

Ἡ νέα λαϊκὴ διαθεσιμότητα γιά τὴν ὁποία μιλοῦσα πῶς πάνω εἶναι ἀριστερῆς προοπτικῆς. Οὔτε δεξιᾶς οὔτε κεντρώας. Πρόκειται ὅμως γιά ἓνα ρεῦμα πού δέν διατυπώνει, στήν κοινωνικὴ του κίνηση, σοσιαλιστικὰ αἰτήματα. Ἀς μὴν εἶμαστε ἀφελεῖς κι ἀπερίσκεπτα αἰσιόδοξοι, γιατί δέν βρισκόμαστε μπροστά σέ κοινωνικά κινήματα πού χαράζουν ἓνα νέο κοινωνικό σχέδιο. Ἄν δέν μᾶς μπερδέψει τό τσιφτετέλι τῆς Χαρούλας καί τὰ θορυβώδη ἐπιφαινόμενα τῆς «κουλούρας» δέν θά ἦταν δύσκολο νά καταλάβουμε πῶς ὁ κόσμος πού ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τό ΠΑΣΟΚ κι ἀποστρέφεται τὴ Δεξιὰ ἀποσπασματικά, καί μόνο ἀποσπασματικά, ὑιοθετεῖ ἀπαντήσεις πού ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τὴν ἀστικὴ λογικὴ.

Τό κύριο ὅμως ζήτημα εἶναι ὅτι καί τό ΚΚΕ ἔσωτ., ἀποσπασματικά καί μόνον ἀποσπασματικά, ἀντικροεῖ τὴν ἀστικὴ λογικὴ πού συγκροτεῖ τὸν πολιτικό λόγο τῶν δύο μονομάχων. Τό ΚΚΕ ἔσωτ., καί θά ἔλεγα γενικότερα ἡ ἀνανεωτικὴ Ἀριστερά, καταγράφει τὰ φαινόμενα τῆς λαϊκῆς διαθεσιμότητας, ἀγαλλιᾶ, τὰ μεταφράζει σέ ἐκλογικὴ δύναμη, ἀλλά δέν τὰ μετασηματίζει σέ ἀντικαπιταλιστικὴ καί σοσιαλιστικὴ συνείδηση. Καί δέν τὰ μετασηματίζει σέ σοσιαλιστικὴ συνείδηση γιατί ἡ πολιτικὴ τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. δέν θέτει στό ἐπίκεντρο τῆν ἐπικαιρότητα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Στὴν βαθιὰ κρίση πού περνᾶ ἡ κοινωνία ἡ ἀπάντησή του εἶναι ἀμυντικὴ καί διορθωτικὴ. Ὡσπου νά περάσει ἡ μπόρα τῆς ἀνεργίας, τοῦ νέφους, τοῦ πληθωρισμοῦ. Γι' αὐτὸ καί, τελικὰ, θεωρεῖ τό ΠΑΣΟΚ ἀριστερὴ δύναμη — μάλιστα ὁ Λεωνίδας Κύρκος δέν ἀπέκλεισε καί τὴν πιθανότητα ἐκλογικῆς συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ σέ ἐνιαία λίστα ὥστε νά ξεβαλτώσει ἡ Ἀλλαγὴ. Κι ἐνῶ ὀρθὰ ἀντιτίθεται στὴ Δεξιὰ καί τὴ δεξιὰ πολιτικὴ, ἡ ἀριστερὴ πολιτικὴ παραμένει χωρὶς ὄνομα καί περιεχόμενο. Λεῖπει ἡ τόλμη ἢ ἡ ἄποψη;

Ἄν δέν ὑπάρξει μιᾶ συνολικὴ ἀνατροπὴ τῆς πολιτικῆς, ἂν δέν τεθεῖ, ἐδῶ καί τώρα, τό πρόβλημα τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασηματισμοῦ τῆς κοινωνίας μας, τότε ὁ μόνος δρόμος πού ἀπομένει θά ἴναι ἡ καπιταλιστικὴ ἀνασυγκρότηση. Βέβαια οἱ μάζες πού πλησιάζουν τό ΚΚΕ ἔσωτ. δέν βρίσκονται ἀριστερότερα ἀπ' αὐτό. Ἀλλά ἂν ἡ κομμουνιστικὴ ἀνανέωση δέν ἀνανεώσει τὸν ἑαυτὸ της καί τίς μάζες μέ βάση τό σοσιαλιστικὸ πρόγραμμα, τότε καί ἡ λαϊκὴ διαθεσιμότητα πού καταγράφεται ἀπ' ὅλες τίς μεριές θά μείνει μιᾶ ἀπλή πολιτικὴ κινητικότητα, ἔωλη στίς συνθηματολογίες καί τὰ ἐκβιαστικά διλήμματα, θά μείνει μιᾶ ψυχολογικὴ προδιάθεση, προζενιὸ χωρὶς γάμο. Ὁ κόσμος πού μαζεύεται πολὺ εὐκόλα μπορεῖ νά ξανασκορπίσει.

Ἡ γιορτὴ πέρασε. Ὁ Γιάννης Μπανιάς ἔλεγε προχτές πῶς τό Φάληρο ἀποτελεῖ μιᾶ νέα ἀφετηρία. Καί σίγουρα εἶναι. Μήπως ὅμως θά πάρομε πάλι τό ἴδιο γέφυρο λεωφορεῖο μέ τίς σπασμένες σοῦστες γιά νά ξανακεῖνουμε τό ἴδιο χιλιοπατημένο δρομολόγιο;

Ἄγγελος Ἐλεφάντης.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ ΤΗΣ Ν.Δ. ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ

Καθώς πέρασε μιά δεκαετία από την πτώση της δικτατορίας και πλησιάζουμε τή συμπλήρωση τριών χρόνων από τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ στήν εξουσία, οι αναλύσεις της εξωτερικής πολιτικής των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων αποκτούν πολλαπλή σημασία και ιδιαίτερη επικαιρότητα. Αυτό συμβαίνει γιά λόγους έπετειακούς και συγκυριακούς ταυτόχρονα. Από τή μιά μεριά, ή δεκαετία πού πέρασε υπό δημοκρατικό πολίτευμα παρέχει τή διπλή δυνατότητα τής παρακολούθησης τής εξέλιξης των διεθνών μας σχέσεων γιά ένα ίκανό χρονικό διάστημα και τής συγκριτικής αξιολόγησης τής εξωτερικής πολιτικής των δύο κομμάτων πού κυβέρνησαν. Από τήν άλλη μεριά, οι αναλύσεις τής εξωτερικής πολιτικής των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων συνδέονται άρρηκτα μέ τήν κατανόηση τής έσωτερικής πολιτικής συγκυρίας. Γιά παράδειγμα, ή αιφνίδια επίκληση/άπόρριψη τής δυνατότητας πρόωρων εκλογών, μέ πιθανή «επίσημη» αίτιολογία τή ρύθμιση του Κυπριακού, δίνει τό μέτρο των επιδράσεων των εξωτερικών προβλημάτων τής χώρας πάνω στις έσωτερικές πολιτικές ίσορροπίες και εξέλιξεις. Παράλληλα, ή έναρξη τής παρατεταμένης προεκλογικής περιόδου, πού σηματοδοτήθηκε από τήν εκλογή του κ. Μητσotάκη στήν ήγεσία τής Ν.Δ., καθιστά αναπόφευκτη τή διασύνδεση έσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής στις συγκρούσεις του άμεσου μέλλοντος, δεδομένου ότι τό ΠΑΣΟΚ και ως αντιπολίτευση και ως κυβέρνηση έχει συστηματικά επιδιώξει στή διαμόρφωση τής εξωτερικής πολιτικής του να διαφοριστεί ριζικά από τις διεθνείς έπιλογές τής Ν.Δ.

Σ' αυτό το πλαίσιο, τό άρθρο του Χρ. Ροζάκη «1974-1984, Οι έσωτερικές και οι διεθνείς δομές: κοινωνικός έπιμερισμός τής εϋθύνης», πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *ΑΝΤΙ* (τεϋχος 266, σ. 32-35) αποτελεί μιά πολύ αξιόλογη προσπάθεια μελέτης τής εξωτερικής πολιτικής των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων. Καταρχήν ό Χ. Ροζάκης επιχειρεί και σε σημαντικό βαθμό επιτυγχάνει να διερευνήσει κριτικά τήν εξωτερική πολιτική των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων μέ βάση ένα σύστημα υποθέσεων πού τελικά του επιτρέπει τή σύζευξη του σκελετού ενός υπό

διαμόρφωση θεωρητικού υποδείγματος προσδιορισμών, μέ τόν έντοπισμό των πίο σημαντικών εξελίξεων τής εξωτερικής μας πολιτικής τά δέκα τελευταία χρόνια. Έπιπλέον, επειδή φροντίζει να στηρίξει θεωρητικά τά επιχειρήματά του, ό Χ. Ροζάκης είναι σε θέση να προσεγγίσει μέ αρκετή επιτυχία τόν διπλό στόχο του, πού συνίσταται τόσο στή διαμόρφωση μιάς συνολικής εικόνας γιά τήν πορεία των διεθνών σχέσεων τής χώρας μετά τήν πτώση τής δικτατορίας, όσο και στήν κριτική αξιολόγηση των στρατηγικών έπιλογών και των σημαντικότερων χειρισμών των κυβερνήσεων τής Ν.Δ. και του ΠΑΣΟΚ. Τέλος, ή μεθοδολογική συγκρότηση του συγγραφέα τόν προφυλάσσει από δύο δαίμονες πού ύποβαθμίζουν τήν ποιότητα πολλών πολιτικών αναλύσεων, τόν στενό κομματικό φανατισμό και τό επιφανειακά άλληλοσυγκρουόμενο, αλλά στήν οϋσία συμπληρωματικό ζεύγος των τεχνοκρατικών και των υπεργενικευμένων/θεωρητικών προσεγγίσεων.

Α. Από τόν έκσυγχρονισμό και τή δυτική ένσωμάτωση στήν περίοδο του «έθνισμού» και του «διεθνούς ρόλου»

Κεντρικός άξονας του άρθρου του Χ. Ροζάκη είναι ή έπεξεργασία του σκελετού ενός θεωρητικού υποδείγματος, πού θά του επιτρέψει τόν έντοπισμό των σημαντικότερων επιδράσεων στή διαμόρφωση και τήν άσκηση τής εξωτερικής πολιτικής των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων. Μέ βάση αυτή τή λογική ό συγγραφέας προτείνει ένα σύστημα τριών υποθέσεων:¹

α) Η πτώση τής δικτατορίας ένεργοποίησε τις διαδικασίες κοινωνικής ανακατάταξης πού είχαν θεθεί σε κίνηση «πολύ πριν τήν έπιβολή τής δικτατορίας» αλλά άδρανοποιήθηκαν κατά τήν έπταετία 1967-74.

β) Στο πεδίο τής εξωτερικής πολιτικής τής μεταδικτατορικής δεκαετίας συγκρούονται δύο «άντιθετικές κοινωνικοοικονομικές αντίληψεις», πού έπιζητούν να έπιβάλλουν δύο διαφορετικές κατευθύνσεις στους διεθνείς προσανα-

τολισμούς τής χώρας. Η αντίληψη «ένός προχωρημένου και στερεότυπου άστικού έκσυγχρονισμού, μέ διεθνιστικές προεκτάσεις», και ή αντίληψη «μιάς αυτόνομης» ανάπτυξης τής ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας στα πλαίσια ενός προστατευτικού και, συνακόλουθα, «ανεξάρτητου και κυρίαρχου» κράτους.

γ) Άποφασιστικό ρόλο στή διαμόρφωση τής ελληνικής εξωτερικής πολιτικής παίζει τό διεθνές περιβάλλον. Όσο διαρκεί ή ύφεση είναι περισσότερο δυνατή «ή ανάθεωρηση των άγων προσδιορισμών» τής χώρας μας στό διεθνές πεδίο. Αντίθετα, μέ τήν κλιμάκωση του «ψυχρού πολέμου», οι δυνατότητες άναπροσανατολισμών συρρικνώνονται σημαντικά.

Εκινώντας από αυτό τό σύστημα υποθέσεων, ό Χ. Ροζάκης προχωρεί στον έντοπισμό των πίο εξέιδικευμένων επιδράσεων στή διαμόρφωση τής εξωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεων τής μεταδικτατορικής δεκαετίας. Όσον άφορά τήν εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων τής Ν.Δ., ό Χ. Ροζάκης ύποστηρίζει ότι ενώ οι βασικοί στόχοι τους εντάσσονται στήν έκσυγχρονιστική στρατηγική, προσδιορίζονται από τή διαρκή διαμάχη του «έκσυγχρονιστικού» μέ τό «παλαιοδεξιό» ρεύμα πού συνυπάρχουν μέσα στους κόλπους της.² Αυτή ή έσωτερική διαμάχη τής Ν.Δ. έχει τις ρίζες της στα άντιθετικά συμφέροντα των δυναμικών καπιταλιστικών στρωμάτων και των «προκαπιταλιστικών» μερίδων, πού ένσωματώθηκαν στον δεξιό πολιτικό σχηματισμό, και φυσιολογικά προσδίδει ένα στοιχείο αστάθειας και άναποτελεσματικότητας στήν άσκηση τής εξωτερικής πολιτικής.³ Η άστάθεια γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στις έπιλογές και τους χειρισμούς πού άφορούν τά έλληνοτουρκικά και τήν άποχώρηση/έπανάσταση στο ΝΑΤΟ. Ύποβαθμίζοντας τήν ένταση των έλληνοτουρκικών διαφορών και έπιζητώντας τήν έπιλυσή τους

1. Βλ. Χ. Ροζάκη, «1974-84, Οι έσωτερικές και οι διεθνείς δομές: Κοινωνικοοικονομικός έπιμερισμός τής εϋθύνης», *ΑΝΤΙ*, τεϋχ. 266, σ. 32.

2. Βλ. στο ίδιο, σ. 33.

3. Βλ. στο ίδιο, σ. 34.

άποχώρηση στηρίζονταν σε λάθος εκτιμήσεις, ή επανένταξη θά ήταν δυνατόν να έρμηνευτεί μάλλον ως επανόρθωση ενός λάθους, παρά ως εκδήλωση γενικότερων ιδεολογικοπολιτικών επιλογών.

β) Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ 1981-84

Παρόμοια προβλήματα και ερωτηματικά υπάρχουν και στην ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, που κατά τον Χ. Ροζάκη λειτουργεί υπό την επίδραση διαφορετικών κοινωνικοοικονομικών προσδιορισμών. Τα προβλήματα βέβαια εδώ είναι πιο έντονα διότι, σε αντίθεση με τη Ν.Δ., που κατά τον συγγραφέα διαμόρφωσε την εξωτερική της πολιτική με κεντρικό άξονα την εκσυγχρονιστική άστική τάση, στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ τα κοινωνικά στρώματα που συγκροτούν τον συνασπισμό εξουσίας είναι πολύ πιο άσπλη. Ως αποτέλεσμα αυτής της ασάφειας, σε κανένα σημείο του άρθρου του Χ. Ροζάκη δεν αποτυπώνεται με έπαρκεια ο δεσμός μεταξύ συγκεκριμένων κοινωνικών κατηγοριών και των διεθνών επιλογών της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ.¹⁰ Βέβαια, στο επίπεδο των επαγγελίων και των προγραμματικών διακηρύξεων, το ΠΑΣΟΚ έχει εκφράσει πολύ σταθερά στόχους εξωτερικής πολιτικής που ταυτίζονται είτε με τις πάγιες επιδιώξεις της κομμουνιστικής άριστερας είτε με τους προσανατολισμούς των τριτοκοσμικών κινημάτων στη δεκαετία του 1970.

Αυτές οι επαγγελίες όμως δεν εμπόδισαν καθόλου την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ να προωθήσει κατά τρόπο άποφασιστικό τις βασικές επιδιώξεις των κυβερνήσεων της Ν.Δ. Η ολοκλήρωση της ένταξής μας στην ΕΟΚ, ο συμβιβασμός στο πρόβλημα των αμερικανικών βάσεων, ή σκληρή προσαρμογή σε μία προοπτική λύσης του Κυπριακού μέσα από «ρεαλιστικές» διαπραγματεύσεις, ή άμυντική θωράκιση της χώρας με προμήθεια δυτικού πολεμικού υλικού και ή αναγκαστική συνειδητοποίηση ότι οι δξύνσεις στο Αιγαίο ούτε λειτουργούν προς όφελος της χώρας διεθνώς ούτε κατ' ανάγκην δημιουργούν εσωτερικές συσπειρώσεις περί την κυβέρνηση, θά μπορούσαν να θεωρηθούν άπτά παραδείγματα της προσαρμογής του ΠΑΣΟΚ στο πλαίσιο εξωτερικής πολιτικής που υιοθετήθηκε από τη Ν.Δ.¹¹

10. Ίδιαίτερα έντοπιζοντας τη δυσκολία ρήξης με τη Δύση ο Χ. Ροζάκης παρατηρεί: «...Τό αίτημα της αποχώρησης και τό συγγενές αίτημα της ένιςχυσης της έθνικης κυριαρχίας και ανεξαρτησίας έχει προσκρούσει επάνω σε ένα ανεξάντλητο πέτραμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης που περιλαμβάνει ιδεολογικούς άρνητές του δυτικού δρόμου — με πληθώρα έναλλακτικών προτάσεων —, γνήσια θύματα της χρόνιας εξάρτησης της χώρας από την Δύση, όπως και περιστάσιακούς άρνητές της, οι όποιοι αισθάνονται την ανάγκη της προστασίας τους από τό έθνικό κράτος στη διάρκεια της διαδρομής τους προς την κοινωνικοοικονομική ώριμανση και έπικράτηση». Βλ. στο ίδιο, σ. 34.

11. Για την πολιτική της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στις έλληνοτουρκικές κρίσεις βλ. Α. Στάγκου: «Οι καιροί ού μενετοί», *Αντιθέσεις*, τεύχ. 17, σ. 2-4.

Αν, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Χ. Ροζάκη, ο κοινωνικοοικονομικός παράγοντας στον προσδιορισμό της εξωτερικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ ήταν σημαντικός (πράγμα που σημαίνει ότι τά «νεότερα» κοινωνικά στρώματα που εξέφρασε τό ΠΑΣΟΚ με τον προσεταιρισμό του 48% του έκλογικού σώματος, είχαν συνδέσει στενά την προτίμησή τους με τους κοινωνικούς όρους της εξωτερικής πολιτικής του κυβερνώντος κόμματος), τότε δημιουργεί πολλές άπορίες ή στωικότητα και ή ύποτονικότητα με την όποία αυτά τά στρώματα αποδέχτηκαν την ούσιαστική άλλαγή πορείας της κυβέρνησης στις εξωτερικές της επιλογές.

Επιπλέον, αν προσθέσουμε στο 48% του ΠΑΣΟΚ τό ποσοστό του ΚΚΕ τότε φτάνουμε στη συντριπτική πλειοψηφία του 60% του έκλογικού σώματος, και οι άπορίες σχετικά με την άδρανοποίηση όλων αυτών των κοινωνικών κατηγοριών οδηγούν σε ύποβάθμιση της σημασίας της εξωτερικής πολιτικής στις εσωτερικές εξελίξεις. Ακολουθώντας δηλαδή τη γραμμή σκέψης, θά μπορούσε κάποιος να άμφισβητήσει σοβαρά τό έπιχειρημα του Χ. Ροζάκη, σύμφωνα με τό όποιο τό πεδίο της εξωτερικής πολιτικής άποτελεί προέκταση της εσωτερικής πάλης μεταξύ άστικού εκσυγχρονισμού και «μιάς αυτόνομης ανάπτυξης της έλληνικής κοινωνίας και οικονομίας». Αν τά «νεότερα στρώματα», που εκφράζονται μέσα από τη δεύτερη προοπτική, άποτυγχάνουν να κινητοποιηθούν άποτελεσματικά μπροστά σε μία σειρά στρατηγικών παραχωρήσεων στην εκσυγχρονιστική αντίληψη, που έξ όρισμό εξυπηρετεί τά πιο δυναμικά καπιταλιστικά στρώματα, τότε τί σημασία μπορεί να έχει ο κοινωνικοοικονομικός προσδιορισμός;

Υπάρχει όμως και μία άλλη πτυχή της λογικής του συγγραφέα, που άποτελεί τη δεύτερη γραμμή άμυνας των έπιχειρημάτων του και όδηγεί σε διαφορετική κατεύθυνση. Υποστηρίζει δηλαδή ότι vai μεν τό ΠΑΣΟΚ είχε στρατηγικό στόχο τη διάρρηξη των δεσμών με τη Δύση και την προώθηση ενός έθνικού πρότυπου αυτόνομης ανάπτυξης, αλλά υπό τό βάρος των δεσμεύσεων που ήδη είχαν αναλάβει οι κυβερνήσεις της Ν.Δ. και μετά από προσεκτικές εκτιμήσεις των εσωτερικών και εξωτερικών κινδύνων αυτής της προοπτικής, σε μία περίοδο ψυχοπολεμικής έξαρσης, ή ήγεσία του Κινήματος επέλεξε τον ενδιάμεσο δρόμο του «έθνισμού» και του «έθνικού ρόλου». Φυσιολογικά λοιπόν, θά μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί, ακολουθώντας τη λογική του Χ. Ροζάκη, ότι «τά νεότερα» κοινωνικά στρώματα, συνειδητοποιώντας τις δυσκολίες της προώθησης των στρατηγικών στόχων, δέν κινητοποιούνται εναντίον της παρούσας κυβέρνησης όταν άποτυγχάνει να εκπληρώσει τις επαγγελίες της, διότι έχουν σχηματίσει την αντίληψη ότι ή εξωτερική πολιτική του «έθνισμού» και του «έθνικού ρόλου» είναι ή μόνη έφικτή.

Τό πρόβλημα όμως με αυτή τη γραμμή σκέψης έντοπιζεται στο περιεχόμενο της πολιτικής του «έθνισμού» και του «έθνικού ρόλου», διότι στην ούσία αυτή ή πολιτική δέν μπορεί με κανέναν τρόπο να θεωρηθεί ως ενδιάμεσος δρόμος μεταξύ

της συνολικής ρήξης με τη Δύση και της διαχείρισης του παρόντος πλαισίου διεθνών σχέσεων της χώρας, σε μία προοπτική χαλάρωσης των δυτικών δεσμών, που σε τελική ανάλυση ίσως άποτελούσε τον ρεαλιστικό συμβιβασμό μεταξύ επαγγελιών και άσκησης συγκεκριμένης πολιτικής από τό ΠΑΣΟΚ. Αντίθετα, ή πολιτική του «έθνισμού» και του «έθνικού ρόλου» της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ συνίσταται σε μία σειρά έπιθετικών πρωτοβουλιών οι όποιες όμως άφορούν κατά κανόνα προβλήματα που είτε δέν έχουν καμία σχέση είτε συνδέονται πολύ έμμεσα με τις έπιχειρήσεις διεθνείς εκκρεμότητες της χώρας. Παράλληλα, αυτές οι μερικές φορές πολύ αξιόλογες πρωτοβουλίες συνοδεύονται από σημαντικότερες ύποχωρήσεις σε ζωτικά έθνικά θέματα κάτω από πιέσεις των δυτικών μας συμμάχων. Πίεσεις που συχνά έχουν άξιοι έπιθετικές χαρακτηριστικά, άφου και οι έπιθετικές πρωτοβουλίες του ΠΑΣΟΚ εναντι της Δύσης άπομονώνουν την έλληνική κυβέρνηση από δυνητικούς συμμάχους μέσα στα κέντρα λήψης αποφάσεων του δυτικού συνασπισμού.¹²

Σ' αυτό τό πλαίσιο είναι φυσιολογικό να άνακυκλώνονται ερωτηματικά σχετικά με τους κοινωνικοοικονομικούς προσδιορισμούς της εξωτερικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ. Είναι άραγε έπαρκείς οι χειρονομίες «του έθνισμού» και του «έθνικού ρόλου» ώστε να έξισορροπήσουν τις ύπαναχωρήσεις από τις πιο βασικές επαγγελίες; Αν δεχτούμε ότι υπάρχει άμεση σύνδεση εσωτερικής κοινωνικοοικονομικής διαπάλης και διεθνών επιλογών, είναι φυσιολογική ή άνοχη των πιο προοδευτικών στρωμάτων, που κατά κανόνα είναι και τά πιο ένημερωμένα πολιτικά, στις στρατηγικές ύπαναχωρήσεις μιάς κυβέρνησης που συστηματικά επαγγέλληκε τη διαμόρφωση εξωτερικής πολιτικής με άξονες έπικεντρωμένους στα ύποτιθέμενα ζωτικά τους συμφέροντα, μόνο και μόνο επειδή ως αντίστάθμισμα αυτών των ύπαναχωρήσεων ύπάρχει μία σειρά θεαματικών αντιδυτικών πρωτοβουλιών;

Γ. Ίδιομορφίες των πολιτικών προσδιορισμών

Υπάρχουν δύο είδη άπαντήσεων που θά μπορούσαν να δοθούν στα παραπάνω έρωτήματα. Πρώτον θά ήταν δυνατόν να ισχυριστεί κανείς, με άρκετή δόση κυνισμού, ότι σημαντική μερίδα των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ στις έκλογές του 1981 διαμόρφωσε την έκλογική της προτίμηση με βάση την πεποίθηση ότι ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δέν πρόκειται να πραγματοποιήσει τις προεκλογικές της επαγγελίες στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Μία προσεκτική σύγκριση των άποτελεσμάτων των εκλογών 1981 για την έλληνική βουλή και για τό ευρωκοινοβούλιο, καθώς και ένας συσχετισμός των ευρωεκλογών του 1984 με εκείνες του 1981, παρέχουν κάποιες ένδείξεις προς αυτών την κατεύθυνση. Η σημαντική διαφορά των ψήφων του ΠΑΣΟΚ για τό έθνικό κοινο-

12. Βλ. Δ. Παπαδημητρώπουλου: «Η έξωτερική «συμπεριφορά» της Έλλάδας», *Πολίτης*, τεύχ. 47-8, σ. 49-52.

μέσω διαδικασιών νομιμοποίησης και παρεμβάσεων της Δύσης σέ ρόλο επιδιαιτητή, οι κυβερνήσεις της Ν.Δ. επιδεικνύουν, κατά τόν Χ. Ροζάκη, μιά συνδιαλλακτική διάθεση, πού επιβάλλεται τόσο από τήν άπροθυμία τους νά δεχτούν τό ένδεχόμενο μιάς σύγκρουσης μέ τούς δυτικούς συμμάχους, όσο και από τό άμυντικά κενά τής χώρας κατά τήν πρώτη μεταδικτατορική περίοδο. Μέ τήν ίδια συλλογιστική ό Χ. Ροζάκης ισχυρίζεται ότι ή έσπευσμένη και πιθανόν άστοχη άποχώρηση από τό ΝΑΤΟ κατέληξε σέ μιά έξίσου βεβιασμένη επανένταξη, διότι ή κυβέρνηση τής Ν.Δ. δέν ήταν διατεθειμένη νά άποδεχτεί τίς ιδεολογικοπολιτικές συνέπειες μιάς πιά σταθερής πορείας άπαγκίτρωσης από τήν άτλαντική συμμαχία.

Σέ αντίδιαστολή μέ τή στρατηγική τής Ν.Δ., τό ΠΑΣΟΚ άνέρχεται στήν έξουσία μέ τήν επαγγελία τής ριζικής διάρρηξης τών δεσμών τής χώρας μέ τή δυτική συμμαχία και τήν προοπτική νά ενισχύσει διαδικασίες αυτόνομης ανάπτυξης, πού κατά βάση στηρίζονται σέ τριτοκοσμικές επιλογές.⁴ Η άδυναμία του ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνησης νά πραγματοποιήσει τήν άπαγκίτρωση από τή δυτική συμμαχία όφείλεται, κατά τόν Χ. Ροζάκη, σέ τρείς κυρίως λόγους:⁵

α) Στήν παγίδευση τών επιλογών τής κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ από τούς χειρισμούς και τούς προσανατολισμούς τών προηγούμενων κυβερνήσεων.

β) Στήν άπροθυμία τής κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ νά αντιμετώπισει τούς πιθανούς κραδασμούς «στό σύνθετο επίπεδο τής άνοχής και τής άντοχής τών δομών», πού αναπόφευκτα θά προέλθουν από μιά μετωπική σύγκρουση μέ τή Δύση.

γ) Στήν ένδεχόμενη δξυνη τών διεθνών έκκρεμοτήτων τής χώρας πού θά προέκυπτε εάν τό ΠΑΣΟΚ επιχειρούσε μέσα στις παρούσες ψυχροπολεμικές συνθήκες τή μετατόπιση του κέντρου βάρους τής έξωτερικής μας πολιτικής από τίς σχέσεις μέ τή Δύση πρós τόν Τρίτο Κόσμο και τή Μεσόγειο.

Γιά όλους αυτούς τούς λόγους πού καθιστούν τήν επαγγελία τής ρήξης μέ τή Δύση άδύνατη, ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υιοθέτησε, κατά τόν Χ. Ροζάκη, ένα πολύ πιά «έλαστικό σχήμα» έξωτερικής πολιτικής, του όποιου βασικές άρχές είναι ή «ένίσχυση της κρατικής παρουσίας» στό πεδίο τών διεθνών σχέσεων και ή «ανάβαθμιση τής διεθνούς θέσης τής Έλλάδας, τόσο μέσα στό δυτικό σύστημα, όσο και έξω από αυτό».⁶ Έκδηλώσεις δέ αυτών τών νέων κατευθύνσεων τής κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στήν έξωτερική πολιτική, μπορούν νά θεωρηθούν, σύμφωνα μέ τήν άνάλυση του Χ. Ροζάκη, ή πολιτική τής υφεσης και τής ειρήνης, ή άσκηση ένθικης πολιτικής στους κόλπους διεθνών όργάνων μέ στόχους «διεθνιστικούς» ή «ύπερεθνικούς» και, τέλος, ή έμβάθυνση τής βαλκανικής και μεσογειακής παρουσίας στή χώρα μας.

4. Για μιά συνολική εικόνα τών συγχύσεων περί τήν τριτοκοσμική προοπτική του ΠΑΣΟΚ βλ. Κέντρο Μεσογειακών Μελετών, *Μετάβαση στό σοσιαλισμό: Οι διαστάσεις τής δομικής άλλαγής*.

5. Β. Χ. Ροζάκη στό ίδιο, σελ. 34-5.

6. Βλ. στό ίδιο, σελ. 35.

Β. Προβλήματα προσδιορισμών

α) Οι κυβερνήσεις τής Ν.Δ. 1974-84

Παρά τίς άναμφισβήτητες άρετές του τό άρθρο του Χ. Ροζάκη άφήνει μερικά σημεία άδιευκρίνιστα, μέ άποτέλεσμα τή δημιουργία όρισμένων έρωτηματικών. Όσον άφορά τήν πολιτική τών κυβερνήσεων τής Ν.Δ., ύπάρχει κάποιο κενό στον τρόπο πού συνδέονται οι γενικότερες έντιμήσεις του συγγραφέα για τούς κοινωνικούς προσδιορισμούς αυτού του κόμματος, μέ τίς διεθνείς επιλογές και χειρισμούς του. Πιά συγκεκριμένα, ενώ ό Χ. Ροζάκης ισχυρίζεται ότι ή έξωτερική πολιτική τών κυβερνήσεων τής Ν.Δ. προσδιορίζεται άποφασιστικά από τά όρια τής στερεότυπης έκσυγχρονιστικής άστικής πολιτικής και από τήν έσωτερική πάλη μέσα στό κόμμα τής Ν.Δ. μεταξύ «παλαιοδεξιής» και έκσυγχρονιστικής δεξιής, οι διεθνείς στόχοι και οι χειρισμοί του κυβερνώντος κόμματος τήν περίοδο 1974-84 δημιουργούν πολλά έρωτηματικά για τήν όρθότητα αυτών τών προσδιορισμών. Η μετατόπιση του κέντρου βάρους τών διεθνών μας σχέσεων από τίς ΗΠΑ πρós τή Δ. Εύρώπη, τά άνοιγματα πρós τίς σοσιαλιστικές χώρες και ή διεύρυνση τών σχέσεων μέ τόν Τρίτο Κόσμο, πού κατά ουστηματικό τρόπο επεδίωξαν οι κυβερνήσεις τής Ν.Δ., είναι επιλογές πού ξεπερνούν κατά πολύ τούς κοινωνικοοικονομικούς προσδιορισμούς, όπως τούς όρίζει ό Χ. Ροζάκης. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο επείδη κατά τήν πρώτη μεταδικτατορική περίοδο αυτοί οι στόχοι επιδοκιμάζονταν έκτός από τήν έκσυγχρονιστική τάση τής Ν.Δ. και από ένα εύρύτατο φάσμα του πληθυσμού, πού ξεπερνούσε κατά πολύ τή δύναμη τής Ν.Δ., αλλά και διότι ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, όπως θά δούμε λίγο πιά κάτω, λειτούργησε ούσιαστικά στήν ίδια κατεύθυνση. Επιπλέον, ή έσωτερική σύγκρουση μέσα στους κόλπους τής Ν.Δ., μεταξύ έκσυγχρονιστικής δεξιής και «παλαιοδεξιής», πολύ λίγο επηρέασε τούς στόχους τής έξωτερικής πολιτικής του τότε κυβερνώντος κόμματος, διότι, όπως πολύ σωστά παρατηρεί ό ίδιος ό συγγραφέας, ή έπιβολή τών άπόψεων Καραμανλή και ή σύγκλιση στις έκσυγχρονιστικές επιλογές ήταν άποφασιστική.⁷

Αν περάσουμε τώρα στον άλλο σημαντικό προσδιορισμό, πού σύμφωνα μέ τήν άνάλυση του Χ. Ροζάκη επέδρασε στή διαμόρφωση τής έξωτερικής πολιτικής τής Ν.Δ., μπορούμε νά κάνουμε τίς ακόλουθες παρατηρήσεις. Καταρχήν ό Χ. Ροζάκης πολύ σωστά τονίζει τίς δυνατότητες πού παρέιχε ή διεθνής υφεση για άναπροσαρμογές στον διεθνή τομέα, από τήν άλλη μεριά όμως υποβαθμίζει ούσιαστικά τίς δυσκολίες τών μεταδικτατορικών κυβερνήσεων τής πρώτης περιόδου, πού προέρχονταν από τόν συνδυασμό τής δραματικής κατάρρευσης τής δικτατορίας και τής επικίνδυνης δξυνης τών προβλημάτων τής Κύπρου και του Αιγαίου. Έχοντας νά αντιμετώπισουν τήν δξυνη έλληνοτουρκικών, μέ πολλαπλά προβλήματα στον άμυντικό τομέα, έρωτηματικά ως πρós τή σταθερότητα του πολιτεύματος, και από θέση διεθνούς ά-

πομόνωσης οι κυβερνήσεις τής Ν.Δ. πολύ λίγα περιθώρια είχαν τόσο για μιά ριζική άπαγκίτρωση από τή Δύση, όσο και για τή διαμόρφωση έξωτερικής πολιτικής μέ κύριο άξονα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, όποιασδήποτε μερίδας ή τάξης. Ακολουθώντας αυτή τή συλλογιστική, μπορούμε νά πούμε ότι και ή κριτική πού άσκει ό Χ. Ροζάκης στους χειρισμούς τών έλληνοτουρκικών από τίς κυβερνήσεις τής Ν.Δ., είναι σέ σημαντικό βαθμό επηρεασμένη από τήν υποβάθμιση τής σημασίας τών ιδιαίτερων έξωτερικών κινδύνων πού ύπήρχαν τήν πρώτη μεταδικτατορική περίοδο.

Φυσιολογικά λοιπόν οι ισχυρισμοί του Χ. Ροζάκη ότι τό τρίπτυχο τής νομιμοποίησης, υποβάθμισης και τής άναγνώρισης τής Δύσης σέ ρόλο επιδιαιτητή, ήταν άποτέλεσμα όχι μόνο προβλημάτων στήν άμυντική μας έτοιμότητα, αλλά και τής «ιδιοσυγκρασίας... τών κοινωνικών εκείνων στρωμάτων πού ύπαγόρευαν τόν έκσυγχρονισμό...»,⁸ είναι μάλλον άδύνατοι διότι δέν συνοδεύονται από τίς έναλλακτικές προτάσεις για τήν αντιμετώπιση του προβλήματος. Ποιές ήταν οι άλλες συμμαχίες, πού θά μπορούσαν νά στηρίξουν μιά πιά ανεξάρτητη πολιτική; Οι χώρες του άνατολικού συνασπισμού, οι άδσμεντοι, ό Τρίτος Κόσμος ήταν διατεθειμένοι νά υποστηρίξουν πιά επιθετικές έλλητικές θέσεις, και εάν τό έκαναν τί άνταλλάγματα θά ζητούσαν; Έάν προβαλλόταν ή δξυνη και ή άρνηση κάθε διαλόγου στή θέση τής υποβάθμισης/νομιμοποίησης, ήταν ή Έλλάδα έτοιμη νά αντιμετώπισει όλα τά ένδεχόμενα τής άναπόφευκτης έντασης; Όλα αυτά τά δύσκολα έρωτήματα, πού πιθανόν δέν έχουν και συγκεκριμένη άπάντηση, δίνουν τό μέτρο τής πολυπλοκότητας τών έλληνοτουρκικών διαφορών και έντοπίζουν τίς άδυναμίες τών αναλύσεων πού, κατά κύριο λόγο, στηρίζονται σέ κοινωνικοοικονομικά κριτήρια και ύποβαθμίζουν σέ σημαντικό βαθμό όρισμένες ούσιαστικές πλευρές του πλέγματος τών διεθνών σχέσεων τής χώρας. Μέ τέτοια κριτήρια άλλωστε, οι έγγυήσεις τών άνατολικών μας συνόρων, πού ζήτησε ό κ. Παπανδρέου από τήν κυβέρνηση τών ΗΠΑ, άμέσως μετά τήν έκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ, θά ήταν άκατανόητη. Οι ίδιες δυσκολίες δημιουργούνται και από τήν κριτική πού άσκει ό Χ. Ροζάκης στους χειρισμούς τών κυβερνήσεων τής Ν.Δ. σχετικά μέ τήν άποχώρηση/επανάταξη στο ΝΑΤΟ. Ένώ δηλαδή ύπογραμμίζει πολύ σωστά τή λανθασμένη έκτίμηση τής θέσης τής Τουρκίας μέσα στο ΝΑΤΟ, πού στηρίξε τήν άποχώρηση, έπικαλείται στή συνέχεια τήν «ιδιοσυγκρασία» τής Ν.Δ. για νά έρμηνεύσει τήν επανένταξη.⁹ Θά μπορούσε όμως κανείς νά παρατηρήσει ότι εάν ή

7. «Στήν έξωτερική πολιτική τής περιόδου 1974-81 αυτή ή θεμελιώδης αντίφαση στήν κοινωνική βάση τής έξουσίας δέν είναι πάντα όρατή, καθώς τά συμφέροντα τών διαφορετικών ομάδων πού στηρίζουν τήν Ν.Δ. δείχνουν άκόμα νά συγκλίνουν και καθώς ή έπιβλητική παρουσία του Κ. Καραμανλή ζυγίζει καταλυτικά, προωθώντας τήν έκσυγχρονιστική ροπή στις φυσικές συνέπειες τής...». Βλ. στό ίδιο σ. 33.

8. Βλ. στό ίδιο, σ. 34.

9. Βλ. στό ίδιο.

βούλιο στις εκλογές του 1981 από αυτές για το ευρωκοινοβούλιο στις ίδιες εκλογές και η μεταστροφή ενός σημαντικού μέρους των ψηφοφόρων του πολιτικού αυτού σχηματισμού προς πολιτικές δυνάμεις ευνοϊκά διακείμενες προς την ευρωπαϊκή προοπτική τον Ιούλιο του 1984, δημιουργούν αρκετές άποριες σχετικά με την προσήλωση του 48% του εκλογικού σώματος, που προτίμησε την παρούσα κυβέρνηση, στις εξωτερικές της επιλογές.

Από την άλλη μεριά, η υιοθέτηση της συλλογιστικής ενός τόσο σοβαρού διχασμού των ύποσηκτων του κυβερνήτωντος κόμματος στα θέματα εξωτερικής πολιτικής δέν παρέχει τή σταθερή αναλυτική βάση που χρειάζεται μια προσπάθεια συνολικής κατανόησης των προσδιορισμών της εξωτερικής μας πολιτικής. Ακόμα κι αν παραδεχτούμε πώς τό 15% περίπου της εκλογικής δύναμης του ΠΑΣΟΚ έτρεφε σοβαρές αμφιβολίες για τή συνέπεια της εξωτερικής πολιτικής του, τά κριτήρια μέ τά όποια φτάνουμε σέ αυτό τό συμπέρασμα (συγκρίσεις δηλαδή εκλογικών αποτελεσμάτων που πιθανόν έπιδέχονται πληθώρα διαφορετικών έρμηνειών) και ή ουσία του ίδιου του έπιχειρήματος (δixασμός ενός περιορισμένου ποσοστού του εκλογικού σώματος μεταξύ έσωτερικής/έξωτερικής πολιτικής), δέν μπορούν νά στηρίξουν μέ έπάρκεια μία συνολική εκτίμηση των όρων διαμόρφωσης της εξωτερικής μας πολιτικής.

Στοιχεία αυτόνομησης του πεδίου της εξωτερικής πολιτικής

Παρά τήν αδυναμία τους νά απαντήσουν στό έρωτηματικά που άφορούν τούς προσδιορισμούς της εξωτερικής μας πολιτικής, οι ένδειξεις και οι συλλογισμοί που μόλις αναφέρθηκαν είναι χρήσιμοι διότι μάς οδηγούν στό πεδίο της ιδιαίτερότητας των πολιτικών ισορροπιών και των έπιπτώσεών τους. Ένώ δηλαδή μέ βάση τήν κοινωνική διαστρωμάτωση και τά συμφέροντα των διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών θά έπρεπε νά έχουμε σαφή αντίστοιχία μεταξύ κοινωνικών αντιθέσεων και πολιτικών έπιλογών, συχνότατα παρατηρούμε ότι σημαντικότερες κατηγορίες πολιτών κάνουν πολιτικές έπιλογές μέ κριτήρια που έμμεσα μόνο συνδέονται μέ τά «κοινωνικά» τους συμφέροντα, όπως αυτά όρίζονται στή θεωρία. Αυτό συμβαίνει διότι ό τρόπος που άλληλοεπηρεάζονται οι οικονομικοί, οι πολιτικοί και οι ιδεολογικοί προσδιορισμοί στήν ιστορική διαμόρφωση ενός κοινωνικού σχηματισμού, δημιουργεί πολύπλοκες συναρμογές τάσεων, που συμπυκνώνονται στό πολιτικό πεδίο και καθορίζουν ισορροπίες, αντιφάσεις και δυνάμεις οι όποιες δέν μπορούν νά αναλυθούν μέ βάση τήν «πρώτη ύλη» των κοινωνικοοικονομικών προσδιορισμών.¹³ Ιδιαίτερα δέ στό χώρο της εξωτερικής πολιτικής, όπου και μεγάλη άσφαια επικρατεί περί των πραγματικών συμπεριφορών των διάφορων κοινωνικών κατηγοριών και τό ιδεολογικό ένοποιητικό φίλτρο του έθνικισμού έχει εξαιρετική ισχύ,¹⁴ τό νά μιλάμε για κοινωνικοοικονομικούς προσδιορισμούς είναι κάπως παρακινδου-

νεμένο. Τέλος, αν λάβουμε υπόψη ότι για χώρες όπως ή Ελλάδα, μέ περιορισμένες δυνατότητες έπιρροής στό διεθνή κέντρα λήψης άποφάσεων και μέ δξυμένα διεθνή προβλήματα, οι επιδράσεις του διεθνούς περιβάλλοντος στήν άσκηση της έξωτερικής τους πολιτικής έχουν πολλαπλή ένταση, ή δυνατότητα έρμηνείας της έξωτερικής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων μέ «κοινωνικοοικονομικά» κριτήρια περιορίζεται σημαντικά. Συνεπώς τά έρωτηματικά και τά προβλήματα που δημιουργούνται από τά κενά και τίς αδυναμίες της «κοινωνικοοικονομικής» συλλογιστικής, μπορούν νά διερευνηθούν καλύτερα μέ βάση τό έρωτηματικό πλαίσιο μιας άνάλυσης στηριγμένης στή σχετική αυτόνομηση του πολιτικού πεδίου.

Ακολουθώντας αυτή τή γραμμή σκέψης μπορούμε νά πούμε ότι τό σύστημα ύποθέσεων του Χ. Ροζάκη, που κατεξοχήν στηρίζεται στήν προβολή και γενίκευση των κοινωνικοοικονομικών προσδιορισμών, άφίνει αρκετά σημαντικά σημεία άδιευκρίνιστα άκριβώς έπειδή υποβαθμίζει τήν πολιτική ιδιαίτερότητα/αυτόνομηση των διεθνών προβλημάτων της χώρας και της έξωτερικής πολιτικής των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων. Έπιπλέον, οι προσδιορισμοί που χρησιμοποιεί ό Χ. Ροζάκης έχουν μερικές συγκεκριμένες αναλυτικές αδυναμίες:

α) Η άναφορά στήν έπανεργοποίηση των διαδικασιών κοινωνικής άνακατάταξης μετά τήν πτώση της δικτατορίας είναι χωρίς αμφιβολία ένδεδειγμένη. Ό τρόπος όμως μέ τον όποιο γίνεται ως γενική διαπίστωση της έπαναλειτουργίας των κοινωνικών συγκρούσεων άφίνει δύο σημαντικά κενά στήν άνάλυση του Ροζάκη. Πρώτον, ή περίοδο της δικτατορίας θεωρείται κατά κάποιο τρόπο νεκρή από αυτή τήν άποψη, μέ αποτέλεσμα νά υποβαθμίζονται κάποιες σημαντικές κοινωνικές διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις, που νάι μέν έγιναν στήν έπταετία άλλα δέν πήραν συγκεκριμένη πολιτική μορφή. Δεύτερον, ή προδικτατορική κοινωνική δυναμική, που κατά τόν συγγραφέα έπανερχεται στό προσκήνιο των έσωτερικών εξέλιξεων, δέν εξειδικεύεται, μέ αποτέλεσμα ό κοινωνικοοικονομικός προσδιορισμός νά είναι άσαφής και άόριστος. Για παράδειγμα, ό Χ. Ροζάκης υποδεικνύει τήν επικράτηση της έκσυγχρονιστικής άστικής τάσης στό χώρο της Ν.Δ., που μπορεί νά συνδεθεί μέ τίς προδικτατορικές αντιφάσεις μέσα στό συνασπισμό των άστικών δυνάμεων.¹⁵ Ταυτόχρονα όμως δέν γίνεται καθόλου λόγος για τίς διαφοροποιήσεις, που και αυτές έχουν τίς ρίζες τους στήν προδικτατορική περίοδο, μέσα στό χώρο των άλλων κοινωνικών δυνάμεων. Έξακολουθεί ή δυναμική εξέλιξη των στρωμάτων της εργατικής τάξης, των άγροτών και των μεριδών της γραφειοκρατίας και του τριτογενούς τομέα, νά τούς συνδέει μέ τήν προοπτική της «ρήξης μέ τή Δύση»; Αν όλες αυτές οι κατηγορίες που προδικτατορικά στήριζαν τή συγκρότηση του αντιδυτικού πόλου της πολιτικής μας ζωής, έχουν τεθεί σέ διαφορετικές τροχιές, εξαιτίας της καινούριας δυναμικής των πολιτικών εξέλιξεων, ή έχουν διασπαστεί στό έσωτερικό τους, τότε είναι δυνατόν νά μιλάμε

για τή σύγκρουση δύο συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών συνασπισμών που μάχονται ό ένας για τήν ένσωμάτωση και ό άλλος για τή ρήξη μέ τή Δύση;

β) Οι άσφαfeies του κοινωνικοοικονομικού πλαισίου που μόλις αναφέρθηκαν, δυσκολεύουν πάρα πολύ τόν Χ. Ροζάκη στόν έντοπισμό των συγκεκριμένων λειτουργιών του κοινωνικοοικονομικού προσδιορισμού. Βέβαια, έδώ θά πρέπει νά παραδεχτούμε ότι και ό έντοπισμός αυτών των λειτουργιών είναι εξαιρετικά δύσκολος στήν περίπτωση ενός κοινωνικού σχηματισμού όπως ό ελληνικός¹⁶ και οι έπιμέρους αναλύσεις που θά στήριζαν μία τέτοια προσπάθεια λείπουν. Όμως άκόμη και άν είχαμε τήν άπαιτούμενη θεωρητική ύποδομή, ή προσπάθεια νά αναλύσουμε τή διαμόρφωση της έξωτερικής πολιτικής μέ κοινωνικοοικονομικά κριτήρια κατά κύριο λόγο, ύποβαθμίζοντας τήν αυτόνομηση του πολιτικού πεδίου, πολύ δύσκολα θά οδηγούσε σέ καλύτερα άποτελέσματα. Ό στρατηγικός ιστός που συνδέει τήν έξωτερική πολιτική της Ν.Δ. μέ εκείνη του ΠΑΣΟΚ, στηρίζεται σέ διεθνείς και έσωτερικές πολιτικές ισορροπίες, οι όποιες συνδέονται μέν άλλα έχουν αυτόνομηθεί ουσιαστικά στό κύρια τουλάχιστον σημεία τους από τούς κοινωνικοοικονομικούς προσδιορισμούς.

γ) Τέλος, ό τρόπος μέ τον όποιο ό Χ. Ροζάκης χρησιμοποιεί τήν έπίδραση του διεθνούς περιβάλλοντος πάνω στή διαμόρφωση της έξωτερικής πολιτικής των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων, έχει κάποια στοιχεία έκλεπτυσμού που δημιουργεί μερικές άσυμμετρίες στήν άνάλυσή του. Ένώ πολύ σωστά διαπιστώνονται οι δυνατότητες έλιγμών στήν περίοδο ύφεσης, που διευκολύνουν τήν άναπροσαρμογή της έξωτερικής πολιτικής της Ν.Δ., ύποβαθμίζονται οι έξίσου σημαντικές δυσκολίες της πρώτης μεταδικτατορικής περιόδου, που προέρχονταν από τόν τρόπο της πτώσης της δικτατορίας και τήν ταυτόχρονη κρίση του Κυπριακού και του προβλήματος του Αιγαίου. Από τήν άλλη μεριά ό Ροζάκης, αν και σωστά δίνει έμφαση στήν ψυχροπολεμική περίοδο που συρρίκνωσε τίς δυνατότητες άναπροσανατολισμού της έξωτερικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ, δέν άναφέρει καθόλου τίς ευνοϊκές συνθήκες που ύπήρχαν, μέ τήν ουσιαστική βελτίωση της άμυντικής θωράκισης της χώρας, τή διεύρυνση των δεσμών μας μέ τή διεθνή κοινότητα και τήν ουσιαστική συμ-

13. Βλ. Ν. Πουλιαντζά, *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*, (Αθήνα, Θεμέλιο) Ν. Πουλιαντζά, *Τάξεις στό σύγχρονο καπιταλισμό* (Αθήνα, Θεμέλιο) και Β. Jessop, *The capitalist state* (Οξφόρδη 1982, Martin Robertson), σελ. 142-191.

14. Κλασικό παράδειγμα έθνικιστικής έξαρσης και των επιδράσεών της που λειτουργούν έναντίον όποιασδήποτε κοινωνικοοικονομικής λογικής μπορεί νά θεωρηθεί ή περίπτωση Φόκλαντς. Βλ. Α. Barnett *Iron Britannia*, *New Left Review* 134, σελ. 5-96.

15. Βλ. Ν. Πουλιαντζά, *Η κρίση των δικτατοριών* (Αθήνα).

16. Για τίς δυσκολίες άνάλυσης της κοινωνικής διαστρωμάτωσης βλ. Κ. Τσουκαλά, «Μονοσήμαντες τάξεις και «πολυσηθενή» ύποκειμενα», *ANTI* τεύχ. 267, σ. 34-40· Κ. Τσουκαλά, «Η δομή της άπασχόλησης και τό μικρομεσαίο θαύμα», *ANTI*, τεύχ. 260, σ. 21-3.

βολή της εισόδου στην ΕΟΚ στη διαπραγματευτική ισχύ της κυβέρνησης σε όλα τα μέτωπα.

Ἀντί συμπεράσματος

Στό ἄρθρο αὐτό προσπαθήσαμε νά ἐντοπίσουμε κάποιες ἀδυναμίες τῆς ἀνάλυσης τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν μεταδικτατορικῶν κυβερνήσεων πού ἐπιχειρεῖ ὁ Χ. Ροζάκης μέ βάση τόν κοινωνικοοικονομικό ἀξονα προσδιορισμοῦ, γιά μία σειρά λόγων. Πρῶτον, τό ἴδιο τό ἄρθρο τοῦ Χ. Ροζάκη θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς μία ἀπό τίς καλύτερες ἀναλύσεις πού θά μπορούσαν νά ἐκπονηθοῦν μέσα σέ αὐτό τό μεθοδολογικό πλαίσιο. Ὅμως, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, οἱ κοινωνικοοικονομικοί προσδιορισμοί ἀπό μόνοι τους δέν συνιστοῦν ἐπαρκή μεθοδολογική βάση γιά τήν ὀλοκληρωμένη διερεύνηση τῆς διαμόρφωσης καί ἄσκησης τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς, διότι εἶναι πολύ σπάνια — ἂν ὄχι ἀδύνατη — ἡ ὑπαρξη ἀντιστοιχίας μεταξύ τῶν ἐξαιρετικά πολύπλοκων καί μερικές φορές ἀντιφατικῶν κοινωνικοοικονομικῶν ἐνδιαφερόντων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων πού ὑποστηρίζουν κάποιον πολιτικό σχηματισμό, καί τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ τελευταίου, ἰδιαίτερα ὅταν ἀνέρχεται στήν ἐξουσία. Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀντιστοιχίας, διερευνώντας τήν ἐξωτερική πολιτική μιᾶς κυβέρνησης ὑπό τό πρίσμα

τῶν ὑποθετικῶν κοινωνικοοικονομικῶν τῆς ἐπιλογῶν, κινδυνεύει κανεῖς νά ὑποβαθμίσει τίς ἐπιδράσεις πού προέρχονται τόσο ἀπό τίς σύνθετες ἐπιδράσεις τοῦ διεθνούς συστήματος στή συγκεκριμένη χώρα, ὅσο καί ἀπό τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς κυβέρνησης νά σταθεροποιήσει τήν πολιτική τῆς ἡγεμονία στό ἐσωτερικό πολιτικό πεδίο. Ἀνάγκη πού τήν ὀδηγεῖ νά ἐπεξεργάζεται τήν ἐξωτερική τῆς πολιτική μέ κριτήρια πού δέν στηρίζονται ἀπλά καί μόνο στά εἰδικά κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα τοῦ στενοῦ ταξικοῦ της πυρήνα, πού πιθανόν ἔχει ἡγεμονική θέση μέσα στοῦς κόλπους της, ἀλλά ἐνσωματώνουν κατά τρόπο συστηματικό ἐπιλογές εὐρύτερων κοινωνικῶν συστημάτων καί μερίδων, στήν προσέλευση τῶν ὀποιῶν θεμελιώνει τήν πολιτική τῆς ἡγεμονία καί ἀποτελεσματικότητα.

Δεύτερον, ἀκριβῶς ἐπειδή ὑποβαθμίζουν αὐτές τίς πολύ σημαντικές πτυχές τῶν προσδιορισμῶν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, οἱ ἀναλύσεις μέ κεντρικό ἀξονα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια δέν μποροῦν νά διερευνήσουν τίς συγκεκριμένες ἐπιδράσεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν διαφόρων κυβερνήσεων πάνω στίς ἐσωτερικές ἰσορροπίες καί τοῦς συσχετισμούς τῶν πολιτικῶν δυνάμεων μιᾶς χώρας. Γιά παράδειγμα, ὅταν ἡ σημερινή κυβέρνηση ὀξύνει, μέ κάποιες ἀντιδυτικές χειρονομίες, τίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ τόν δυτικό συνασπισμό καί μετά ἀπό σύντομο χρονικό διάστημα προχωρεῖ σέ ἐνέργειες

πού ὀλοκληρώνουν τήν ἐνταξη τῆς χώρας στή Δύση, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀποσκοπεῖ στήν ἐξυπηρέτηση τῶν κοινωνικῶν συμφερόντων τῶν καταπιεσμένων στρωμάτων. Ἀντίθετα, τέτοιες ἐνέργειες ἐξυπηρετοῦν τόν πάγιο ἂν καί ἀντιφατικό στόχο τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ νά ἀπονευράνει τή δυναμική τῆς Ἀριστερᾶς μέ ἀντιδυτικές χειρονομίες καί νά ἐδραιώσει τήν πολιτική δύναμή της στόν «κεντρώο» χώρο μέ προώθηση τῆς ἐνσωμάτωσης στή Δύση.

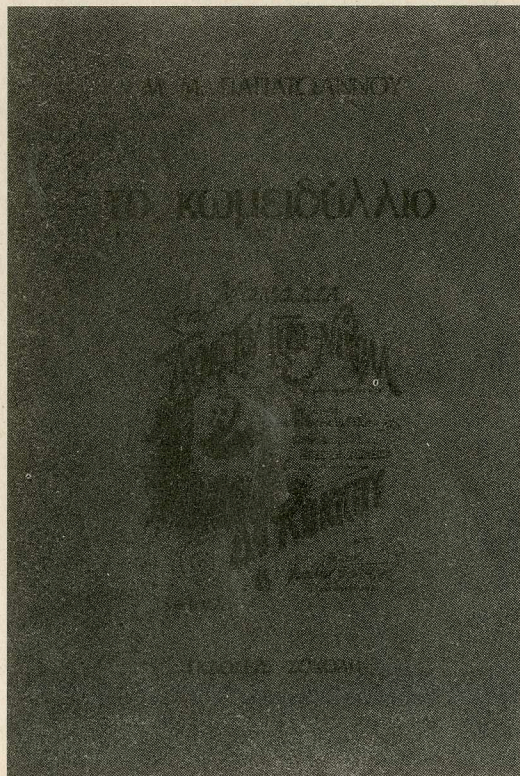
Τό πρόβλημα λοιπόν τῶν προσδιορισμῶν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν μεταδικτατορικῶν κυβερνήσεων, ὅπως κάθε σημαντικό θεωρητικό πρόβλημα, εἶναι στήν οὐσία του καί πολιτικό. Ἰδιαίτερα δέ ὅταν τό μελετήσουμε ἀπό τή συγκεκριμένη πολιτική γωνία τῆς Ἀριστερᾶς, τό πρόβλημα τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς καί τῶν ὄρων τῆς διαμόρφωσής της ὀδηγεῖ κατευθείαν σέ ἐρωτήματα πού συνδέονται μέ τή δυνατότητα καί τίς προοπτικές αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ χώρου νά ἀναδειχθεῖ σέ μιᾶ ἀπό τίς κύριες συνιστώσες τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Μέ αὐτό τό σκεπτικό θά ἐπιχειρήσουμε σέ ἐπόμενο ἄρθρο νά διερευνήσουμε τήν ἐξωτερική πολιτική τῶν μεταδικτατορικῶν κυβερνήσεων μέ βάση ἕναν σχετικό προσδιορισμῶν πού θά ξεκινᾶ ἀπό τίς πολιτικές πτυχές τοῦ προβλήματος.

Α.Β. Παλαιός

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ

Γραβιάς 10-12

τηλ.: 3605520

Φαντάροι...

"Οψεις ενός προτύπου

Γιά τήν όπισθοφυλακή τών σημείων φαντάρος σημαίνει λαϊκή φάτσα μέσα σέ άναμνηστική καρδιά, τζόκεϊ μουντζουρωμένο μέ τούς μήνες τής θητείας, ντόμπρος, σεβνταλής και όψιμο μαγκάκι, βαρβάτος στόν έρωτα και τρόμος στά σκυλάδικα. Σημαίνει άκόμα έποχιακός νταβατζής, ήχος βαρύς από γυαλισμένες μπότες, Καζαντζίδης στό τζούκ μπόξ τής ψησταριάς, χαρτζιλίκι, τσόντες, Σταθμός Λαρίσης και άρραβωνιαστικά πού περιμένει.

● Γιά τήν έμπροσθοφυλακή τών σημείων φαντάρος σημαίνει "Άγιος Σεβαστιανός και Μαχαών, άγοραίο κορμί στόν Κουμουνδούρου, στόν Όμόνοια, τρόφιμος τού "Κάρλτον", λοχίας τής Εύδοκίας, κι άπ' τήν άλλη περιπαθής εδαισθησία στόν "Εκδρομή, ό Πιατάς στό Λούφα και παραλλαγή, ό άδειούχος τής διαφήμισης πού πρέπει νά φάει μέ φυτίνη. Σημαίνει άκόμα Τζέιμς Πάρις, τελευταίος τού Ρούπελ, κρυοπαγήματα στόν "Άλβανία, δίψα στό Μικρά "Άσία, κάψα στό "Έλ "Άλαμίν, άντάρτες στους Γενναίους τού Βορρά, Κώστας Καρράς στόν "Υπολοχαγό Νατάσα, μαύρη φιογούρα σέ φόντο ενός άναγεννώμενου φοίνικα, λόγος κοφτός στόν Δούκα και τόν Βαλτινό.

● Γιά τήν άριστερά φαντάρος είναι ό ένστολος πολίτης πού άσφυκτιά μέσ στόν άντικομμουνισμό, πού τού κλέβουν τίς δημοκρατικές ευαισθησίες, τίς συνδικαλιστικές έλευθερίες, πού τού άφαιρούν τό δικαίωμα στόν πληροφόρηση, τήν ενεργό άνάμειξη στά κοινά· είναι ένα δυνάμει έρμα μιάς νέας τυραννίας άν άφεθεί νά άγεται άπό τήν άντιδημοκρατική του ήγεςία· είναι ένα πεδίο κλικαδορισμού, άνισότηας και φασιστικών μεθόδων, μιά λαβή για άθαιρεσίες και πολιτικά τεχνάσματα.

● Γιά τή δεξιά φαντάρος σημαίνει παρελάσεις και γαλανόλευκη άνάταση. Σημαίνει λεβέντης, παλικαράκι, έθνικόφρονα συνέχεια κάποιου χίτη, κάποιου κομματάρχη· άσπίδα στίς κομμουνιστικές έπιβουλεύσεις, πυρήνας τής τάξης και τής ασφάλειας.

● Γιά τίς γυναίκες φαντάρος είναι ή δίωδος τού γάμου, οι σκληροί μήνες τής μηνστείας. Τροφή για εύκολο, άνώδυνο σέξ, οι στιγμές πού παίρνουν τίς περισσότερες θηλυκές τους διαβεβαιώσεις. Είναι γράμματα και άπερώσεις, εκδρομές τίς μέρες τής άδειας, τό άδηλα σκληρότερο πλήγμα τών φεμινιστικών τους αίτημάτων. Είναι για άλλες, μέρες μοναξιάς, μέρες

σκληρές μητρότητας και δουλειάς ή μέρες άναθεώρησης κάποιου δεσμού, όδυνηρού ξεκαθαρίσματος πού φέρνει ή άναγκαστική άπόσταση.

● Γιά τούς άντρες είναι τό πέραςμα τής σωφροσύνης, τό εισιτήριο στίς πίο άκραίες συνωμοσίες τού φύλου, τό σημάδι τής δοκιμασίας (κάτι σάν τήν περιτομή τών πρωτογόνων), ή μέ άλλους όρους συνύπαρξη μέσα στό σπίτι, ό προθάλαμος τής δουλειάς, τό τέρμα τής οικονομικής βοήθειας, τό τέρμα τής προκλητικής άλητοπαρέας, ή είσοδος στό σοβαρή, έγκυρη και καθωσπρέπει πολιτεία τών ζευγαριών.

● Οι ίδιοι βλέπουν τίς γυναίκες τού στρατού σάν χαραιοφάισες πού διασπαθίζουν τό δημόσιο χρήμα πουλώντας ποητεία και θηλυκή ραδιουργία στους προϊσταμένους τους. Σάν έκπτωση και γελοιοποίηση δοξασμένων ή έστω πολύπαθων σχημάτων, σάν άβέρτο χωράφι σεξουαλικών προσδοκιών.

Κι αυτές χτυπούν τή γραφομηχανή τους, πλέκουν τίς μέρες πού λείπει ό διευθυντής - συνταγματάρχης, μεταθέτουν εθθέως ή πλαγίως τή δουλειά τους στους κληρωτούς φαντάρους τού γραφείου τους, άσθενούν μέ εύκολία άναμνηστική

παρθένας, έγκυμονούν συχνότατα, στό πέρας τής πενταετίας παραιτούνται.

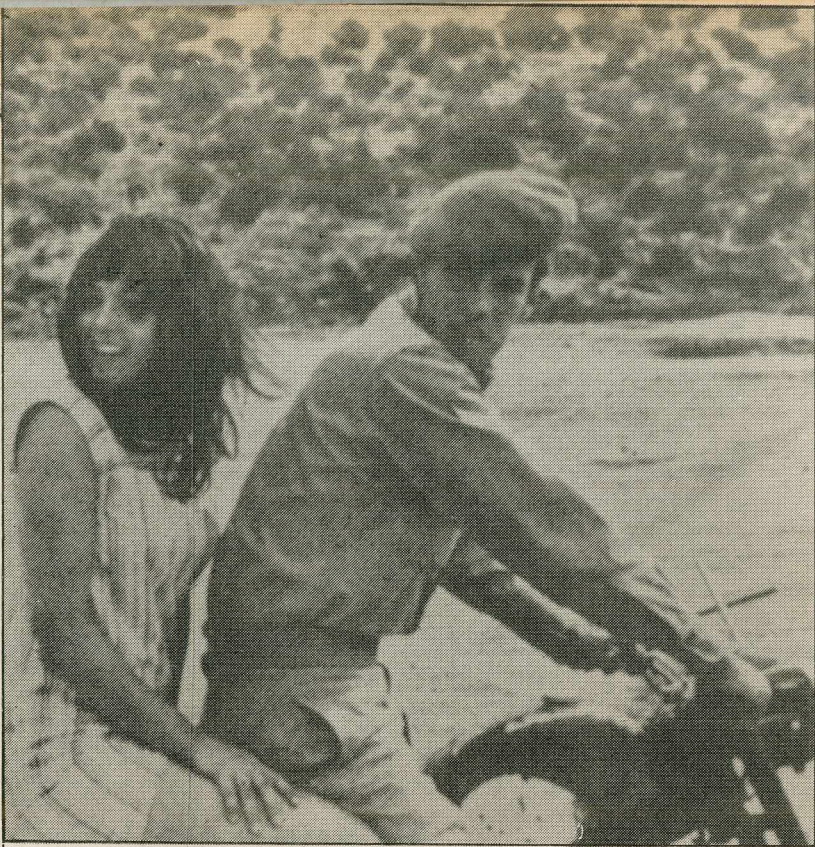
● Για τούς άστεράδες τά φαντάρια είναι μονάδες ισχύος, πειθαρχικά κουκιά, συνήθως κακομαθημένα. Είναι ένας άριθμός πού ή χειραγώγησή του θά προδικάσει κάπως τό έπόμενο άστρο (άφου οί κρίσεις γίνονται σέ επίπεδο πολιτικής βούλησης κι όχι στρατιωτικής άξίας). Είναι τό πρόσχημα, τό μέσο γιά έντυλώσεις και έκδουλεύσεις στους έκάστοτε ισχυρότερους, ό άράπης του σπιτιού πού θά πάρει τό μικρό άπ' τό φροντιστήριο και θά ταΐσει τά σκυλάκια στό έξοχικό (40 χιλιόμετρα μακριά — μέ «έθνική» βενζίνη έννοείται). Είναι τό ύπάκουο ύλικό πού θά δεχτεί άναγκαστικά τή θλιβερή του ψυχανάλυση, τόν αυτοκομπασμό του γιά τά βαρβάτα του γκομενιλίκια, πού θά φάει στή μάπα τό καψόνι άν άνέν βρήκε τή γυναίκα του στό σπίτι. Είναι ή μηχανή πού προσφέρει άυτεπιβεβαίωση, ειδικές γνώσεις πού ό ίδιος δέν φαντάζεται νά έχει ποτέ, τυφλή ύποταγή και ύπηρετική δεινότητα σέ κάθε άλλη εύτελή ύπηρεσία (δεινότητα πού άκροβατεί στή φυλακή και τό καψόνι).

● Για τούς κατώτερους άξιωματικούς και μόνιμους λοχίες, ό φαντάρος έχει κάποια άμφιθυμική λειτουργία. Υποφέρει μαζί τους από μιά σκληρή και προσβλητική ίεραρχία αλλά και τυχαίνει νά βρίσκει σέ κατώτερη βαθμίδα άπ' αυτούς. Πολλές φορές είναι ό δέκτης του ψιθυριστού μένους τους γιά τίς άδικίες των προϊσταμένων, και άλλες τόσες γίνεται ό τελευταίος καταναλωτής αυτών των ίδιων άδικιών πού μεταπράττουν. Γελοίοι και κακομοίρηδες μέ άγριάδες πού διαφαίνουν τόν φόβο και τόν έξευμενισμό τής διαψευσμένης τους μαγκιάς, στέκονται σούζα στό προσωπάρχη και διδάσκουν έπειτα τή λεβεντιά στά 'φαντάρια'.

● Έτσι, αυτή ή άτέρμονη ψυχολογική βία πού διαπλέκει τίς σχέσεις στό στρατό μέ τό ψευδώνυμο τής πειθαρχίας, άρχίζει άπό τό έλέω λαού άλάθητο ενός στρατηγού-ύφυπουργού γιά νά φτάσει μονόδρομα στό μυαλό και τή συμπεριφορά του στρατιώτη, πού δέν έχει παρά νά τήν άσκήσει πάνω στά δικά του νεύρα, τίς δικές του άξίες, τίς δικές του άναγκαιότητες.

Αυτή ή βία πού μεταβιβάζεται σχεδόν μαθηματικά ως τόν τελευταίο άποδέκτη, είναι ό σκελετός τής ίεραρχίας, κρύβει ούσιαστικά μιά πρωθύστερη πλάνη. Προϋπάρχει του αίτήματος τής πειθαρχίας γιατί είναι ένα αίτημα άπόλυτα άναγκαιότερο ένεκα τής ίδιας τής δομής του στρατού. Πειθαρχία χωρίς βία είναι δυνατόν νά ύπάρξει και νά στηρίξει ένα στρατό, ή βία χωρίς τό αίτημα τής πειθαρχίας είναι μιά τυφλή και άπαράδεκτη βαρβαρότητα — δέν μπορεί νά άντέξει στό έλάχιστο παραδεδεγμένα κανενός κοινοβουλίου.

● Γι' αυτό γιά τούς ίδιους τούς φαντάρους, φαντάρος σημαίνει νεκρή περίοδος, φάση άνυπαρξίας, άναγκαστική καθήλωση. Καθήλωση πού μπορεί νά ξεκινά άπ' τήν άάλυνση μερικών γούστων και νά φτάνει στην κατάργηση μερικών άξιών. Πού νά δικαιολογεί κάποιες σιωπές και νά καλύπτει κάποιες άπροκάλυπτες κολακειές. Σημαίνει τήν παράδοση στό

πολιτιστικό μέτωπο του στρατού (στή γλώσσα, στην έκφραση, στό τυπικό), στους έλιγμούς γιά τή διασφάλιση κάποιας εύνοιας, τήν πρώτη γνώση πόσο μοναχικός είναι ό δρόμος του δικού μας τομαριού.

Μά πίσω άπ' τή folklor του έπιφάνεια ό φαντάρος είναι πάντα ένα στριμωγμένο άπ' τό νόμο παιδί πού, ιδίως σήμερα, βρίσκει τελείως άναντίστοιχο μέ τό παρελθόν του τό πολιτιστικό πρόσωπο πού του προορίζουν. Μ' ένα βίαιο, κοπαδιαστό πσιωγύρισμα καλείται νά ξεχάσει τούς προβολείς τής ντισκοτέκ και νά σηκώσει μέ τά δόντια τό τραπέζι ενός σκυλάδικου. Μέ τήν έλαφρότητα και σχετική άσυδοσία πού του επιτρέπει τό σχήμα του μπορεί, άν θέλει, νά γνωρίσει όλους τούς μακρινούς και λίγο έξωτικούς ρόλους του άνδρισμού, νά τούς έξορκίσει, άπεκδυ-

μενος τή νεανική του ταυτότητα (πού όλοι του χρεώνουν ως έπιπόλαη), «παίζοντας» τό σκληρά μέ έναν άσκητισμό πού έτσι κι άλλίως δέν διαρκεί, όπως διαρκεί στα πρότυπα, όλόκληρη ζωή.

● Και ή πληθωρική του σεξουαλικότητα δέν είναι βέβαια άπότοκο τής στρατιωτικής του ιδιότητας. Αντίθετα μάλιστα: οί στρατώνες είναι γι' αυτόν συχνά όρια τής σφύζουσας όρμής του πού σπαταλιέται στή χρονομετρημένη έκσπερμάτωση κάποιας πόρνης, στην όμοφυλοφιλία τής άνάγκης και τόν άντανισμό, πού μεταφράζεται σέ κραυγαλέες σεξουαλικές πλάκες, στην παθολογική έξάρτηση άπ' τό ύραμα κάποιας σεξοβόμβας, τήν έξάρτηση άπ' τό πορνοβίντεο τής καφετέριας του χωριού. Δέν είναι λοιπόν σεξουαλικό σούπερμεν οί φαντάροι — ό μύθος πού τούς τέμνει είναι λειψός και λέει τή μισή

ἀλήθεια. Είναι ἀπλῶς ἐγκλειστοί μιᾶς μικροκοινωνίας χωρίς ἑλξεις, μέ μοναδική διέξοδο ἀρχετυπικά φαντάσματα γιά τή πύλο χοντρική σεξουαλική ἀνακούφιση.

Οἱ ἄλλοι βέβαια, οἱ μόνιμοι, πρεσαρισμένοι ἀπ' τόν γάμο καί τά ἀτομικά τους βιβλιάρια ὅπου ἀναγράφονται μέ κάθε λεπτομέρεια ὡς καί τά σεξουαλικά τους γούστα, ταλαιπωρημένοι καί κάποτε προσβεβλημένοι ἀπό τόν ἐλεγχό που διενέργησε τό 2ο Γραφεῖο γιά νά διαπιστωθεῖ τό ἦθος τῆς ἀρραβωνιαστικιάς τους, ρίχνουν στά «σκυλιά τῆς ἀμαρτίας» τά ὑπόλοιπα τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ τους ἰδεώδους. Καί τά «σκυλιά τῆς ἀμαρτίας» (ἐκφραση στρατιωτικοῦ παπᾶ στίς διαφωτίσεις του στή Ρόδο) δέν εἶναι ἄλλα ἀπό κάνα μπουρδέλο ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος, πονηρά δωμάτιο μέ ἀπλήρωτα ποτά ἀπ' τό ΚΨΜ τῆς μονάδας, κάποιος παρά φύσιν ἐκ-βιασμός στόν «κουνιστό» τοῦ λόχου μας.

“Ολοί αὐτοί οἱ μῦθοι εἶναι ἀναγκαῖοι γιά νά διατηρήσουν μέ ἐπάρκεια τούς κινδύνους τοῦ ἑλληνισμοῦ. Πρώτιστα τήν κόκκινη ἀπειλή, δευτερευόντως τό ἐνδεχόμενο τῆς κατάλυσης τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, ἀπό κοντά καί τόν τουρκικό κίνδυνο.

Τό χρέος στήν πατρίδα, ἡ ὑπεράσπιση τῶν δικῶν μας ἀξιών καί ἰδιοκτησιῶν, ὅπως ἀρέσκονται νά ἐπαναλαμβάνουν οἱ στρατιωτικοί, καί ὅπως δέν παρέλειψαν νά τονίσουν καί στήν ἄσκηση Περδίκας '84, εἶναι γενικευτικοί ἀφορισμοί που καταργοῦν μέ μονοκοντυλιές τήν ἀβυσσαλέα διάσταση τῶν τάξεων καί τῶν πολιτισμικῶν ὁμάδων. Καί σ' ἕνα πῶ ἀπλοϊκό ἐπίπεδο, εἶναι χρεώσεις μιᾶς συναλλαγῆς που μπορεῖ καί νά μήν ἔγινε ποτέ. Αὐτά που ἕνας στρατιωτικός θεωρεῖ ἄξια ἀνταπόδοσης μπορεῖ νά θεωροῦνται ἀσήμαντα ἢ ἐνοχλητικά ἀπό τίς νέες γενιές, οἱ ἀξίες που θά κληθοῦν νά διαφυλάξουν στό μέλλον, θυσιάζοντας ἐλευθερία καί ζωή, μπορεῖ νά εἶναι ἀκριβῶς αὐτά που ἀποκηρύσσουν καί ἀρνοῦνται στό παρόν. Εἶναι βεβαίως πάντοτε ἐφικτό νά ἀντιπαρέλθει κάθε εὐθεία σύγκρουση μέ πλάγιες κινήσεις. Νά δηλώσεις τρελός, ἀδελφή ἢ χασικλή, ἢ ἀπλοῦστερα νά «εἶσαι». Τότε ἡ Ἑλλάδα δέν σέ θέλει. Δέν σοῦ παρέχει τό πιστοποιητικό τοῦ φυσιολογικοῦ, δέν σέ ἐντάσσει στή χορεία τῶν ἐκλεκτῶν τῆς. Δέν μπορεῖς νά δουλέψεις γιά τίς ὑπηρεσίες τῆς, νά ἐκπροσωπήσεις ὁμάδες κ.λπ.

Στά ὑπουργεῖα Πολιτισμοῦ, Ἐμπορίου ἢ Χωροταξίας δέν ἐπιτρέπεται νά βάζουνε σφραγίδες ἄντρες που καπνίζουν μαῦρο ἢ ἀγαπᾶνε ἄλλους ἄντρες· στά ὑπουργεῖα Ναυτιλίας, Δημοσιῶν Ἔργων καί Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ἐπιτρέπεται μόνο τό ἀλκοολικό, οἱ κακοποιημένες σὺζυγοι, οἱ ὑπερτινές τσάρκες στή Συγγροῦ, οἱ ὀσφυοκάμπτες κι οἱ λουφαδόροι. Ἡ Ἑλλάδα, βλέπετε, δέν ἔχει ἀνάγκη τόσο ἀπό παραγωγικότητα καί ἀξιοκρατία, ὅσο ἀπό βαρβατίλα καί μέλη ἐκπολιτιστικῶν συλλόγων.

“Ο φαντάρος εἶναι ἀπλῶς ἡ διάτρητη προγραμματισμένη καρτέλα που θά δώσει αἶριο στά κομπιοῦτερ αὐτῶν τῶν «ἀξιών» λίγες ἀκόμα ἀνάσεις ζωῆς. Πού μέ τό χρόνο ὁμως γίνονται ἀπελπιστικά πολλές.

Στάθης Τσαγκαρουσιάνος

Ἡ ἄσκηση «Περδίκας» '84

Στήν ἄσκηση Περδίκας '84 που τέλειωσε πρὶν ἀπό μιᾶ ἐβδομάδα (καί συμμετεῖχε ὑπερηφάνως καί ὁ Δεκαπενθήμερος Πολίτης), ὁ στρατηγικός στόχος ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀποκρούση τῶν κόκκινων ἀπό Βορρά ἐχθρῶν στή θέση Κλειδί τῆς Φλώρινας. Ἡ «ἐπιτροπή εἰρήνης» τῆς Κοζάνης μοίρασε προκηρύξεις διαμαρτυρίας, ὁ κ. Δροσογιάννης ἀπέσυρε τόν χαρακτηρισμό ἀπ' τή Βουλῆ ἀποφεύγοντας νά πει ὅτι ἀποτελεῖ νατοϊκό δάνειο, μιᾶ που ἡ ἄσκηση εἶχε προγραμματιστεῖ ἀπό τό ΝΑΤΟ ἀλλά ματαιώθηκε μετά τήν ἐμμονή μας νά συμπεριλάβουμε τή Λήμνο.

Οἱ λοχαγοὶ ἴδραν νά ἐξηγοῦν κατά μόνας στήν Κοζάνη, ὅπου συγκεντρώθηκαν 2.500 ἐπίστρατοι, ὅτι ὅπως οἱ «Βόρειοι» μᾶς ἀντιμετωπίζουν σάν προμετοπίδα τοῦ ΝΑΤΟ ἔτσι κι ἐμεῖς, προσπερνώντας τά ἐφήμερα φιλικά μας αἰσθήματα, πρέπει νά τοῦς δοῦμε σάν προπύργιο τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας.

Τῆ νύχτα, δίπλα στή φωτιά, οἱ περισσότεροι ἔβριζαν καί πάγωνα στούς γυμνοῦς λόφους τοῦ Μαυροδεντρίου, κάποιοι ἔδειχναν στήν ξαστεριά τό ἐργοστάσιο τῆς ΔΕΗ κι ἔλεγαν πῶς μοιάζει μέ ὑπερακεάνιο που ἐξώκειλε — προσπαθούσαμε νά βροῦμε, ματαίως ὁμως, ὑπόγειες ἔστω συγγένειες μέ τό πρότυπο τοῦ φαντάρου που δύο ὀλόκληρα χρόνια ὑπηρετήσαμε.

Καί οἱ περισσότεροι γνώριζαν καλά πῶς εὐκολα ἀντιστρέφονται οἱ ἀρχές καί γίνονται ἀποκηρυγμένες φράσεις, πῶς κάποιοι ἀπ' αὐτοῦς που κόπτονται γιά τή δημοκρατία αἶριο θά ξαναποῦν πειθῆνια τό ὁκέι σέ μιᾶ νέα τυραννία, πῶς στρατοδίκες που ἔδραϊώσαν τή δικτατορία σήμερα συνεχίζουν νά παίρνουν ἄσπρα, πῶς τό δικαίωμα τοῦ φαντάρου νά μήν ὑπακούσει σέ διαταγή που στοχεύει στήν κατάλυση τῆς δημοκρατίας εἶναι ἕνα ἀπόλυτα νεκρό γράμμα τοῦ νέου στρατιωτικοῦ κανονισμοῦ. Κατά τά ἄλλα ὁ ἀρχικός πληθυντικός κατέληξε γρήγορα σέ ἕνα χυδαῖο λεξιλόγιο κι ὁ σεβασμός τῆς προσωπικότητας καί τῆς πολιτικῆς βούλησης παραδόθηκε σέ εὐτελεῖς νοουθεσίες ἔθνικο περιεχομένου. Ἡ ἀδιόρατη ἀπειλή τοῦ στρατοδικείου ἦταν τό μυστικό χαρτί κάθε πειθαναγκασμοῦ κι ὅλα παιζόντουσαν στό ἐπίπεδο μιᾶς ἀδηλῆς ἰδεολογικῆς πάλης ἀνάμεσα στούς νοικοκυραίους καί νοήμονες στρατιωτικούς καί τόν ἀναρχο, ζαμανφουτίστα καί τεμπέλη ἑλληνικό λαό που ἐκπροσωπήθηκε ἀπό

2.500 ἐπίστρατους.

Λαό που ἔφαγε ξανά σάπια κοτόπουλα κι ἔμεινε ἀπλutos 12 μέρες — ἀλλά παρήλασε ἐμπλεδῶς ὑπερηφανείας μετά τό τέλος τῆς ἀσκήσεως βλαστημώντας ἐχθρούς καί φίλους.

Ἡ ἄσκηση κρίθηκε ἀπόλυτα ἐπιτυχῆς ἀπό τήν ἡγεσία, τήν ἐπομένη μάλιστα διαβάστηκε ἡμερήσια διαταγή περί «μεγαλουργούντος ἑλληνικοῦ λαοῦ» ὅπου γέλασε ὁ κάθε πικραμένος.

Πολλοὶ ντόπιοι τό 'σκαγαν γιά νά «ποτίσουν» τά ζῶα τους, οἱ περισσότεροι ξεφάντωναν στήν ντίσκο καί τά τοπικά σκυλάδικα, παίρνανε ρεφερέ ταξί γιά Ἀμύνταιο καί Πτολεμαῖδα («ἐκεῖ ὑπάρχει μιᾶ καλή»), οἱ πῶ ἀκοινωνῆτοι βλέπανε τσόντα στό drive-in τοῦ χωρίου Κοίλα, κι οἱ λίγοι που μένανε στήν κατασκήνωση ἀνάβανε φωτιές καί τσακωνόντουσαν γιά πολιτικά καί γκόμενες, μιλώντας ἐν παρόδῳ γιά ἕνα δεκαοκτάρχρονο που σκοτώθηκε αὐτές τίς μέρες στήν κατασκευή τῆς νέας μονάδας τῆς ΔΕΗ.

Στό τάγμα που ὑπῆρχε, δύο τρία χιλιόμετρα ἀπόσταση, σαράντα φαντάροι τῆς μόνιμης δύναμης — μερικοί ἀπ' αὐτοῦς μωαμεθανοί — περίμεναν τή νέα σειρά τῶν νεοσυλλέκτων φυλάγοντας ἀπανωτά νούμερα, καλαμπουρίζοντας στό ΚΨΜ που δέν ἔχει οὔτε τηλεόραση.

Στό χωριό τά μαγαζιά χρυσές δουλειές, μακάριζαν τό ξαφνικό αὐτό δῶρο καί πρόσφεραν σέ μερικές περιπτώσεις δωρεάν φιλοξενία. Ὁ πρόεδρος τοῦ χωριοῦ κάτι μᾶς ἔλεγε περί σχετικῆς ἀσυδοσίας τῶν φαντάρων — κοίταζε μ' ἀπέχθεια τίς ἐλβιέλες μου.

“Ολοὶ μιλοῦσαν γιά τόν περσινό χειμῶνα περιμένοντας τά πρώτα χιόνια τοῦ φετινοῦ.

Τότε που τό κρῦο κι οἱ δυνατοὶ ἀνεμοὶ ἀποκλείουν τό κόσμο σέ μιᾶ ἐπώδυνη, μονήρη προσμονή: αὐτῆ τῆς ἀλκυόνας, που καμιά στρατιωτικῆ ἄσκηση δέν μπορεῖ νά φέρει πρὶν τῆς ὥρας τῆς.

“Ἄλλωστε οἱ ἐπίστρατοι πῆγαν στό Μαυροδέντρι κι ἐφῶγαν ἀφήνοντας πίσω τους σκουπίδια, χιλιάρικα καί μερικά τηλεφωνήματα. «Μή φωνάζεις, μήν κλαῖς, τί νά κάνουμε». Οἱ φαντάροι τοῦ τάγματος κι οἱ ντόπιοι κάτοικοι ὁμως ἔμειναν γιά κάποιες ἄλλες ἀναπόφευκτες καί ζωτικότερες ἀναμετρήσεις. Στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἢ στό ἐπίπεδο τῆς ἐπιβίωσης καί μόνο.

Σ.Τσ.

Γιά τή δεξιά στροφή τῶν νέων

Οί νέοι στρέφονται πρὸς τὰ δεξιά. Ὅχι μόνο στρέφονται, ἀλλὰ ὀργανώνονται κιόλας. Ὅχι μόνο στην παραδοσιακὴ Δεξιά, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀκροδεξιά. Πρόκειται γιὰ διαπιστώσεις πού ἐπιβεβαιώνονται καὶ διασταυρώνονται ἀπὸ πολλοὺς καὶ ποικίλους χώρους. Τὰ σχολεῖα ἀπ' ὅπου ἀναδείχθηκαν τὰ πιὸ ἀγωνιστικὰ στοιχεῖα τῆς «γενιᾶς τοῦ Πολυτεχνείου» ἐκκολάπτουν σήμερα οὐκ ὀλίγους «νεοφασίστες». Οἱ γειτονίες πού πρωτοστάτησαν στὴν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ, φιλοξενοῦν μαχητικούς ΟΝΝΕΔίτες. Στὰ Πανεπιστήμια, πού στὶς πρῶτες φοιτητικὲς ἐκλογές μετὰ τὸ 1974 ἀντηχοῦσαν μόνον οἱ διαμάχες τῆς Ἀριστερᾶς, ἐκφράζεται τώρα ὄλο τὸ πολιτικὸ φάσμα, καὶ ὅλες οἱ πολιτικὲς παρατάξεις διεκδικοῦν ισότιμη παρουσία καὶ ισότιμο ρόλο. Ἀλλὰ καὶ στὸ χώρο τῆς διασκέδασης καὶ τῆς τέχνης παρατηροῦνται ἀνάλογα φαινόμενα. Ὁ κινηματογράφος, πού γενικά μπαίνει σὲ μεγάλη κρίση, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση προσαρμόζεται πρὸς τίς ἀπαιτήσεις, δηλαδή τὰ χορευτικὰ καὶ τίς φαρσοκωμωδίες, ἐγκαταλείποντας τίς πολιτικὲς καὶ «προοδευτικὲς» ταινίες, ἐνῶ οἱ αἰθουσὲς τέχνης ἐμφανίζουν «σοβαρὴ ὑποχώρηση» (βλ. σχετικὴ ἔρευνα τῶν Χ. Λάζου καὶ Γ. Μπράμου, *Αὐγή*, 30.9.84). Στὸ χώρο τῆς μουσικῆς παρουσιάζονται ἀνάλογα φαινόμενα γιὰ τὰ ὁποῖα γράφονται διάφορα, ὅπως ἡ παρακμὴ τῆς «ρόκ» καὶ ἡ ἀνθησι τῆς «ντίσκο». Στὶς γενικὲς αὐτὲς παρατηρήσεις ἔρχονται νὰ προστεθοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς ἔρευνας τοῦ ὑφυπουργείου Νέας Γενιᾶς, πού δόθηκαν στὴ δημοσιότητα, ὅπου, μεταξὺ ἄλλων, διαπιστώνεται ὁ περιορισμὸς τοῦ «χάσματος τῶν γενεῶν», πού ὅπως ξέρουμε συνόδευε τὴ δυναμικὴ παρουσία τῆς νεολαίας στὸν πολιτικὸ στίβο στὰ μέσα τοῦ '60. Τελικὰ, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ γενικότερη στροφή τῆς νεολαίας πού δέν εἶναι μόνο πολιτικὴ πού δέν εἶναι μόνο πολιτισμική. Ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ στροφή τῶν νέων πρὸς συντηρητικότερες τοποθετήσεις σὲ ὅλες σχεδὸν τίς ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τῆς γενικῆς στροφῆς τῶν νέων δέν μπορεῖ νὰ παραμείνει ἀσχολίαστο ἀπὸ τὴν Ἀριστερά, πού αἰσθάνεται νὰ τῆς φεύγει τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια. Αὐτὸ πού μέχρι τώρα ἦταν δεδομένο, ὅτι ἡ νεολαία ὀδεύει πρὸς τὰ ἀ-

ριστερά καὶ ὅτι ἡ Ἀριστερά δέν ἔχει παρά νὰ τὴν ὑποδεχτεῖ, παῦει νὰ εἶναι δεδομένο, δημιουργώντας ἔτσι κλυδωνισμοὺς μὲ διαστάσεις πού δέν ἔχουν ἀκόμα δεῖξει ὄλο τους τὸ μέγεθος.

Μέχρι πέρσι περίπου, οἱ πολιτικὲς νεολαίες τῆς Ἀριστερᾶς δέν ἐμοιάζε νὰ ἀνησυχοῦν ιδιαίτερα. Στὸ φοιτητικὸ χώρο, ὅπου ἡ δεξιά στροφή ἐμφανίζοταν πιὸ χειροπιαστά, ὑπῆρχε μιὰ εὐκολὴ ἀπάντηση: ἡ ἀνοδος τῆς Δεξιᾶς ὀφείλεται στὴν προσέλευση στὶς κάλπες τῶν μέχρι πρότινος ἀδρανῶν δεξιῶν ψηφοφόρων.

Ὅσο γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς ξαφνικῆς προσέλευσης εἶχε κι αὐτὸ τὴν εὐκολὴ ἀπάντησή του: οἱ ἀδρανεῖς νέοι τῆς Δεξιᾶς δραστηριοποιήθηκαν μπροστὰ στὸν κίνδυνο τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ὁ συλλογισμὸς μοιάζει εὐλογος καὶ μέχρις ἐνός σημείου εἶναι καὶ σωστός. Πράγματι, ὅσο ἦταν στὴν ἐξουσία ἡ Δεξιά, οἱ ὀπαδοὶ τῆς δέν εἶχαν ιδιαίτερο λόγο ἐνεργοποίησης, φανατισμοῦ, ἐμφανοῦς παρουσίας. Ὅταν ὅμως πῆγε νὰ σπάσει τὸ μονοπώλιο τῆς ἐξουσίας, καὶ μάλιστα ὅταν ἔσπασε, ἡ κατάσταση ἄλλαξε. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς Δεξιᾶς, πού μέχρι τότε μποροῦσαν νὰ κάθονται ἀμέριμνοι στὸ περιθώριο τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς ζωῆς, ὑποχρεώθηκαν νὰ δηλώσουν τὸ πολιτικὸ τους παρὼν, καὶ μάλιστα μὲ δυναμισμό, ἴσως καὶ μὲ φανατισμὸ νεοφώτιστου.

Καὶ ὅμως, ὑπάρχουν δύο τουλάχιστον ἀντιρρήσεις στὶς ὁποῖες ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς ἀδυνατεῖ νὰ ἀπαντήσει. Πρῶτον, τὸ φαινόμενο τῆς δεξιᾶς στροφῆς τῆς νεολαίας εἶναι διεθνές καὶ ὄχι μόνο ἐλληνικό, καὶ δεύτερον, ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐλληνικὴ περίπτωση (ὅπως σωστά παρατηρεῖ ὁ Θ. Μαχιάς στὸ ἄρθρο του «Γιὰ τὸν νέοι ψηφίζουν Δεξιά», *Ἡ Ἀριστερὰ Σήμερα* 8, Σεπτ. '84) «οἱ ἀνακατατάξεις δέν προήλθαν ἀπὸ κάποιους παλιούς φοιτητές, πού ἦρθαν νὰ ψηφίσουν (αὐτὸ εἶχε γίνει ἤδη ἀπὸ πέρσι), ἀλλὰ κυρίως, ἀπὸ νέους φοιτητές (Α' καὶ Β' ἔτος), πού ψήφισαν στὴν πλειοψηφία τους Δεξιά». Ὁ Θ. Μαχιάς μάλιστα, ὡς ἐπάνωμο στέλεχος τοῦ «Ρῆγα Φεραίου», προχωρᾷ σὲ αὐτοκριτικὴ τοποθέτηση σχετικά μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ «Ρῆγα Φεραίου» (καὶ τοῦ «Δημοκρατικοῦ Ἀγώνα»), «μιὰ καὶ φέτος δέν κατόρθωσε (ὁ «Ρ.Φ.») νὰ κερδίσει τὸ ἐπιπλέον ποσοστὸ, πού τόσο χρόνια ἀποκτοῦσε λόγω τῆς πανεπιστημιακῆς του πολιτι-

κῆς».

Νομίζω πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ σταθοῦμε λίγο σ' αὐτὴν τὴν τελευταία διατύπωση καὶ νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο. Γιὰ τὸ Θ. Μαχιάς λίγο πιὸ πάνω ἔχει παραδεχτεῖ ὅτι «τὸ ἀποτέλεσμα δείχνει ἐντονὴ σχέση μὲ τὴν κεντρικὴ πολιτικὴ σκηνὴ καὶ ἀποκατάσταση τῶν συσχετισμῶν, σ' αὐτοὺς τοὺς χώρους, μὲ τὴν ὑπόλοιπὴ κοινωνία». Ἀναρωτιέμαι λοιπὸν, γιὰ τὴν νὰ ἀποτελεῖ πρόβλημα ἡ ἀποκατάσταση τῶν συσχετισμῶν καὶ ὄχι ἡ διαταραχὴ τους. Γιὰ τὴν νὰ θέτομε ὡς ἐρώτημα τὸ ὅτι δέν κατόρθωσαν οἱ νεολαίες τῆς Ἀριστερᾶς νὰ κερδίσουν τὰ ἐπιπλέον ποσοστά, πού τόσα χρόνια ἀποκτοῦσαν, καὶ ὄχι τὸ ὅτι τὰ ἀποκτοῦσαν τόσα χρόνια. Διότι, βέβαια, δέν φαντάζομαι ὅτι ὁ Θ. Μαχιάς θὰ ἰσχυρίζοταν ὅτι ὅλες οἱ ἀριστερὲς νεολαίες στὴν Ἑλλάδα (γιὰ νὰ μὴ ἀναφερθοῦμε στὸ ἐξωτερικό) εἶχαν τέτοια ἐπιτυχία «λόγω τῆς πανεπιστημιακῆς τους πολιτικῆς». Ἔχω δηλαδή τὴν ἐντύπωση πὼς παίρνομε γιὰ δεδομένο αὐτὸ πού ἦταν παροδικὸ καὶ πὼς προβληματιζόμαστε μ' αὐτὸ πού εἶναι φυσιολογικό: νὰ ἐκφράζονται στὴ νεολαία οἱ ἴδιες τάσεις πού ἐκφράζονται στὴν κοινωνία.

Θὰ ἔπρεπε ἀντίθετα νὰ ξανακοιτάξομε τὴν ἱστορία τῶν εἴκοσι τελευταίων χρόνων καὶ νὰ ἀναθεωρήσομε μερικὲς ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις πού εἶχαν δοθεῖ τότε. Γιὰ τὴν, ἂς μὴ γελιόμαστε, ἡ ἀντίληψη πού κυριαρχεῖ σήμερα σχετικά μὲ τὴν προοδευτικὴ τῶν νέων ὀφείλεται στὶς θεωρητικοποιήσεις τῆς Ἀριστερᾶς τοῦ '60 καὶ τοῦ '70, πού τίς πῆρε ὁ δημοσιογραφικός κάλαμος καὶ τίς ἀνέδειξε σὲ ὑψίστες ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες. Δέν ἔχουμε παρά νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἀπέραντὴ ἐκείνη φιλολογία περὶ «χάσματος τῶν γενεῶν», γιὰ τὸ ὁποῖο ὄλοι κάποτε μιλοῦσαν σὰ νὰ ἦταν ἓνα νέο στοιχεῖο πού ἦρθε νὰ προστεθεῖ στὶς καπιταλιστικὲς κοινωνίες. Ἄς θυμηθοῦμε τὴν ἀρθρογραφία τῶν ἀριστερῶν πολιτικῶν, πού χάραζαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοὺς καινούριους δρόμους τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ. Δέν ἦταν ὁ Σ. Καρύγιος πού ἔγραφε ὅτι «ἡ μεγάλη μάζα τῶν σημερινῶν νέων τείνει νὰ γίνει ἀντικειμενικὰ μιὰ μεγάλη ἐπαναστατικὴ δύναμη»; Ἡ πού προσπαθοῦσε νὰ ἐξηγήσει τὴ ριζοσπαστικοποίησιν τῶν σπουδαστῶν καλώντας μας νὰ «πάρουμε ὑπόψη μας τίς

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ «ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΟΤΗΤΑΣ»

Στή σύγκρουση μεταξύ των κρατούντων (αυτών που κρατούν τον πλούτο, την εξουσία, τα αξιώματα) και των μνηστών (αυτών που συνωθούνται στους διαδρόμους) τίθεται σχεδόν πάντα το ζήτημα της νεότητας και των γηρατειών.

Καθώς συμβαίνει, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι κρατούντες να είναι οι γηραιότεροι, από βιολογική άποψη, επισείουν στους νέους τη νεότητά τους. «Είσαι πολύ νέος», λένε, και η νεότητα τους άνακαλει ένα σύνολο παραστάσεων ικανών να την υποβιάζουν.

«Μόλις που κατέβηκες από το δέντρο της αμαρτίας...». Οι νέοι όπως και οι γυναικες και οι κυριαρχούμενες τάξεις, παρ' όλες της εξουσίας, είναι επίσης παρίες που αποδίδονται στο διάβολο, στην αμαρτία, στην ανηθικότητα.

«Άλλη διατύπωση του υποβιβασμού: «Είσαι ακόμα άτακτο σκυλάκι».

Οι νέοι όπως και οι γυναίκες ή οι κυριαρχούμενες τάξεις αποδίδονται επίσης στη φύση από τους κρατούντες, οι οποίοι συγχρόνως αποδίδουν εαυτούς στον πολιτισμό.

Μ' άλλα λόγια, η νεότητα είναι η αδεξιότητα, η άπειρία, το παιδαριώδες. Αντιθέτως, στις συγκρούσεις αυτές για τη διαδοχή, οι νεώτεροι, από βιολογική άποψη, επισείουν στους κρατούντες τα γηρατιά τους. «Είσαι πολύ γέρος, καταπονημένος, ξεσηλωμένος, ξεπερασμένος».

Με τη νεότητα συνδέονται διάφορες αρετές: η γενναιότητα και η ρώμη, στην εποχή της πανοπλίας, την εφευρετικότητα και τη δημιουργικότητα, στην εποχή της πληροφορίας.

Τόσο, που θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν ο κοινωνικός όρισμός της νεότητας που κυριαρχεί σε μία δοσμένη κοινωνία, σε μία όρισμένη εποχή δεν αντανακλά το αποτέλεσμα αυτών των συγκρούσεων μεταξύ κρατούντων και μνηστών. Όταν οι γηραιότεροι κατορθώνουν να διατηρούν επί μακρόν την εξουσία, δηλαδή την εξουσία επίσης να επιβάλλουν τη δική τους — νόμιμη — θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας, η νεότητα είναι υποβιβασμένη και τα γηρατεία δοξασμένα. Και αντίστροφως.

Κι αν είναι αλήθεια ότι σήμερα οι μνηστές τείνουν να κατακτήσουν πιά γρηγορά την εξουσία, ίσως θα πρέπει να αναγνωρίσουμε εδώ έναν από τους λόγους που θα επέτρεπαν να αντιληφθούμε ότι σήμερα η νεότητα κοσμεύεται με όλες τις αρετές...

Όστόσο, μεταμορφώνοντας τις συγκρούσεις μεταξύ κρατούντων και μνηστών σε συγκρούσεις μεταξύ νέων και γέρον, κρατούντες και μνηστές γίνονται συνένοχοι. Είναι συνένοχοι επιβάλλοντας μια θεώρηση της κοινωνίας που είναι διαίρεση ανάμεσα σε νέους και γέρον. Στή θέση μιας διαίρεσης ανάμεσα σε κοινωνικές τάξεις. Αυτή ακριβώς η διαίρεση εξορίζεται στον σκουλιδοτενεκέ της ιστορίας λόγω αρχαϊσμού κατά τους νέους, λόγω αμαρτημάτων «έπι μαρξισμού» κατά τους γηραιούς κρατούντες. Σ' αυτό το σημείο και οι μέν και οι δέ περιπου συμπύκνουν.

διαρθρωτικές μεταβολές που έχουν επέλθει»; Και πού, συσχετίζοντας τó ρόλο των νέων με τó ρόλο των διανοουμένων γενικά, έγραφε ότι «αυτό που έμεις οι Ίσπανοί κομμουνιστές ονομάζουμε *δυνάμεις της κουλτούρας*, άρχίζει να γίνεται αντικειμενικά μιά από τις κινητήριες δυνάμεις τής επανάστασης, ως άποτέλεσμα τής μεταβολής που επήλθε στή δομή τής σύγχρονης κοινωνίας»; Τώρα που τά πράγματα δείχνουν τó άλλο τους πρόσωπο βλέπουμε πόσο προσεκτικοί πρέπει να είμαστε πρίν μιλήσουμε για δομικές αλλαγές. Άλλά δέν είναι μόνο αυτό τó πρόβλημα. Θά μπορούσαν οι θεωρητικοί τού '60 και τού '70 να είχαν μιλήσει για συγκυριακά φαινόμενα και πάλι να είχαν πεί περίπου τά ίδια. Ο Καρίγιο για παράδειγμα (και πάλι τόν αναφέρω ως αντιπρόσωπο μιάς όλόκληρης ομάδας πολιτικών τής Άριστεράς) χρησιμοποιούσε τήν άπειλή και τήν προοπτική τής ανεργίας για να εξηγήσει πώς ó νέος σπουδαστής πολιτικοποιείται και στρέφεται πρós τήν Άριστερά. Δέν όφειλουμε να σκεφτούμε δύο φορές πρίν ξαναεπικαλεστούμε τήν ανεργία (όπως ó Θ. Μαχιάς) για τίσ «ατομικές λύσεις», τίσ «φυγόκεντρες τάσεις» και τελικά τή στροφή των νέων πρós τά δεξιά; (Οί αναφορές στόν Σ. Καρίγιο είναι από όμιλία του τόν Ίούνιο τού 1968, μεταφρασμένη τόν *Προβλήματα τού σοσιαλισμού σήμερα*, Άρμός 1973).

Ίσως όμως (τό θέτω ως υπόθεση για τήν όποία υπάρχουν όρισμένες μόνον ένδειξεις) να μήν πρόκειται για άπλή αποκατάσταση των συσχετισμών στο χώρο τής νεολαίας με τήν υπόλοιπη κοινωνία. Σέ όρισμένες περιπτώσεις ή νεολαία φαίνεται να στρέφεται πιά δεξιά από τήν υπόλοιπη κοινωνία. Βέβαια για τήν ώρα τó φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται μόνο σε περιθωριακές περιπτώσεις. Άλλά και εκεί ακόμα έχουμε ένα πρόβλημα: μιά διαταραχή σχέσεων. Τό θέμα σηκώνει συζήτηση. Και πρώτα άπ' όλα τó ερμηνευτικό σχήμα που θέλει τίσ ιδεολογικές και πολιτικές ανακατατάξεις να ακολουθούν κατ'άποδας τóδας μεγάλες οικονομικές αλλαγές, χρειάζεται αναθεώρηση. Τά ρεύματα, οι μόδες, οι νοοτροπίες, για τίσ όποιες μιλάει ó ιστορικός Ζάκ Λέ Γκόφ, έχουν τούς δικούς τους νόμους και τή δική τους ιστορία. Ο Λουί Άλτουσερ μιλούσε για «σχετική άυτονομία» τού έποικοδομήματος, ó Ζάκ Λέ Γκόφ λέει ότι οι νοοτροπίες «βραδυπορούν» σε σχέση με τά άλλα κοινωνικά δεδομένα. Άλλά πόσο έχουμε επιτρέψει σ' αυτή τή σχετική άυτονομία να είναι άυτονομία; Όχι πολύ άπ' ό,τι φαίνεται, γιατί εξακολουθούμε να θέλουμε τίσ ιδεολογίες να *αντιστοιχούν* στα δεδομένα τής ύποδομής. Δέν θά μπορούσε όμως από τήν ανεργία, για παράδειγμα, να εκπορεύεται μόνο μιά «πρώτη ύλη» ιδεών, που άπ' εαυτής δέν θά ήταν ούτε προοδευτική ούτε αντιδραστική; Άν έτσι έχουν τά πράγματα, τó πώς αυτή ή «πρώτη ύλη» θά διαπλαστεί, τó πού θά όδηγήσει, τó τί θά δημιουργήσει, δέν θά είναι άποτέλεσμα τής ανεργίας — πού πήραμε για παράδειγμα — αλλά τού συσχετισμού αυτής τής πρώτης ιδεολογικής ύλης με άλλα στοιχεία των συστημάτων ιδεών, πού έχουν κι αυτά εκπορευτεί από πλειάδα κοινωνικών δεδομένων. Νομίζω

ότι για να κατανοήσουμε φαινόμενα όπως οι πολιτικές συνειδήσεις των νέων δέν άρκει να αναφερθούμε στήν ανεργία των νέων ή τά άλλα χαρακτηριστικά τής οικονομικής ύποδομής: χρειάζεται να συσχετίσουμε τίσ πολιτικές συνειδήσεις με άλλα φαινόμενα τής ίδιας τάξης, όπως ή ήθική στάση των νέων, οι εκπαιδευτικές άναζητήσεις τους. Λέω συνειδήσεις, στάσεις, άναζητήσεις: πολιτική, ήθική, εκπαίδευση. Έχω τήν έντύπωση ότι όλα αυτά συνδέονται στενά, ότι άποτελούν στοιχεία ενός συστήματος. Άν πειράξεις κάτι εδώ, κουνιέται κάτι εκεί. Αυτό καταλαβαίνω ως σχετική άυτονομία τού έποικοδομήματος που έχει τούς δικούς του νόμους.

Βλέπω μάλιστα τήν ήθική, τίσ άρχές από τίσ όποιες διέπεται, τούς κώδικες που επιβάλλει, να έχει μιά θεμελιακή θέση μέσα στο σύστημα για τó όποιο μιλήσα. Άν θελήσεις να τροποποιήσεις τόν κώδικα, τó πρόβλημα είναι δύσκολο αλλά μπορεί να βρεθεί λύση. Άν θελήσεις να άμφισβητήσεις τίσ άρχές από τίσ όποιες διέπεται ó κώδικας, τά πράγματα μπλέκουν. Και ή νεολαία τού '60 τά έβαλε με τίσ ίδιες τίσ άρχές τής ήθικης, δηλαδή με τούς όρους νομιμοποίησης τής ήθικης. Αυτή είναι μιά ένεργεια που δέν μπορεί να άφήσει άδιατάρακτα τά άλλα στοιχεία τού συστήματος. Άν άμφισβητήσεις τίσ άρχές, τότε χρειάζονται νέες άρχές: και μέσα στήν ιστορία των πολιτισμένων κοινωνιών δέν έχουν αναδειχτεί και τόσα πολλά είδη άρχών για να μπορείς να διαλέξεις. Όπως προσπαθεί να δείξει ó Μισέλ Φουκώ τó τελευταίο στάδιο τής δουλειάς του, που τó άφησε δυστυχώς άτελείωτο, ουσιαστικά τó μόνο έναλλακτικό σύστημα άρχών ήθικης νομιμοποίησης τó βρίσκουμε στήν άρχαία Ελλάδα. Εκεί, σε αντίθεση πρós τόν χριστιανικό κόσμο που *υποβάλλει* τά στοιχεία τού ήθικου κώδικα μέσω τής κατήχησης και τά νομιμοποιεί *ανάγοντάς* τα στή θέληση τού Θεού, ή ήθική των ελεύθερων πολιτών στηρίζεται στή διάπλασή τους μέσα από τó εκπαιδευτικό σύστημα. Η συζήτηση αυτή είναι βέβαια τεράστια και δέν έχει παρά μόλις άρχισει: κάνω αυτούς τούς υπαινιγμούς για να δείξω ότι υπάρχει κι άλλος τρόπος προέγγισης τού προβλήματος, όπου τó γιατί δέν διαβάζουν ή διαβάζουν οι νέοι, τó γιατί άπομακρύνονται ή δέν άπομακρύνονται από τούς γονείς τους, τó γιατί στρέφονται πρós τά δεξιά ή τά άριστερά, συνδέονται έσωτερικά μεταξύ τους. Η άναζήτηση νέων ήθικών άρχών όδηγεί σε άναζητήσεις μέσα στο χώρο τής παιδείας και έξω από τήν οικογένεια: ή άδυναμία (ή ή άρνηση) τής παιδείας να παίξει τó ρόλο τής νομιμοποίησης ήθικών άρχών όδηγεί και πάλι πρós τήν άποδοχή των ήθικών κώδικων είτε όπως τούς υποβάλλει ή οικογένεια, είτε όπως τούς τούς επιβάλλουν τά έξ άποκαλύψεις «νέα» θρησκευτικά κινήματα. Θά άφήσω όμως εδώ τή συζήτηση για τήν ώρα γιατί ή ύπερβολική σηματοποίηση κινδυνεύει να όδηγήσει σε καρικατούρα. Άς επιχειρήσουμε όμως να ξανακοιτάξουμε τά πράγματα με νέο μυαλό: τó παλιό μας έχει κιόλας όδηγήσει σε καρικατούρες.

Δώστε τά δάση στό λαό

Τά δάση τῆς ἄττικῆς γῆς ξεφεύγουν κάθε χρόνο καί περισσότερο ἀπό τόν κόσμο τοῦ αἰσθητοῦ. Λίγα μόλις χρόνια πρὶν δέν εἶχε παρά νά ταξιδέψει κανεὶς πρὸς τὴν Κόρινθο, τὰ Μέγαρα, τὴ Θήβα, τὸν Μαραθῶνα γιὰ νά ἀντικρίσει δασωμένες ἐκτάσεις. Σήμερα στὰ ἴδια μέρη τὰ ἀποκαΐδια καί ἡ οἰκοδόμηση κυριαρχοῦν. Μέχρι τὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς, στὴν ἐθνικὴ ὁδὸ πρὸς τὴ Λαμία, δέν θά δοῦμε πιά οὔτε ἕνα κομμάτι δάσους πού νά μὴν ἔχει καταστραφεί.

Αὐτὰ λοιπὸν τὰ γειτονικά μας δάση περνοῦν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα στὴ φαντασία, στό χῶρο τῶν ἀναμνήσεων. Αὐτὸ μειώνει τὴν ὕλική τους ἀξία ἀλλὰ τὴν ἴδια στιγμή ἀναδεικνύει μιὰν ἄλλη. Μιά ἰδεολογική, νοητικὴ θά λέγαμε. Τὸ χαμένο δάσος ταυτίζεται σάν ἔννοια μέ τόν χαμένο παράδεισο. Ὅπως περίπου ψάχνουμε κάποιον παράδεισο θρησκευτικό γιὰ νά βολέψουμε τίς ψυχές μας μέ τρόπο ἀνάλογο — σέ ἀναλογίες ἄλλες! — ψάχνουμε κάποιον δάσος ὑπαρκτό γιὰ νά βολέψουμε ἔστω γιὰ λίγο τὸ σαρκίό μας.

Ἡ ἀναζήτησις αὐτὴ εἶναι ὑπόθεση νοοτροπίας. Οἱ παρικοῦντες τὴν Ἱερουσαλήμ τῆς πολιτικῆς γνωρίζουν ἄριστα ὅτι μιὰ σωστὴ διαχείρισις τῶν νοοτροπιῶν εἶναι θεμελιακὴ προϋπόθεσις γιὰ τὴ συλλογὴ ψήφων. Ἐάν ἦταν δυνατό, ἡ σημερινὴ μας πολιτικὴ ἐξουσία θά ἔδινε παραδείσους στό λαὸ καί θά τοὺς ἐξαργύρωνε σέ ψήφους. Αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ ἀνέφικτο, καθὼς μάλιστα οἱ συνεχεῖς παρελάσεις φραστικῶν παραδείσων στόν πολιτικὸ λόγο ἔχουν βαθιὰ πληγώσει τὴ σημασία τους. Ἀντίθετα, εἶναι ἀκόμα σχετικὰ προσιτὸ τὸ νά δώσουμε δάση στό λαό.

Ἐπάρχουν δύο τρόποι νά δώσεις δάση στό λαό. Ὁ πρῶτος εἶναι νά τὰ δημιουργήσεις. Εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐθνικοῦ Κήπου, ἄσχετα ἂν ἀρχικὰ δέν φτιάχτηκε γιὰ τὸν πολὺ κόσμο. Πρόκειται γιὰ πολυδάπανη καί μακρόχρονη μέθοδο πού δέν ἀνταποκρίνεται στίς προδιαγραφές τῆς σημερινῆς ἐξουσίας. Αὐτὴ θέλει ψήφους κάθε τρία ἢ τέσσερα χρόνια καί δέν μπορεῖ νά δυσανεστήσει τοὺς πολίτες τῆς ἐκδιδοντας νόμους πού θά προστατεύουν τὰ νέα δάση. Μένει λοιπὸν μονάχα ὁ ἄλλος τρόπος.

Ἐπάρχουν ἄττικά δάση πού ἐπιβιώνουν μέχρι σήμερα χάρις σέ μερικές θαυμαστές συγκυρίες. Τὸ δάσος τοῦ κτήματος Συγγροῦ ἐπέζησε καθὼς, γιὰ λόγους ἰδιοκτησίας καί λειτουργίας τῆς γειτονικῆς γεωπονικῆς σχολῆς, ἦταν προστατευτικὰ περιωραγμένο. Ὁ βοτανικὸς κήπος τοῦ Αἰγάλεω στό Δαφνί εἶναι ὁμοία περίπτωση. Τὰ δάση τῆς Καισαριανῆς, τοῦ

Καρέα καί πολλὰ τῆς Πεντέλης ἐπιβίωσαν γιὰτὶ ἦταν ἰδιοκτησίες μονῶν, κλειστά στόν πολὺ κόσμο. Τέλος, τὸ δάσος τῆς Πάρνηθας συνέχισε νά θηριεύει ὡς τίς μέρες μας γιὰτὶ ἐκεῖ στὰ ψηλά ἦταν δύσκολο νά πάρει φωτιά. Ἴδου λοιπὸν ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὸ χάρισμα τοῦ χαμένου Παραδείσου στοὺς πιστοὺς πολίτες. «Αὐτὰ τὰ δάση ἀνήκουν στόν λαό», εἶπε τὸ ὑπουργεῖο Γεωργίας καί παρευθὺς προχώρησε στὰ ἀνάλογα ἔργα.

Ἡ ὑμὰ πρῶτο καί μεγαλύτερο τὸ δάσος τῆς Πάρνηθας. Οἱ δρόμοι πρὸς αὐτὸ βελτιώθηκαν καί κατασκευάστηκε καί ὁ λεγόμενος περιφερειακός, γύρω γύρω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ, ἀνάμεσα στίς πρὸ ἀπρόσιτες γωνιές τοῦ δάσους. Ἀλλὰ δέν ἔφτανε αὐτό. Πίσω ἀπὸ τίς πρὸ ψηλές κορυφές, στὴ Μόλα, στόν Ἅγιο Πέτρο, ἔγινε ὀργανωμένη «ἀξιοποίηση», πολυδιαφημισμένη καί πρωτοποριακὴ. Ἀρχικὰ κτίστηκε ἡ βρῦση μέ τίς ἀπαραίτητες γεφυροῦλες καί ποταμάκια γιὰ ἔφε. Μετά σέ πληλορεϊτικό στίλ χτίστηκε μιὰ ἐκκλησιὰ καί ὑπόστεγα. Χτίστηκαν ψησταριές, τοποθετήθηκαν τραπέζια καί πάγκοι καί ὅλα τὰ ἀπαραίτητα. Στὸ τέλος φυτεύτηκε καί τεχνητὴ χλόη γιὰτὶ τὴ φυσικὴ τὴν εἶχαν σαρώσει τὰ ἔργα τῆς «ἀξιοποίησης». Οἱ μικρές πινακίδες «ΜΗΝ ΠΑΤΑΤΕ ΤΗΝ ΧΛΟΗ» σ' αὐτὸ τὸ μέχρι τότε φυσικὸ περιβάλλον ἔδωσαν τὸ μέτρο τοῦ ψεύτικου, τῆς φτωχῆς ἀπομίμησις. Στὴν τηλεόρασι, πού πολυδιαφήμισε τὸ ἐπίτευγμα, ἦταν δύσκολο νά ἐπισημανθεῖ ἡ πλαστὴ λεπτομέρεια. Κι ὅταν τὰ μηχανοκίνητα πλήθη κατέκλυσαν τὸν χῶρο κανεὶς πιά δέν εἶχε τὸ κουράγιο νά ἀσχοληθεῖ μ' αὐτὴν.

Μῆνες μετὰ ἡ χλόη ποδοπατήθηκε μαζί μέ τίς προστατευτικὲς τῆς πινακίδες. Ὁ κόσμος πολὺς, ὁ χῶρος εὐαίσθητος. Ἡ ἀναζήτησις θέσης γιὰ παρκάρισμα ἔξω ἀπὸ τοὺς δρόμους πού ἀσφυκτιοῦν ἄρχισε προοδευτικὰ νά πλαταίνει αὐτὴν τὴν κηλίδα «ἐκπολιτισμοῦ» στὴν καρδιά τοῦ δάσους. Ἡ ἀναζήτησις γηπέδου γιὰ ποδόσφαιρο ἢ κάποιας πρὸ μοναχικῆς γωνιάς γιὰ πικνίκ, πλάι στὴν τροφοδότρα πηγὴ τοῦ πόρτ μπαγκαζ τοῦ αὐτοκινήτου, ἄπλωσε ἀκόμα περισσότερο αὐτὴ τὴ διεύρυνση. Κάθε νέα κυριακάτικη ἐπιδρομὴ μεγαλώνει τὴν πληγὴ, τὴν αἰμόρραγία τοῦ δάσους. Δόθηκε στόν λαὸ σάν καταναλωτικὸ ἀγαθὸ. Δόθηκε γιὰ κακοποίησι γιὰ λιντσάρισμα.

Ἡ ἐκδρομὴ στὴ Μόλα θυμίζει σέ πολλὰ μιὰ ἔξοδο γιὰ ψώνια στό κέντρο τῆς Ἀθῆνας. Ὁ ἐκνευρισμός καί τὸ ἄφθονο καυσαερίο τῶν ἀτελειώτων σειρῶν αὐτοκινήτων στοὺς δρόμους τοῦ βουνοῦ δέν ἔχουν τίποτα νά ζηλέψουν ἀπὸ τὰ ἀστικά

ὁμοιά τους. Ἡ πολυκοσμία προσαρμόζεται στὰ κενὰ πού ἀφήνουν τὰ παρκαρισμένα αὐτοκίνητα μὴ ἀφήνοντας κανένα εἶδος φυσικοῦ χώρου νά φτάσει ὡς τίς αἰσθήσεις. Εἶναι χειρότερα ἀπὸ πλάς γιὰτὶ ἐδῶ δημιουργεῖται ἡ ψευδαίσθησις τοῦ βουκολισμοῦ. Ψήνουν ἀρνιά καί μεζέδες, χορεύουν, μιμοῦνται παλιούς τρόπους διασκέδασης γύρω ἀπὸ τὸν πλάτανο τοῦ χωριοῦ. Θέατρο παραλόγου μέσα σ' ἕνα ἄπεραντο πάρκινγκ. Ἡ ἐπὶ κλησις τῆς ζωῆς τῶν προγόνων ἀπὸ ἕναν κόσμο πού

πνίγεται ανάμεσα σέ όσα εξαρτήματα τής πόλης μπόρεσε νά μεταφέρει στό βουνό (πλαστικά ψυγεία, κουζίνες αερίου, τραπέζια, καρέκλες, σκηνές, μαξιλάρια, φορητές τηλεοράσεις, χωρίς νά ύπολογίσουμε τά μηχανήματα παραγωγής ήχων) είναι κάτι τό τόσο άξελέραστα κωμικό πού στό τέλος αφήνει μιά πικρή, πικρότατη γεύση.

Ή ασφαλτος έχει σβήσει τά μονοπάτια του βουνού κι έτσι ύποχρεώγεσαι συχνά

νά περπατάς δίπλα στους δρόμους. Οί πάντες σέ κοιτάνε τότε σάν άπίστευτο φαινόμενο. Οί μισοί πιστεύουν ότι ψάχνεις βενζίνη για τό αυτοκίνητο και σέ αφήνουν ήσυχο. Άλλοι όμως σέ θεωρούν δείγμα ιδιότυπου ιθαγενοϋς πού κατοικεί σέ κάποια σπηλιά του δάσους. Σπεύδουν τότε νά σου κάνουν έρωτήσεις άποκαλυπτικές τής νοοτροπίας τους. Για παράδειγμα κάτω από τή σκιά τών πιό πυκνών συστάδων του δάσους σέ ρωτάνε πού είναι τό δάσος. Ή τηλεόραση τούς έχει ή-

δη μιλήσει γι' αυτό τό δάσος δείχνοντας εικόνες από κοσμοπλημμύρα, άρνιά και ξεφάντωμα. Αυτό τό λαμπρό φυσικό φαινόμενο κινδυνεύει όχι μόνο νά χάσει τά δέντρα του αλλά και τό όνομά του. Οί περισσότεροι άνοιχτομάτηδες σέ ρωτάνε αυτό πού οϋσιαστικά τούς ενδιαφέρει. Πού ψήνουνε, πού γλεντάνε, πού πήγε ο ύπουργός κι έφτιαξε έργα. Αυτά μετράνε, αυτά ενδιαφέρουν. Έκτός κι αν έμφανιστεί κανένα από τά δυστυχισμένα ζαρκάδια πού άμολάει πού και πού τό ύπουργείο. Τότε μέ αυτοκίνητα, μηχανές ή μέ τά πόδια τό κυνηγάνε για λίγο άπαντες μέχρι πού τό δύστυχο νά προλάβει νά έξαφανιστεί. Ή φύση πεθαίνει βαθιά περιφρονημένη από τούς δημίους τής. Ή γλώσσα τής, ή οϋσία τής είναι τελείως ξένη σ' αυτές τς καταναλωτικές άξίες στις όποιες πιστεύουν οί τελευταίοι.

Μιά έξουσία πού θά ήθελε νά διαφυλάξει κάποια φυσικά μνημεία όπως εκείνο τής Πάρνηθας, θά δεχόταν τουλάχιστον νά σκεφτεί τς επιπτώσεις τής άνόδου τώσων αυτοκινήτων στην καρδιά του «διατηρητέου» περιβάλλοντος. Τό σκέφτηκε μόνο για νά μιλήσει για τή δημιουργία νέων χώρων παρκαρίσματος ανάμεσα στα δένδρα και γιατί όχι, άργότερα, και πολυώροφων γκαράζ! Ή «άξιοποίηση» του Λυκαβηττού (ή άπόδοσή του στό λαό) συνοδεύτηκε από τό χτίσιμο κέντρων άναυχηής πού εκτόπισαν τά αναλογοϋντα δένδρα και τά τελευταία ίχνη φυσικότητας. Δειλά δειλά παρόμοιες ιδέες αρχίζουν νά εϋδοκιμούν και στην Πάρνηθα. Κι άλλες άνάλογες θά προκύψουν μέχρι πού νά μήν ύπάρχει πιά δάσος και φύση, παρά μόνο στις μεγάλες εικόνες πού κοσμούν τούς τοίχους τών έξοχικών κέντρων. Τό ίδιο ακριβώς συνέβη και σ' άλλο μαγευτικό μέρος του ίδιου βουνού, στους Θρακομακεδόνες.

Τό δάσος τής Πάρνηθας είχε μεγάλη ικανότητα άναπαραγωγής και γι' αυτό είχε χαρακτηριστεί άριστης ποιότητας και μεγάλης άξιας. Άκόμα και ή μεγάλη του ασθένεια είχε τή δική της όμορφιά: ήταν τό παράσιτο γκύ πού στόλιζε τούς κορμούς τών ελάτων. Τό ΠΑΣΟΚ κατηγορήσε τή δεξιά ότι τό εκρυσσε για άποκλειστική χρήση τών πλουσίων του Μόν Παρνές, τής Περιγητικής Λέσχης ή του Ήρειβατικού. Τό χάρισε λοιπόν στό λαό και τόν νουθέτησε νά τό αγαπάει. Νά τό αγαπάει όπως ακριβώς ο Ρωμαίος πολίτης αγαπούσε τά θηρία του ίπποδρόμου και τούς μονομάχους. Νά τό αγαπάει δηλαδή σάν είδος κατανάλωσης πού ή καταστροφή του θά θρέψει τά ένστικτα, τς φαντασιώσεις και προπαντός τς ψευδαισθήσεις.

Ή μόνη δύναμη τής κοινωνίας και τής πολιτικής πού κινείται μέ διαφορετικές άξίες, πού έχει τς ευαισθησίες και τά όνειρα για μιά άλλη αντιμετώπιση τής φύσης, είναι ή Άριστερά. Οί πολύ λίγες φωνές διαμαρτυρίας πού ύψώθηκαν ενάντια σ' αυτές τς «άξιοποιήσεις» του λαϊκισμού, δείχνουν τά σημερινά της όρια. Τή μεγάλη μίζερια πού θά πρέπει νά ξεπεράσει για νά επιδράσει πάνω σ' αυτόν τόν τόπο και νά σώσει ό,τι ακόμα μένει νά σωθεί.

Γιάννης Μαρκάκης

ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΙ ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΟΝΤΑ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ

Μεσάνυχτα και κάτι καθώς έκλεινα την έφημερίδα, κουρασμένος αλλά ευχαριστημένος. Μου είχε φάει αρκετή ώρα να διαβάσω γιατί οι φαρμακοποιοί αποφάσισαν να μειώσουν τον αριθμός των διανυκτερευόντων φαρμακείων από 25 σε 12, αλλά τουλάχιστον είχα μάθει αρκετά όχι μόνο για τις μεταμεσονύκτιες αγοραστικές συνήθειες του αθηναϊκού κοινού (αποκλειστικά πάμπερς και γάλα για τό μωρό) αλλά και για τη γνωστή κακιά πληγή: τους τοξικομανείς που ζητάνε τη νυχτερινή τους δόση, είναι πολλοί, οργανωμένοι σε ομάδες, μεθυσμένοι, όπλισμένοι σαν άστακοί και συνιστούν τον υπ' αριθμόν 1 νυχτερινό κίνδυνο για την υγεία των φαρμακοποιών και του λαού ενγένη.

Μέ προσγείωσε απότομα ο μισοξεχασμένος μου πονόδοντος. Άλαφιασμένος ξανάνοιξα την έφημερίδα, για να διαπιστώσω με ανακούφιση ότι το πλησιέστερο διανυκτερεύον φαρμακείο βρισκόταν σε 4-5 μόλις τετράγωνα απόσταση από το σπίτι μου, επί της Βεΐκου.

Περίεργη έκπληξη με περίμενε μπρός στη βιτρίνα του: τά ρολά κατεβασμένα, τό φαρμακείο κλειστό και σκοτεινό· μόνο μία μικρή λάμπα φώτιζε διακριτικά τον κατάλογο των διανυκτερευόντων φαρμακείων, ανάμεσα στα όποια σε περίοπτη θέση φιγουράριζε και τό μαγαζί ενώπιον του όποιου στεκόμουν απορημένος. Στην αρχή σκέφτηκα ότι είχα διαβάσει λάθος κατάλογο στην έφημερίδα. Πώς όμως και ο φαρμακοποιός είχε αναρτήσει τον ίδιο; Μήπως, σύμφωνα με όσα είχα μόλις πρίν λίγο διαβάσει, δέχτηκε την επίσκεψη «αυτών που δέν κρατάνε συνταγή γιατρού αλλά μαχαίρι»; Άλλά τότε δέν θά υπήρχαν αίματα, σπασμένα γυαλιά, ίχνη πάλης τέλος πάντων; Δίπλα στην κλειστή πόρτα υπήρχε ένα κουδούνι. Γεμάτος αγωνία τό χτύπησα. Τό κουδούνι σήμανε μία φορά κι έπειτα βουβάθηκε.

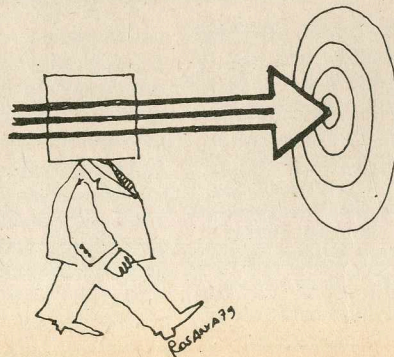
Κοιτούσα γύρω μου για κάποιο στήριγμα. Άν φαινόταν τουλάχιστον ακόμα ένας πελάτης! Άλλά πώς να φανεΐ, πού «έλαχιστότατα είναι τά επείγοντα περιστατικά μετά τις 12 τό βράδυ», τόσο πού η διανυκτέρευση να καταντάει «άσκοπη ταλαιπωρία».

Η αγωνία μου μεγάλωνε. Άγωνία για την τύχη του φαρμακοποιού, αγωνία για μένα και τον πονόδοντό μου. Ό τελευταίος αυτός υπαγόρευε και την πρόχειρη λύση: μάζεψ' τα και τρέχα σε άλλο φαρμακείο. Αυτό σήμαινε βέβαια 200 δραχμές ταξί πήγαινε έλα και μόλιχη ταλαιπωρία, αλλά παραδόξως φαινόταν ή πιό λογική διέξοδος. Στο μεταξύ μία άλλη σκέψη άρχιζε να ανατέλλει στό θολωμένο μου μυαλό: μήπως ο φαρμακοποιός, ήσυχος ότι «δέν πρόκειται να ταλαιπωρηθεί ο κόσμος που έχει πρόβλημα», λουφάριζε; Τότε; Έγώ τί να κάνω;

Πήρα ένα ταξί και πήγα μέχρι τό Σύνταγμα όπου τό διανυκτερεύον φαρμακείο ήταν ευτυχώς άνοιχτό. Έξίσου άνοιχτό ήταν την έπομένη και τό φαρμακείο της Βεΐκου, διαλύοντας και τις τελευταίες μου άμφιβολίες για τά παρασκήνια των κατεβασμένων ρολών. Τουλάχιστον δέν είχα άποτελέσει «πόλο έλλξης για τους οικονομικά αδύναμους τοξικομανείς».

Δύο μέρες άργότερα χρειάστηκε πάλι να έπισκεφθώ κάποιο φερόμενο ως διανυκτερεύον φαρμακείο της περιοχής. Δέν σάς ζητάω να με πιστέψετε. Πάντως έγώ τό βρήκα όχι άπλως κλειστό αλλά και κατασκότεινο και διπλομανταλωμένο, χωρίς καν τον ένημερωτικό κατάλογο. Μάζεψα τά βρεμένα μου κι αυτή τη φορά γύρισα σπίτι. Δίπλα στό τηλέφωνο κείτονταν ξεχασμένη μία διαβασμένη έφημερίδα: της έριξα μία άφηρημένη ματιά: «Μέ τό νέο σύστημα διανυκτέρευσης οι φαρμακοποιοί έλπίζουν ότι τουλάχιστον δέν θά υπάρχουν σοβαρές επιθέσεις τό βράδυ, μία και θά είναι εύκολο στό περιπολικό της άστυνομίας να έλέγχει τό ένα και μοναδικό φαρμακείο της περιοχής του». Ευτυχώς δέν κρατούσα μαχαίρι ούτε λοστό.

Γρ .Μ.

Ραδιοταξί και μαγιά

“Αν ρωτήσει κανείς οδηγό ραδιοταξί (και ραδιοταξί έχουν οι πιό νέοι) γιατί έβαλαν σί μπί, θά ακούσει πολύ σοβαρούς λόγους, όπως τούς άκουσα εγώ προχθές: για να μπορούμε να καλούμε σε βοήθεια, για να μās καλεϊ τό κέντρο σε επείγουσες περιπτώσεις για άσθενείς και λοιπά πρόσωπα χρήζοντα βοήθειας, για να ξέρουμε πού έχει μποτιλιάρισμα και άλλα τέτοια. Ίσχύουν βέβαια, όπως άλθθεύει άλλωστε ότι ή ώρα δέν πέρνάει με τίποτα στό τιμόνι.

‘Ο οδηγός, μιά και τό ‘φερε ή κουβέντα, ζήτησε τό εφτά ή κάτι τέτοιο.

— “Ελα, ‘Εφτά.

— “Ελα, καλημέρα. Χάθηκες.

— Πού βρίσκεσαι;

— Στό Γηροκομείο κοντά. ‘Εσύ;

— ‘Ανεβαίνω τήν ‘Αλεξάνδρας. Κάνεις κούρσα;

— Μπά, άδειος είμαι. ‘Εσύ;

— ‘Εχω φορτώσει ένα ζευγάρι. Πρώτη κούρσα σήμερα.

— Πρώτη κούρσα στίς δέκα; Για κυνήγι βγῆκες ρέ παιδί μου;

‘Ο οδηγός μου τσαντίστηκε. Προχωρήσαμε λίγο και του πέρασε.

— ‘Εφτά... Πώς πήγε χτές ή δουλειά;

— Χάλια. Μ’ έπιασε λάστιχο, τά μούντζωσα και πήγα σπίτι να δώ τό μάτς. ‘Εσύ;

— ‘Εγώ έβγαλα τέσσερα χιλιάρικα. Πήγα άεροδρόμιο τή νύχτα, μετά Ραφήνα... Στίς πέντε γύρισα σπίτι. Κατάλαβες τώρα γιατί βγῆκα στίς δέκα;

— Δέν μου πέφτει και μένα κανένα

Καλαμάκι...

‘Ησυχία για λίγο.

— “Έντεκα, μ’ άκούς;

— Κάνω κι άλλη δουλειά;

— “Αμα δεις στην εφημερίδα ότι καθάρισαν μιά κότα με ‘Αουτομπιάνκι, εγώ θά τό ‘χω κάνει.

— Τί σοῦ ‘κανε τό κορίτσι, ρέ ‘Εφτά;

— “Οχι και κορίτσι. Τῆς φωνάζουν ξαφνικά από τό πεζοδρόμιο και κόβει όλο δεξιά ή κυρία στό τσάκ και τότε μου βγάξει φλάς. Τῆς τά φιθύρισα, αλλά τί να τό κάνεις; Μου ‘χε κάνει σημα πελάτης κι έρχεται από άριστερά καρφωτός ένας συνάδελφος και μπαίνει μέσα ό καραγκιόζης. Του κόρναρα, αλλά αυτός τήν πάπια.

— “Ασε να δουλέψει και κάνας άλλος φουκαράς. ‘Εσύ είσαι τσακάλι στη δουλειά.

Μās έπιασε τό φανάρι.

— ‘Εφτά...

— Πές το.

— Πάω τό ζευγάρι στοῦ Ζωγράφου.

Δέν έρχεσαι μιά κι είσαι άδειος να πιούμε ένα νές στη Γαρδένια να τά πούμε;

— Στην Πανόρμου είμαι εγώ, στό φανάρι τῆς ‘Αλεξάνδρας. Που είσαι;

— Στόν Παναθηναϊκό είμαι.

— “Ε, δυό τετράγωνα. “Ακου να δεις τί θά κάνουμε. Θα σε περιμένω στο ΙΚΑ και θα μου δώσεις τον έναν από τό ζευγάρι για να μη με σταματάνε στο δρόμο και θα πάμε παρέα.

‘Ο οδηγός μου ‘ριξε μιά κλεφτή ματιά στόν καθρέφτη.

— “Ασε καλύτερα. “Ελα εκεί και τά λέμε.

— Θα μοιραστοῦμε όμως τή διαδρομή μου, εντάξει;

Τό Κολωνάκι, κολώνα τῆς ιστορίας μας;

Δραματική διαμαρτυρία-έκκληση 137 «επώνυμων και άνωνυμων» ‘Αθηναίων με παραλήπτη τόν άρμόδιο ύπουργό ΧΟΠ δημοσιεύτηκε προχθές στόν τύπο. Τό αίτημα είναι να διαφυλαχτοῦν τά ζαχαροπλαστεία και καφενεϊα τῆς Πλατείας Κολωνακίου που μετατρέπονται σε τράπεζες κ.λπ., άδύναμα άπέναντι στόν «άνταγωνισμό τῆς ελεύθερης αγοράς». Και ζητοῦν να ανακληθοῦν οι άδειες τών νέων καταστημάτων.

Συμφωνοῦμε πλήρως με τό αίτημα. Για έναν ουσιαστικό λόγο. ‘Επειδή οι ύπογράφωντες υποθέτουμε ότι — καιτοι δέν τό αναφέρουν — στην πλατεία αυτή άράζουν και πίνουν τό φραπεδάκι τους με τίς 17 ζάχαρες που λείει και ό άλλος. Πολύ καλά κάνουν. ‘Υπάρχουν κι άλλοι όμως που άράζουν άλλοῦ· κι άλλοι, σε άλλες γειτονίες, που δέν έχουν που να πάνε. Και γι’ αυτούς ζητάμε να διατηρηθοῦν τά στέκια τους, ή να δημοιογρηθοῦν. Με πράσινο και με άνεσεις. ‘Υποθέτουμε ότι οι φίλοι ύπογράφωντες, καιτοι δέν τό λένε, θα συμφωνοῦν μαζί μας.

‘Αλλά τότε καλό είναι να αφήνουν στην πάντα τίς «καπιταλιστικές επελάσεις» που καταγγέλλουν. Θέλουν τήν πλατεία ως άνθρωποι, όχι ως επαναστάτες, δέν βγαίνει από τή μύγα ξίγκι. Πολύ περισσότερο που, όσο κομφά και να τό θέτουν, ή πλατεία δέν λειτουργεί «σαν πλατύ (ταξικά, υποθέτουμε) κοινωνικό κέντρο, άσχετα από τόν ειδικότερο χαρακτήρα τῆς ευρύτερης περιοχής». ‘Εκτός βέβαια κι αν τό ζήτημα είναι να περιχαρακώσουμε και να προστατεύσουμε δια νόμου τήν πλατεία μας, κατευθύνοντας τίς καπιταλιστικές επελάσεις άλλοῦ. Νομίζουμε ότι οι φίλοι ύπογράφωντες — καιτοι δέν τό λένε — συμφωνοῦν μαζί μας.

‘Αλλά τότε καλό είναι να αφήσουμε στην πάντα και τά περι «ιστορικότητας του αστικού χώρου». ‘Υπάρχουν άλλοι χώροι, άπείρως ιστορικότεροι από τήν πλατεία αυτή. Και ή πολυκατοικία του Μπόκολα, όσο συμπαθής ή αντιπαθής, δέν είναι ακριβώς μνημείο. Μέχρι τώρα, για παράδειγμα, οὔδεις συνέλεξε ύπογραφές για τά παθῆματα τῆς ιστορικότητας του αστικού χώρου στο Αιγάλεω ή, αν τό Αιγάλεω τέτοια δέν διαθέτει, για τό γιατί δέν άποκτά. Νομίζω ότι οι φίλοι ύπογράφωντες — καιτοι δέν τό λένε — συμφωνοῦν μαζί μας.

Συμφωνοῦμε άνεπιφύλακτα λοιπόν με τό αίτημα, επειδή οι παρέες μαζεῦονται εκεί και δροσιζονται και εύχαριστιοῦνται, καιτοι δέν τό λένε... “Η μάλλον, γιατί δέν τό λένε;

Οι έμφύλιοι τούτοι λοιπόν έγιναν έπειδή υπήρχαν όλες αυτές οι γενικές αιτίες. Δηλαδή και επειδή το ΕΑΜ δέν θέλησε τόν βασιλιά, και επειδή τά παραδοσιακά κόμματα ήρθαν σέ ρήξη μέ τό ΕΑΜ, και επειδή ή 'Αγγλία θέλησε νά διασφαλίσει μέ κάθε τρόπο τή θέση της στά νότια Βαλκάνια, και γιά όλα όσα καθόριζαν τήν πολιτική κατάσταση και τή διεθνή θέση τής 'Ελλάδας τήν εποχή εκείνη. Είναι όμως κάτι περισσότερο από άμφίβολο εάν αυτοί οι παράγοντες θά μπορούσαν νά πυροδοτήσουν έμφύλιο πόλεμο χωρίς νά παρέχει τήν πρώτη ύλη γι' αυτό ο χώρος τής ελληνικής κοινωνίας. 'Εάν δέν υπήρχαν έσωτερικές αντιφάσεις και αντιθέσεις σ' αυτήν, εάν οι ίσοροπίες στίς όποιες στηριζόταν δέν ήταν εύθραυστες.

Ο άξονας πάνω στόν όποιο λειτουργήσαν όλες οι έμφύλιες διαμάχες τής κατοχής, ήταν αυτή ή κεντρική διένεξη ανάμεσα στό ΕΑΜ και στό προηγούμενο κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Οι διαφορές όμως ή οι αναλογίες τών συρράξεων αυτών καθορίστηκαν από τίς ιδιομορφίες του κοινωνικού χώρου όπου αυτές ξέσπασαν. Στήν πολύπλοκη και πολύμορφη ελληνική κοινωνία τής εποχής, ή αναζήτησή τους μάς άποκαλύπτει ένδιαφέρουσες πτυχές τής ιστορικής πραγματικότητας.

Μιά πρώτη διαπίστωση είναι ότι τό ιδιωτικό και τό οικογενειακό βρέθηκαν στενά δεμένα μέ τό πλαίσιο τής γενικής σύγκρουσης και πολλές φορές καθορίζουν και έξηγούν τά γεγονότα.

Στους κτηνοτρόφους του Ήπειρου τής 'Ηπείρου, ή φάρα τών Κωσταγιανναίων ήταν αντίζηλη εκείνης τών Γρατσουναίων. Όταν οι δεύτεροι ήρθαν σέ επαφή μέ τόν ΕΛΑΣ, οι πρώτοι έγιναν υποδειγματικοί άντάρτες του όπλαρχηγού Παπαδόπουλου του ΕΔΕΣ. Τό φθινόπωρο του 1943, μέ τό ξέσπασμα τών συγκρούσεων ΕΔΕΣ-ΕΛΑΣ, οι Γρατσουναίοι — άκάλυπτοι από τό ΕΛΑΣ που είχε συμπτυχθεί από καιρό στά Τζουμέρκα — σφαγιαστήκαν από τούς αντίζηλους τους. Η σφαγή αυτή τών έλασιτών είχε πολύ περισσότερα αίτια από τά γενικά ιδεολογικά. Στή γενικευμένη σύγκρουση, βρήκε τή θέση της ή οικογενειακή βεντέτα.

Στήν 'Ηπειρο πάλι, ο μόνιμος ταγματάρχης του πυροβολικού Βαγγέλης 'Αναγνωστόπουλος από τούς Μπαουσούς 'Ιωαννίνων, έντάχθηκε μέ τήν οικογένειά του στό ΕΑΜ εξαιτίας μιās παλιάς έχθρας μέ τόν Ζέρβα. Η προσωπική απέχθεια όμως, ένταγμένη στή γενικευμένη διαμάχη, έφερε άσχημα άποτελέσματα. Ο ένας του γιός εκτελέστηκε από τόν ΕΔΕΣ στήν Πρέβεζα, ο άλλος δολοφονήθηκε τό 1946.

Ο καπετάν Γκόνος, πρώην ληστής, πρώην μακεδονομάχος, προύχοντας και παράγοντας τής Καστανερής Γιαννιτσών, γκρεκομάνος (Σλαβομακεδόνας έξελληνισμένος), δέχτηκε προτάσεις από τήν ΠΑΟ και προειδοποιήσεις από τόν ΕΛΑΣ και προτίμησε νά παραμείνει ούδέτερος. Η έκτέλεση όμως, τό Πάσχα του 1944, έννέα Σλαβομακεδόνα παραγόντων από τό ΕΑΜ τής Γουμένισσας, τόν όδήγησε στόν δρόμο τής εκδίκησης. Ο 'Ιδιος, οι τρεις γιοί του και ο γαμπρός του, ανέλαβαν τή συγκρότηση Ταγμάτων 'Ασφαλείας στήν Παιονία και έγιναν ο έφιάλτης τών έαμικών όργανώσεων και

των χωριών τής περιοχής. Η ούδετερότητα μέσα στήν άλληλοσφαγή στή Μακεδονία άποδείχθηκε αδύνατη.

Βεντέτες, προσωπικές απέχθειες, φιλιές κ.λπ., βρήκαν συχνά τή θέση τους στήν ευρύτερη σύγκρουση και έδωσαν ιδιαίτερο χαρακτήρα σέ κάθε έμφύλιο σπαραγμό. Βρίσκονται παντού, άλλοτε συμπληρώνοντας κι άλλοτε ύποκαθιστώντας τίς γενικότερες αιτίες τής σύγκρουσης. Κάπου ανάμεσα σ' αυτά τά δύο βρίσκεται ή περίπτωση τών κοινωνικών ομάδων που από τή θέση τους στό περιθώριο τής κοινωνίας βρέθηκαν στήν πρώτη σειρά του έμφυλίου πολέμου.

Μειονότητες

Στήν 'Ηπειρο, ο έμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στόν ΕΔΕΣ και στόν ΕΛΑΣ έκρυβε μιá φανατική σύγκρουση τής μουσουλμανικής άλβανικής μειονότητας τών Τσάμηδων ένάντια και στίς δύο όργανώσεις και ακόμα ένάντια στους παλιούς τους έχθρους, τούς Βλάχους κτηνοτρόφους. Η συνεργασία μέ τόν κατακτητή έθεσε τή μειονότητα αυτή εκτός νόμου και ή μαζική σφαγή τους τό 1944, όταν ο ΕΔΕΣ κατέλαβε τήν περιοχή τής Παραμυθιάς, δέν προκάλεσε παρά ελάχιστες συγκινήσεις.

Είναι γνωστή στήν Πίνδο ή προσπάθεια τών ιταλικών αρχών νά δημιουργήσουν έμφύλιο ένισχύοντας τόν «πρίγκιπα» Διαμαντή και τούς νομάδες Βλάχους κτηνοτρόφους του. Η κίνηση προκάλεσε αντίδραση και οι άλλοι κτηνοτρόφοι τής περιοχής συσπειρώθηκαν εύκολα στόν ΕΛΑΣ γιά νά άντιταχθούν στήν κυριαρχία τών αντίζηλων τους. Η άσχημα ύπολογισμένη αυτή ένέργεια δέν είχε συνέχεια.

Η μειονότητα όμως που προκάλεσε τό μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν οι σλαβόφωνοι τής Μακεδονίας. Μέ ισχυρή αριθμητική παρουσία στίς περιοχές τής Καστοριάς, τής Φλώρινας και τής 'Εδεσσας, έγιναν σύντομα ο στόχος τής βουλγαρικής, τής ιταλικής και τής γερμανικής προπαγάνδας. Τό ΕΑΜ άπάντησε μέ τή δημιουργία ιδιαίτερο άπελευθερωτικού μετώπου γιά τή μειονότητα, τή τόσο γνωστή ΣΝΟΦ. Η πρωτοβουλία αυτή, που έθρεψε μέ έπιχειρήματα όλες τίς προπαγανδιστικές έξορμήσεις τών άντιαμικών, άπέτρεψε τή γενίκευση αυτού του φυλετικού και γλωσσικού έμφυλίου στήν περιοχή. Μόνο στήν περιοχή τής 'Εδεσσας δημιουργήθηκε, μέ τή βοήθεια και τής βουλγαρικής προπαγάνδας, ένας σκληρός πυρήνας άντιαμικών σλαβόφωνων χωριών. Τόν Μάιο του 1944, ο ΕΛΑΣ όργάνωσε έκστρατεία έναντίον τους μέ τέσσερα τάγματα και είχε 115 νεκρούς και πολύ περισσότερους τραυματίες. Τόν 'Ιούλιο χρειάστηκε νέα έκστρατεία στήν περιοχή, πράγμα που δείχνει τίς διαστάσεις του προβλήματος.

Η τουρκική μειονότητα τής βουλγαροκρατούμενης Θράκης, ένισχυμένη και προστατευμένη σ' αυτό από τήν ούδέτερη και διαρκώς άβέβαιη στάση τής Τουρκίας, δέν άναμίχθηκε στίς συγκρούσεις. Όλες οι ύπόλοιπες όμως βρέθηκαν στήν πρώτη γραμμή τών έμφυλιων έμπλοκών, πράγμα που όδήγησε έξάλλου και στήν έξάλειψή τους κατά τή διάρκεια τής κατοχής ή του έμφυλίου 1946-1949. Από τήν

άλλη μεριά, ή άπουσία μειονοτήτων στήν Πελοπόννησο και τή Στερεά δέν έμπόδιζε τόν έμφύλιο σπαραγμό νά άπλωθεί και εκεί.

Πρόσφυγες

Η σκληρότερη έμφύλια άναμέτρηση στήν κατοχή είχε στενές σχέσεις μέ μιá γλωσσική και πολιτιστική μειονότητα. Στή Μακεδονία, τό μεγαλύτερο μέρος από τούς 640.000 πρόσφυγες που έγκαταστάθηκαν εκεί, δέν προερχόταν από τίς κοντινές άκτές τής Μικράς 'Ασίας που διατηρούσαν στενές επαφές μέ τόν ελληνικό χώρο. Ήταν κάτοικοι τών άκτών του Πόντου άλλα και χριστιανοί από τό έσωτερικό τής Μικράς 'Ασίας, ιδιαίτερα από τήν Καππαδοκία. Πολλοί από αυτούς, τόν καιρό τής κατοχής, ήταν ακόμα τουρκόφωνοι και ζούσαν μέ ιδιόρρυθμο, πολιτιστικά και κοινωνικά, τρόπο. 'Υπήρχε ανάμεσα σ' αυτούς και τούς ύπόλοιπους κατοίκους μιá τομή, ίσως και μιá έχθρότητα, ένισχυμένη από τίς αναρίθμητες προστριβές που λίγο καιρό πριν είχε δημιουργήσει ή έγκατάστασή τους ανάμεσα στους ντόπιους. Στο λεξιλόγιο τής άριστεράς καταχωρήθηκαν ως τά «πλέον καθυστερημένα» τμήματα του πληθυσμού.

Λίγες ήταν οι περιπτώσεις που τά χωριά αυτά τών προσφύγων έμειναν ούδέτερα ή τάχθηκαν μέ τό ΕΑΜ. Και τότε ακόμα πρόκειται γιά ειδικές περιπτώσεις, όπως εκείνη τής Νεοκαισάρειας Πιερίας, χωριό έαμικό που όμως απέχει τρία χιλιόμετρα από τήν Κατερίνη και ήταν άνοιχτό στίς επιδράσεις τής μεγάλης αυτής πόλης. Γενικά, μέ μεγάλη εύκολία έμπαιναν στόν άγώνα ένάντια στόν κομμουνισμό που, στίς τότε συνθήκες, σήμαινε ένάντια στό ΕΑΜ.

Οι πρόσφυγες στή Μακεδονία άντιπροσώπευαν σημαντικά τμήματα του πληθυσμού. Στο νομό Κιλκίς ήταν 72% τών κατοίκων, στό νομό Πέλλης πάνω από τό 50%. 'Ανάλογη ήταν και ή μάζα τών χωριών που έξοπλίστηκαν ένάντια στό ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Η έκθεση του Λεωνίδα Στρίγκου προς τό Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ τόν 'Απρίλη του 1944, αναφέρει ότι όπλίστηκαν ένάντια στό ΕΑΜ 52 χωριά του νομού Κοζάνης. Και τά 52 ήταν τουρκόφωνα. 'Ανάλογες καταστάσεις δημιουργήθηκαν στους νομούς Πιερίας, 'Ημαθίας, Πέλλης, Κιλκίς, Σερρών και Θεσσαλονίκης.

Μιά από τίς πρώτες άντιαμικές ομάδες μέ αρχηγό τόν Βαή, στήν περιοχή Κατερίνης, τόν 'Ιανουάριο του 1943, τήν άποτελοϋσαν 20 τουρκόφωνοι Μικρασιάτες από τόν Κοΰκκο, 5 από τή Νεοκαισάρεια και 25 άλλοι πρόσφυγες έγκατεστημένοι στήν 'Ανατολική Μακεδονία, απ' όπου έφυγαν και πάλι μέ τή βουλγαρική κατοχή.

Η περίπτωση του χωριού 'Ιμερα Κοζάνης είναι χαρακτηριστική. Τά 2/3 τών κατοίκων του χωριού ήταν τουρκόφωνοι από τήν 'Αμάσεια του Πόντου και τό 1/3 ελληνόφωνοι από τήν περιοχή του Καυκάσου. Οι πρώτοι επικράτησαν και έδιωξαν τούς δεύτερους από τό χωριό. Ήρθαν σέ επαφή μέ άντιαμικούς κύκλους τής Κοζάνης και, μετά τόν φόνο σέ ένέ-

Ἐμφύλιες διαμάχες στὴν Κατοχή (1941-1944) Ἀναλογίες καὶ διαφορές

Αὐτὰ τὰ 43 χρόνια πού ἔχουν περάσει ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ ΕΑΜ, κουβαλοῦν μαζί τους πολλὰ ἐρωτηματικά καὶ προβλήματα. Ἡ σημερινή κοινωνία τῆς χώρας μας, ἡ πολιτική της πραγματικότητα, ἡ ἴδια ἡ μορφή καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε Ἀριστερά, ἔχουν βαθιές ρίζες μέσα στό ἐαμικό φαινόμενο, στὴν κατοχική, τὴν ἀντιστασιακή Ἑλλάδα. Θά ἔπρεπε ἴσως νά ξέρονμε περισσότερα γιὰ τὴν περίοδο αὐτή, νά ἔχουμε πολυπληθέστερα ἐρμηνευτικά σχήματα καὶ πιο συγκεκριμένους προβληματισμούς. Γιὰ πολλούς, εὐνόητους, λόγους αὐτό δέν ἔχει γίνει. Ὁ Δεκαπενθήμερος Πολίτης δημοσιεύει, μέ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου αὐτῆς, ἓνα κείμενο πού ἀναφέρεται σ' ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα θέματα καὶ προβλήματα τῆς περιόδου. Στὴ μορφή καὶ τὴ φύση τῶν ἐμφυλίων συρράξεων ἀνάμεσα στό ΕΑΜ καὶ τοὺς ἀντιπάλους του. Ἡ ἑλληνική ἱστοριογραφία ἔχει πλανηθεῖ ὑπερβολικά στὶς παρυφές τῶν προβλημάτων τῆς περιόδου καὶ ἔχει ἀφήσει περίπου ἀνέγγιχτο τὸν χῶρο τῆς ἑλληνικῆς κατοχικῆς κοινωνίας. Τὰ 43 χρόνια πού πέρασαν μᾶς δίνουν μιά σημαντική χρονική ἀπόσταση καὶ μᾶς προκαλοῦν νά στραφοῦμε στὴ μελέτη πλήθους νέων θεμάτων. Ἡ ἐρμηνευτική ἱκανότητά μας δέν μπορεῖ νά βασιστεῖ παρά σέ συνολική, σφαιρική γνώση τῆς ἐποχῆς. Αὐτὴν θά πρέπει σιγά σιγά νά δημιουργήσουμε.

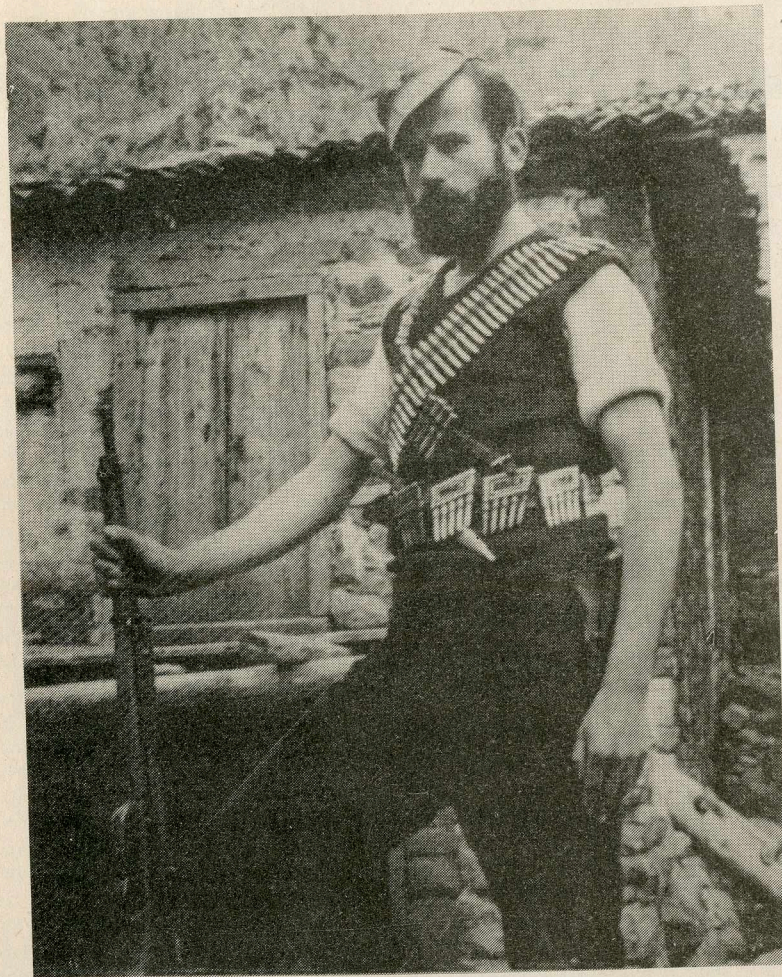

Σχεδόν σέ κάθε περιοχή τοῦ ἑλληνικοῦ χῶρου ὅπου, στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς, ἀναπτύχθηκε ἀντάρτικο ἀντιστασιακό κίνημα, βλέπουμε παράλληλα νά δημιουργοῦνται ἐστῆς ἐμφυλίου πολέμου. Ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν, τόσο περιθωριακές ὅμως πού μᾶλλον ἐνισχύουν τὴν πρώτη εἰκόνα: στό νομό Ἐβρου ἢ στὴ Σάμο, ὅπου οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ΕΑΜ ἔβρισκαν πὸ πὸ ἀπλό τό νά περνοῦν στὴ Μέση Ἀνατολή, παρά νά ἀνταγωνίζονται τό ΕΑΜ ἐπιτόπου. Στὴν Κρήτη πάλι, οἱ ἰδιότυπες συνθήκες, ἡ ποιότητα καὶ ἡ πυκνότητα τῶν στρατευμάτων κατοχῆς ἀπέτρεψαν τὸν ἐμφύλιο χωρὶς ὅμως καὶ νά ἐξαλείψουν τίς ἀντιθέσεις. Φυσικά, ἀκόμα καὶ ἐκεῖ πού δημιουργήθηκαν ἐστῆς ἐμφυλίου πολέμου, δέν εἶχαν οὔτε τὴν ἴδια μορφή οὔτε τὴν ἴδια ἔκταση. Ἀνάμεσα στὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἡπειρο, τὴ Ροῦμελη καὶ

τὴν Κεντρική Μακεδονία, τὸν Μοριά καὶ τὴν Εὐβοία, ὁ κατοχικός ἐμφύλιος γνώρισε διάφορες μορφές, ἐντάσεις καὶ τύχες.

Ὅταν μιλάμε γιὰ ἐμφύλια σύγκρουση στὴν κατοχή, μᾶς ἔρχεται αὐτόματα στό νοῦ ἡ ἀντίθεση δύο μεγάλων στρατοπέδων. Τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἀπὸ τὴ μιά πλευρά, πού ἐπαγγέλλεται πολιτικές καὶ κοινωνικές μεταβολές, καὶ ἐνός ἀντιστασιακοῦ συνασπισμοῦ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, πού ἀντιτίθεται σ' αὐτές. Μιά τέτοια ρήξη δέν ἦταν στὰ χρόνια ἐκεῖνα φαινόμενο ἀποκλειστικά ἑλληνικό. Ὑπῆρχε σέ παγκόσμια κλίμακα σύγκρουση ἰδεολογιῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιλογῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα σέ μεγάλες δυνάμεις. Αὐτές οἱ γενικότερες συγκρούσεις καὶ οἱ παγκόσμιοι ἀνταγωνισμοί, βρέθηκαν σέ κάθε στιγμή μέσα στὴ λογική τῆς κάθε ἑλληνικῆς ἐμφυλίας σύρραξης τῆς κατοχῆς.

δρα έπτά στελεχών του ΚΚΕ τον Άπριλιο του 1943, οχύρωσαν τό χωριό και άρχισαν άνοιχτό πόλεμο στό ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Οί άποδιωγμένοι Καυκάσιοι πρόσφυγες κατέληξαν στην πλειοψηφία τους άντάρτες-στόν ΕΛΑΣ.

Ο άντισταμικός έξοπλισμός τών χωριών αυτών όφειλόταν, ύποστηρίζει ό Χρυσοχόου και ή άντισταμική παράταξη, στην προσπάθεια του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ νά επιβάλει μέ τή βία τό «ιδιότυπο λαοκρατικό του καθεστώσ». Οί Άγγλοι, πού πείθονται εύκολα από τά σχετικά έπιχειρήματα, υιοθέτησαν τήν άποψη. Στην άναφορά του άξιωματικού-συνδέσμου Στίβενς πού δημοσίευσε πρόσφατα ό κ. Μπάρεντζεν, γίνεται λόγος γιά τίς «ήλεκτρισμένες άντιδράσεις» (electric effects) πού είχε ένα μικρό μακεδονικό χωριό όταν ό ΕΛΑΣ μπήκε σ' αυτό, συγκέντρωσε τά κοπάδια και τά μοίρασε ίσα στους κατοίκους. "Όσο όμως μπορούμε νά ξέρουμε, τέτοιου είδους έξισωτικές παρεμβάσεις ούτε έκανε ούτε διεκήρυξε ότι θά κάνει τό ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, εκτός ίσως από μεμονωμένες περιπτώσεις ή σε ειδικές περιοχές όπως ό νομός Έβρου. Τέτοιου είδους έξηγήσεις φαίνονται λοιπόν άπλοϊκές.

Τό ΕΑΜ, από τήν άλλη πλευρά, ύποστηρίζει ότι ό έξοπλισμός τών χωριών ήταν έργο τών άντισταμικών «προδοτών και δωσίλογων», καθώς και πιέσεων από τόν στρατό κατοχής. Αυτό είναι άλήθεια μόνο κατά ένα μέρος. "Όπως παρατη-

ρούμε όμως, ή πρωτοβουλία γιά τόν έξοπλισμό ξεκινούσε συχνότερα από τους ίδιους τους προύχοντες του ενδιαφερόμενου χωριού και όχι άπ' έξω. Η άντισταμική κίνηση τών χωριών αυτών ήταν στελεχωμένη μέ τοπικούς όπλαρχηγούς-προύχοντες και ελάχιστα χρησιμοποίησε τόν μηχανισμό όργανώσεων όπως ή ΠΑΟ. Κινήθηκε έξάλλου σε δικούς του χώρους και μέ δικές του σκέψεις, πράγμα πού έκανε τόν Άγγλο ταγματάρχη Μίλερ νά άγανακτήσει βλέποντας ότι οι «καπετανιοι» του δέν είχαν καμία άίσθηση τής γενικότερης κατάστασης.

Έάν οι αίτιες παραμένουν άσφαείς — τουλάχιστον μέχρι νά γνωρίσουμε καλύτερα τήν τότε κοινωνία τής Μακεδονίας, περίπτωση ταμπού στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία —, τά άποτελέσματα ύπήρξαν συνταρακτικά. Πουθενά ό εμφύλιος σπαραγμός δέν είχε τήν έκταση και τό βάθος πού πήρε στη Μακεδονία. Η κύρια δραστηριότητα του ΕΛΑΣ έδώ ήταν ή άδιάκοπη όργάνωση όλόκληρων εκστρατειών ενάντια στα χωριά αυτά. Υπήρξαν περιπτώσεις μαζικών εκτελέσεων, όπως στόν Άγιο Πέτρο Κιλκίς τόν Μάρτιο του 1944 ή στα Σεβαστιανά Σκούδρας τόν Μάιο. Έκτελέσεις πού οι όπλισμένοι πρόσφυγες ανταπέδωσαν μέ τό παραπάνω, ιδιαίτερα στα Γιαννιτσα και τή Γουμένισσα. Δεκάδες από τά χωριά αυτά πυρπολήθηκαν από τόν ΕΛΑΣ και οι περιουσίες τους, ιδιαίτερα τά κοπάδια,

κατασχέθηκαν. Οί εκθέσεις κάθε πλευράς μιλούν γιά άπέραντο κύκλο αίματος και καταστροφής.

Οί διαρκείς αυτές συγκρούσεις γύρω από τά χωριά, πολύνεκρες και γιά τίς δύο πλευρές, χαρακτήρισαν τόν κατοχικό εμφύλιο στη Μακεδονία. Πέρα από τίς ιδεολογικές άντιθέσεις, οι εμφύλιες διαμάχες πήραν έδώ τόν χαρακτήρα έδαφικών συγκρούσεων άνάμεσα σε γειτονικές κοινότητες και περιοχές. Τό χωριό Νώτια, στα ήμιορεινά του Πάικου, στην πρώτη γραμμή άπέναντι στα τουρκόφωνα χωριά, είχε 180 νεκρούς στις γραμμές του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και του διωγμού άργότερα. Η Σκούλιαρη και προπαντός τό Καταφύγι Πιερίων είναι παραδείγματα χωριών πού σχεδόν έπαψαν νά ύπάρχουν.

Η σύγκρουση τών μηχανισμών

Σε άλλες περιοχές μέ λιγότερο τεταμένες τίς έσωτερικές τους άντιθέσεις, ό εμφύλιος πόλεμος παρουσιάστηκε ως σύγκρουση δύο μηχανισμών. Έκείνου του ΚΚΕ, πού χρησίμευσε γιά όργανωτικός σκελετός σε μία γενικευμένη άντισταμική διάθεση, και εκείνου του σώματος τών άξιωματικών πού στηριζε όργανωτικά τίς άντισταμικές κινήσεις. Ο πρώτος, πού ανταποκρινόταν περισσότερο στη νοοτροπία τής εποχής, άποδείχθηκε πολύ άποτελεσματικός. Χάρη στη μεγάλη κινητικότητα τών πληθυσμών — ειδικά τό 1941-1942 —, άποτέλεσμα τής μετατροπής μιάς νομισματικής οικονομίας σε ανταλλακτική, οι άντισταμιακές πρωτοβουλίες εύκολα συνδράστηκαν και, με άξονα τά ύπολείμματα του κομματικού μηχανισμού του ΚΚΕ, έγιναν τό πανταχού παρόν έαμικό κίνημα. Οί άξιωματικοί και τά σώματα άσφαλείας, ανταγωνιστικά όργανωτικά σχήματα του ΕΑΜ, διχασμένοι άνάμεσα σε Γερμανούς και Άγγλους, Άθήνα και Κάιρο, άπελευθερωτικό άγώνα και διατήρηση τής τάξης, προσπάθησαν, έστω και δύσκολα, νά άντιδράσουν.

Τό τμήμα τής ΠΑΟ πού διαλύθηκε από τόν ΕΛΑΣ τόν Αύγουστο του 1943 στο Πάικο, περιλάμβανε 40 άξιωματικούς σε σύνολο 100 άνταρτών. Στο 5/42 Σύνταγμα τής ΕΚΚΑ, μόνιμοι και έφεδροί άξιωματικοί ξεπέρασαν τους δεκάσιους και άποτελούσαν τό 40% του συνόλου τών άνταρτών. Δημιουργήθηκαν μάλιστα πληθος ύπηρεσίες στην όργάνωση αυτή γιά νά τοποθετηθούν όλοι άνάλογα μέ τόν βαθμό τους. Στην Πελοπόννησο, οι όμάδες του «Έλληνικού Στρατού — ΕΣ», τό 1943, δημιουργήθηκαν κυρίως μέ άποστολές άξιωματικών από τήν Άθήνα και τίς πόλεις τής περιοχής. Η ΕΚΚΑ έστειλε εκεί, τό καλοκαίρι του 1943, 50 άξιωματικούς από τήν Άθήνα. Άλλες «έθνικές» όργανώσεις έστειλαν άνάλογους αριθμούς. Ο ΕΛΑΣ, τήν εποχή τής έντατικής του ένίσχυσης, τό καλοκαίρι του 1943, μετά τήν ύπογραφή του Συμφώνου τών «έθνικών όμάδων», δέχθηκε μαζικότερες προσχωρήσεις άξιωματικών. Σύμφωνα μέ τό ήμερολόγιο του Μυριδάκη, τό τελευταίο δεκαήμερο του Αύγουστου μόνο έφτασαν εκεί περισσότεροι από 100 άξιωματικοί από Θεσσαλονίκη, Θεσσαλία και Άθήνα. Φυσικά οι δύσκολες μέρες του

φθινοπώρου και του χειμώνα 1943-1944 περιόρισαν αισθητά τον αριθμό των άξιωματικών στον ΕΔΕΣ, αλλά από ό,τι μπορούμε να δούμε από τους πίνακες των άπωλειών τον τό καλοκαίρι του 1944, οι αριθμοί τους παρέμειναν σχετικά υψηλοί.

Ο ΕΛΑΣ, με την ξεουδετέρωση αυτού του αντίπαλου μηχανισμού, ενσωμάτωσε σημαντικά τμήματά του. Μόνιμοι άξιωματικοί σε σημαντικούς αριθμούς προσχώρησαν στον ΕΛΑΣ μετά τον άφοπλισμό των ομάδων τους, ενώ ή παρουσία εφέδρων όφειλόταν στην οργανωτική επιτυχία του ΕΑΜ σε όρισμένα επαγγέλματα όπως, λόγω χάρη, των δασκάλων.

Εάν υπολογίσουμε ότι και τά Τάγματα Ασφαλείας ήταν πλούσια στελεχωμένα και δημιουργημένα από άξιωματικούς, τότε μπορούμε να γενικεύσουμε και να πούμε ότι, με εξαίρεση την περίπτωση των μειονοτήτων και των προσφυγικών χωριών της Μακεδονίας, ή μία παράταξη του κατοχικού έμφυλίου πολέμου στηρίχθηκε οργανωτικά στο σώμα των άξιωματικών.

Τά όχυρωμένα χωριά της Μακεδονίας ούτε είχαν άξιωματικούς επικεφαλής τους ούτε και έγινε δυνατό να στελεχωθούν με αυτούς, παρά τις προσπάθειες του Άγγλου ταγματάρχη Μίλερ. Χαρακτηριστικά, τό τμήμα των ενόπλων της Άνατολικής Μακεδονίας που στην άπελευθέρωση όνομάστηκε 13ο Σύνταγμα του ΕΔΕΣ και πολέμησε κατά του ΕΛΑΣ στο Κιλκίς, είχε μόνο 15 άξιωματικούς για 1.230 άντάρτες.

Οικονομικές παράμετροι

Η περίπτωση του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο ξεχώριζε από την οικονομική της διάσταση. Σε τηλεγράφημα του Λίπερ στην κυβέρνησή του στις 20 Φεβρουαρίου 1944, αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι ό Ζέρβας δέχτηκε μεταξύ Όκτωβρίου και Ιανουαρίου 1943-1944, 18.000 χρυσές λίρες ενώ άλλες 7.000 που προορίζονταν γι' αυτόν θά του στέλλονταν σε πρώτη ευκαιρία. Στόν οικονομικό άπολογισμό του ΕΔΕΣ πού κάνει ό Μυριδάκης, αναφέρεται ότι ή όργάνωση αυτή εισέπραξε στο βουνό 2.750 χρυσές λίρες τό 1942, 77.000 τό 1943 και 98.000 τό 1944. Σε αυτά τά ποσά πρέπει να προστεθούν άλλες 75.000 χρυσές λίρες που έδωσαν οι Άγγλοι άνεπίσημα (δώρα σε όπλαρχηγούς και άντάρτες, άποζημιώσεις, νοσοκομεία κ.λπ.). Πρόκειται δηλαδή για 282.000 χρυσές λίρες στις όποιες πρέπει να προστεθούν οι ενισχύσεις σε δραχμές (300.000.000 τό 1943), όσο τό χαρτονόμισμα είχε κάποια αγοραστική άξια, καθώς και οι σε είδος.

Τά σημαντικά αυτά ποσά άποκαλύπτουν ότι εκτός από μαχητικούς όργανισμούς, ό ΕΔΕΣ ήταν και οικονομικός. Πολλαπλές μαρτυρίες βεβαιώνουν ότι ή όργάνωση αυτή ήταν σανίδα σωτηρίας για πολλούς πεινασμένους και πεδίο πλουτισμού για άλλους, από κάθε γωνιά της Ελλάδας. Είναι ή μοναδική περίπτωση όπου ένα άντάρτικο κίνημα στην Ελλάδα είναι και οικονομικός κολοσσός. Αυτό εξάλλου κάνει δυνατή την επιβίωσή του. Η περιοχή όπου αναπτύχθηκε ό ΕΔΕΣ, μαζί με τις κοντινές πόλεις, είχε

200.000 κατοίκους. Τό ποσοστό των άνταρτών του ήταν 2,5% επί του πληθυσμού τό 1943 με 5.000 άντάρτες και 5% τό 1944 με 10.000. Άναλογικά, ό ΕΛΑΣ της Θεσσαλίας αντιπροσώπευε στην καλύτερη περίπτωση 1,6% του πληθυσμού. Ο Χομπσμπάουμ διαπίστωσε ότι ό αριθμός των εκτός νόμου της ύπαιθρου δέν υπερβαίνει στη σύγχρονη ιστορία τό 0,1% του πληθυσμού. Τό ΕΑΜ, με μία όργάνωση που έφτανε στα όρια της κρατικής, δεκαπλασίασε κατά μέσο όρο τό ποσοστό αυτό. Ο ΕΛΑΣ όμως βρισκόταν στα όρια της οργανωτικής του άνάπτυξης και παρατηρούμε ότι συχνά διέλυε ή περιόριζε μονάδες του μή μπορώντας να τις εφοδιάσει, ιδιαίτερα τον χειμώνα. Ο ΕΔΕΣ δέν μπορούσε λοιπόν να συντηρηθεί από έπιτόπιους πόρους, εξαιτίας του μεγέθους του. Αυτό τον όδηγησε, περισσότερο από κάθε άλλον άντάρτικο σχηματισμό της κατοχικής Ελλάδας, σε μία κρίσιμη κατάσταση εξάρτησης από τό εξωτερικό. Οι πολιτικές του επιλογές ήταν άνάλογες με τό γεγονός αυτό. Οι τουρκόφωνοι όπλαρχηγοί της Μακεδονίας, τό ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, μπορούσαν να πούν όχι στους Άγγλους. Για τον ΕΔΕΣ αυτό ήταν άδιανόητο γιατί τότε θά άρχιζε ή μεγάλη άγωνία για τον άνεφοδιασμό του. Κάτι άνάλογο συνέβαινε με την ΕΚΚΑ και τό 5/42. Η παρουσία τους όμως, άποσπασματική και εύθραυστη, δέν άφησε να φανεί τό πόσο δεμένα ήταν με την εξωτερική ένίσχυση. Ο ΕΔΕΣ παρέμεινε για τον λόγο αυτό ό βασιικός φορέας της άγγλικής πολιτικής στο χώρο του έλληνικού άντάρτικου και ό έμφύλιος της Ήπειρου απέκτησε ξεχωριστή σπουδαιότητα με αυτό.

Η άναζήτηση των ταξικών αντιθέσεων

Η άναζήτηση των ταξικών αντιθέσεων στις έμφύλιες συρράξεις της κατοχής είναι — φαινομενικά — μία από τά πρην χαμένη υπόθεση. Μία λαϊκιστική θεώρηση των γεγονότων, ισχυρή στις μέρες μας, απαιτεί τά κατώτερα στρώματα της κοινωνίας να βρισκονται στο ένα στρατόπεδο και όχι στο άλλο. Τά χωριά όμως των τουρκόφωνων ήταν τά φτωχότερα της Μακεδονίας. Στην Ήπειρο, οι έαμικές πηγές επιμένουν ότι τό ΕΑΜ τό ύποστήριξαν πρώτο οι «νοικοκυραίοι», οι εύποροι και τά πιο πλούσια χωριά. Οι κωμοπόλεις, τό Θεσπρωτικό (Λελόβα), ή Παραμυθιά, ή Πάργα, οι Φιλιάτες ήταν έαμικά κέντρα. Ο Άγγλος άξιωματικός-σύνδεσμος Ουάλας αναφέρει ότι οι πλούσιοι κάτοικοι της Πάργας τό έσκασαν στους Παξούς όταν ό ΕΔΕΣ κατέλαβε την πόλη. Τά σπίτια τους λεηλατήθηκαν από τους έδειςίτες. Ο ίδιος άλλου αναφέρει ότι οι εύποροι κάτοικοι των Καλαρρυτών, ιδιαίτερα οι κτηνοτρόφοι, ύποστήριξαν τό ΕΑΜ.

Οι τσελγκάδες, οι μεγάλοι κτηνοτρόφοι, έντάχθηκαν στις περισσότερες περιπτώσεις στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, όταν ή όργάνωση αυτή άποκατέστησε κάποιες κρατικές λειτουργίες στα βουνά και σταμάτησε τή ζωοκλοπή. Οι ταγματασφαλίτες χαρακτηρίζονται συχνά στις προκηρύξεις του ΕΛΑΣ πού τους άπευθύνονται, λαϊκής προέλευσης.

Στή γεωγραφική διαίρεση των έμφυ-

λίων συγκρούσεων, φαίνεται ότι τό ΕΑΜ είχε συχνά μεγαλύτερη επιτυχία στα κωμοπόλεια και τις κωμοπόλεις.

Μέσα στον ώκεανό των άντιαμικών χωριών της περιοχής τους, τό Κιλκίς και ή Νιγρίτα διατήρησαν ισχυρές έαμικές όργανώσεις, ικανές να όργανώνουν διαδηλώσεις ενάντια στα Τάγματα Ασφαλείας ακόμα και στις αίματηρές μέρες του καλοκαιριού 1944. Ο Βελβενδός και τά Σέρβια, κοντά στα άντιαμικά προσφυγοχώρια της Κοζάνης, έδωσαν εκατοντάδες άντάρτες στον ΕΛΑΣ. Τό Θεσπρωτικό έγινε στόχος επίθεσης του Ζέρβα, πού έστρεψε μάλιστα ενάντια στην κωμόπολη τους κατοίκους των πάμπτων χωριών του Ξηροβουνίου.

Ο κανόνας πάντως δέν φαίνεται γενικός. Στη Λακωνία, έαμικές ζώνες και ζώνες πού στηρίζουν ή δημιουργούν τά Τάγματα Ασφαλείας άνακατεύονται χωρίς σχέδιο και έμφανή αίτία. Για μερικές περιπτώσεις ύπάρχουν ψήγματα εξήγησης όπως για τον Άγιο Βασίλειο Κυνουρίας, χωριό πού έγινε όλοκαύτωμα στην υπόθεση του ΕΑΜ και του όποιου οι κάτοικοι, στενά δεμένοι με την Άμερική όπου ή είχαν μετανάστες, ζούσαν με βελτιωμένους όρους ζωής.

Στήν Ευβοία, τά Ψαχνά είχαν όλους τους άνδρες τους στα Τάγματα Ασφαλείας ενώ ή διπλανή Νέα Άρτάκη στον ΕΛΑΣ.

Στις περιπτώσεις αυτές, όπου χωριό πολεμούσε με χωριό, ή διαμάχη συνοδευόταν από άρπαγές. Ζώα, προικιά και ραπτομηχανές μεταφέρονταν με καραβάνια από τό ένα χωριό στο άλλο, άνάλογα με τον ποιόν εύνοούσε ή τύχη. Η περιουσία των κατοίκων της Λίμνης Ευβοίας μεταφέρθηκε με καΐκια στην Άμάρυνθο (Βάθεια). Μετά την κατάληψη της τελευταίας από τον ΕΛΑΣ, τά λάφυρα αυτά και οι περιουσίες των Βαθειωτών μεταφέρθηκαν στα έαμικά χωριά.

Τέτοιες περιπτώσεις ύπήρξαν παντού, τό 1944 ιδιαίτερα, εκτός από τις έπιμέρους περιπτώσεις όπως αυτή της ΕΚΚΑ — 5/42 ή, γενικά, όπου ό ΕΛΑΣ συγκρούστηκε με όργανώσεις πού δέν είχαν πραγματικές ρίζες στον πληθυσμό (π.χ. ΥΒΕ-ΠΑΟ τό 1943 στη Μακεδονία, ΕΑΣΑΔ στη Θεσσαλία κ.λπ.).

Ο έμφύλιος πόλεμος πήρε στην κατοχή άναρίθμητες μορφές. Αυτό προδίδει τή στενή, την άπόλυτη σύνδεσή του με τις έσωτερικές άντιφάσεις της έλληνικής κοινωνίας. Δέν ήταν κάτι πού γεννήθηκε άπλά και μόνο από άποφάσεις έπιτελειών στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Οι Γερμανοί ή οι Άγγλοι έκμεταλλεύθηκαν καταστάσεις πού ήδη ύπήρχαν, έτοιμες για πυροδότηση. Ήταν στην καλύτερη περίπτωση οι καταλύτες και μόνο. Η κοινωνία όμως ή κατοχική έδινε τή βάση, την πρώτη ύλη για τό ξέσπασμα αυτών των αντιθέσεων. Για να γίνουν λοιπόν οι έμφύλιες κατοχικές συρράξεις άντικείμενο εξέτασης και ιστορικής προσέγγισης, προαπαιτείται μία μεθοδική άναγνώριση του κοινωνικού χώρου από τον ιστορικό. Κάθε έρμηνευτική προσπάθεια πού δέν θά στηρίζεται σε μία ουσιαστική γνώση του χώρου αυτού είναι καταδικασμένη να μείνει έπιφανειακή και έλάχιστα έγκυρη.

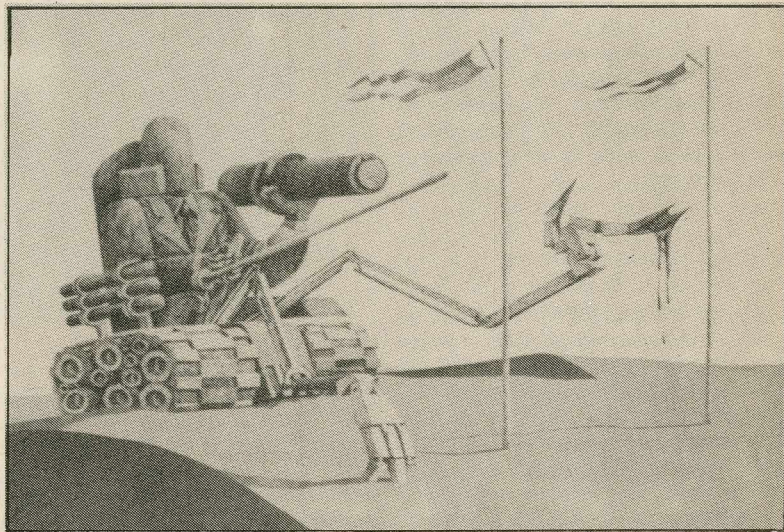
Γιώργος Μαργαρίτης

Τά «18 κείμενα» καί ὁ ἀντιεξουσιαστικός τους χαρακτήρας

Εἰσήγηση πού ἔγινε στό Διεθνές Λογοτεχνικό Συνέδριο μέ θέμα «Συγγραφέας καί Ἐξουσία» (21-25 Σεπτεμβρίου). Μεταφέρεται ἐδῶ δίχως ἀλλαγές καί ἀφιερώνεται σέ ἐχθρούς καί φίλους, φτάνει νά ἀνήκουν στό ἴδιο σόι. Γιατί καί πῶς ἀποκλείεται τό ἄλλο σόι, καί ὄχι μόνο ἀπό αὐτήν τήν ἀφιέρωση, τό καταλαβαίνουν, ἐλπίζω, οἱ ἀναγνώστες τοῦ *Πολίτη* καί ἡ συντακτική του ἐπιτροπή. Μέ τήν εὐκαιρία θυμίζω ὅτι στή λαϊκή ἔκφραση «αὐτός εἶναι (ἤ: δέν εἶναι) σόι», ἡ ἐπίμαχη λέξη ἔχει θετική σημασία, πού δέν σχετίζεται μέ τήν καταγωγή ἢ τήν ταξική προέλευση. Βεβαίως ὑπάρχουν καί κάποιες προτάσεις, πού συνήθως ἐκφράζουν δικαιολογημένα ὀργή, ὅπου ἡ λέξη «σόι» παίρνει δικαίως τήν ἀρνητική της τιμή ἀπό τά συμφραζόμενα. Ἄλλο, λοιπόν, τό ἓνα, ἄλλο τό ἄλλο σόι. Καθένας διαλέγει κατά συνείδηση — ἠθική καί πολιτική — καί χωρίζει κάποτε τά τσανάκια του.

Δ.Ν.Μ.

Σ

κοπεύω νά προσεγγίσω τό ἀχανές θέμα «ἐξουσία καί συγγραφέας» μέ τρόπο εἰδικό καί ἐνμέρει αὐτοβιογραφικό. Γιά τό σκοπό αὐτό διάλεξα τά *18 Κείμενα* — ἔκδοση συλλογική τοῦ 1970, πού σήμανε πολλά, στά χρόνια τῆς πρόσφατης ἐφτάχρονης δικτατορίας, ὡς πρός τίς τεταμένες καί κρίσιμες σχέσεις ἐξουσίας καί συγγραφέα. Κυρίως, γιατί ἡ ἔκδοση αὐτή ἔθεσε, ὅπως ἐλπίζω νά φανεῖ στή συνέχεια, σειρά δλόκληρη ἀπό κρίσιμα ἐρωτήματα, πού ἀφοροῦν στίς σχέσεις ἐξουσίας καί συγγραφέα, δίνοντας μάλιστα μέ τά περιεχόμενά της πολλαπλές λύσεις στά προβλήματα αὐτά, ἀσφαλῶς δοκιμαστικοῦ τύπου καί σίγουρα συζητήσιμες.

Τό περίεργο εἶναι ὅτι 15 σχεδόν χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς καταλυτικῆς αὐτῆς ἔκδοσης δέν ἔχουμε ἀκόμη στά χέρια μας ἐπαρκή καί νηφάλια περιγραφή καί μέτρηση τῆς λογοτεχνικῆς καί πολιτικῆς της σημασίας. Μολονότι ἀνακοινώθηκαν καί γράφηκαν γιά τόν τόμο αὐτόν ἀξιόλογα πράγματα, ὁ χαρακτή-

ρας τους παρέμεινε μᾶλλον ἀποσπασματικός καί κατά κανόνα ὑπῆρξε συστατικός ἢ εὐκαιριακός — ἀμαρτίες πού φοβῶμαι βαρύνουν καί τή δική μου εἰσήγηση, ἡ ὁποία ὑπόσχεται μόνον νά ἀκολουθήσει κάπως μεγαλύτερη μεθοδολογική αὐστηρότητα.

Πιστεύω πάντως ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἐπιθυμητή μεθοδολογική ἀκρίβεια ἐξαρτᾶται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τό πῶς θά σημασιολογηθοῦν οἱ ὄροι «ἐξουσία» καί «συγγραφέας», γιά νά σχηματίσουν τό σωστό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο θά ἀναζητηθεῖ ἡ θέση τῆς ἔκδοσης τῶν *18 Κειμένων*.

Τρεῖς δυνατούς τρόπους προτείνω γιά τή σημασιολόγηση τοῦ ζεύγους «ἐξουσία — συγγραφέας»:

1. Ἡ προχειρότερη μέθοδος θέλει τή σχέση αὐτή ἀφηρημένη καί ἀπόλυτα ἀντιθετική. Σά νά πρόκειται λίγο πολύ γιά μεταφυσικοῦ τύπου πάλη ἀνάμεσα στό κακό καί στό καλό, τήν ἀνελευθερία καί τήν ἐλευθερία, τή βάνουση δύναμη καί τήν πνευματική ἀντίσταση, πού θά μπορούσε νά φτάσει καί ὡς τήν αὐτοθυσία. Πρόκειται ὀλοφάνερα γιά ἀκράϊο σχῆμα,

τό όποιο όσο κι άν είναι (καί συχνά ύπηρεξε) ιδεολογικά διεγερτικό καί δραστικό, θά μπορούσε σήμερα νά μιά παρασύρει σέ άνορθολογικές περιγραφές καί σέ συμπεράσματα άντιστορικά ή άνιστορικά, παράγοντας συγχρόνως κι έναν σχολιαστικό ή έρμηνευτικό λόγο, αισθηματολογικό, ρητορικό ή καί διμαγωγικό.

2. Μιά δεύτερη καί προσηκτικότερη σημασιολόγηση τοῦ ζεύγους «έξουσία καί συγγραφείας» θά προέβαλλε τή σχέση τών δύο όρων ώς μερική μόνο, σχετική καί ξεειδικευμένη αντίθεση. Κατά τή μέθοδο αὐτή ή έξουσία νοείται πλέον ώς πολιτική, καί μάλιστα κρατική καί κομματική. Διαβαθμισμένη έτσι ή πολιτική έξουσία, ανάλογα μέ τίς τροπές της, παράγει καί διαφορετικό τύπο συγγραφείας. Έτσι λ.χ. σέ μιά δημοκρατική έξουσία άντιστοιχεί, όπως συνήθως λέμε, ό έλεύθερος ή φιλελεύθερος συγγραφείας. Άντίθετα, μιά άκρως συντηρητική, αυταρχική ή καί δικτατορική έξουσία τείνει, μέ τήν άπειλητική λογοκριτική τακτική της, νά μηδενίσει, νά περιορίσει ή καί νά παραμορφώσει τό συγγραφικό λόγο. Μέ τίς συνθήκες αὐτές προκύπτει ώς αντίδραση ή λεγόμενη άντιστασιακή λογοτεχνία. Η σοσιαλίζουσα εξέλλου, σοσιαλιστική ή καί κομμουνιστική έξουσία προκρίνει ή καί επιβάλλει, συνήθως, τό μοντέλο τοῦ στρατευμένου συγγραφείας, πού χρέος του έχει νά συμβάλλει μέ τό έργο του στόν έπιθυμητό κοινωνικό μετασχηματισμό, καί όταν αὐτός συντελεστεί, νά τόν στηρίξει μέ τή λογοτεχνική κατάφαση καί τόν συγγραφικό έπαινο.

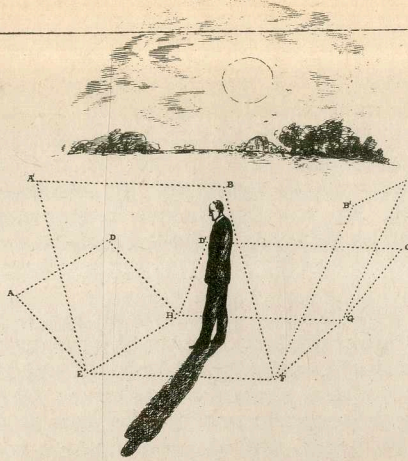
3. Τέλος, μιά τρίτη δυνατότητα, πού συνήθως άποσιωπάται, συλλαμβάνει τή σχέση έξουσίας — συγγραφείας λίγο πολύ ώς ταυτότητα. Είτε γιατί ό συγγραφείας ένδεχεται (μέ ρυθμιστική ή βοηθητικό ρόλο) στήν πολιτική έξουσία ή στά μέσα μαζικής έννημέρωσης (τύπο, ραδιόφωνο, τηλεόραση, έκδοτική έπιχείρηση), άσκώντας ή συνασκώντας πολιτιστική έξουσία μέ πολιτικό άπόβαρο. Είτε έπειδή ό λογοτέχνης άναλαμβάνει, σέ ένδολογοτεχνικό τώρα περιβάλλον, άποστολή περιοδικού κριτικού καί διαβαθμίζει άξιολογικά τή συγγραφική παραγωγή τών όμοτέχνων του.

Είναι σαφές ότι ή έκδοση τών 18 *Κειμένων* θά μετρηθεί έδω μέ τίς έντολές κυρίως της δεύτερης σημασιολογικής μεθόδου. Θά πρότεινα έντολούς νά μήν ξεχαστούν όλότελα καί οι δύο άλλοι σημασιολογικοί τρόποι τοῦ ζεύγους «έξουσία — συγγραφείας», οι όποιοι, σέ περιορισμένο έστω βαθμό, συλλειτούργησαν στή σύνταξη καί έπηρέασαν έφεξής τήν τύχη τών 18 *Κειμένων*.

II

Θυμίζω κατ' άρχήν, όσο γίνεται συνοπτικότερα, κάποιες έξωτερικές συνθήκες τών 18 *Κειμένων* — θά τίς έλεγα ιστορικές.

Όσο ίσχυε άκόμη ή προληπτική λογοκρισία της χούντας (1967-1969), τό μεγαλύτερο καί σοβαρότερο μέρος τοῦ λογοτεχνικού καί καλλιτεχνικού μας πληθυσμού άντέδρασε μέ τή σκόπιμη σιωπή. Συμβολική καί υπερθετική έκφραση αὐτής της στάσης-άντίστασης ύπηρεξε ή πασίγνωστη δήλωση Σεφέρη. Μιλώντας

όμως σήμερα γιά εκείνην τή σιωπή τοῦ λογοτεχνικού κόσμου, όφείλουμε νά διακρίνουμε δύο τουλάχιστον έκδοχές της: λίγοι (ίσως έλάχιστοι), έπειδή αισθάνθηκαν τίς πολιτικές συνθήκες τοῦ καιροῦ τότε άσφυκτικές, άνέστειλαν τή γραφή τους έντελώς, καί περιέπεσαν σέ κατάσταση πλήρους λογοτεχνικής σιωπής, πού εξέφραζε τή δραματική συγγραφική έμπλοκή τους. Γιά τούς περισσότερους έντούτοις ή άπόφαση της σιωπής είχε τό νόημα της άρνησής τους νά δημοσιεύουν γραπτά, πού είχαν ήδη έτοιμάσει ή έτοιμάζαν κάτω από τίς ίσχύουσες συνθήκες.

Μέ τήν κατάργηση πάντως της προληπτικής λογοκρισίας στίς άρχές τοῦ 1970, οι τολμηρότεροι καλλιτέχνες καί λογοτέχνες μας βρήκαν πώς ήρθε ή ώρα νά εγκαταλείψουν τήν σιωπήν τους άντίδραση καί νά προχωρήσουν, μέ δημοσιευμένο τώρα τό έργο τους, στήν έμμεση έστω καταγγελία τών πολιτικών καί πολιτιστικών όρων, πού είχε επιβάλλει ή αυταρχική καί έκδηλα άντιπνευματική χούντα.

Πρώμες έκδηλώσεις αὐτής της συγγραφικής ενεργητικής αντίδρασης ύπηρεξαν: α) τά άπογευματινά, λογοτεχνικού κυρίως περιχομένου, πού όργανώθηκαν τότε στό πλαίσιο τοῦ γερμανικού 'Ινστιτούτου, ώς χώρου οὐδέτερου καί έπομένως πίο πρόσφορου· β) μιά πολιτικού καί πολιτιστικού περιχομένου συνοπτική δήλωση 18 συγγραφείων, πού μεταδόθηκε προπάντων από τίς έλληνόγλωσσες έκπομπές ζένων σταθμών.

Θεωρώ τίς συγγραφικές αὐτές χειρονομίες προδρομικές, γιατί τά ίδια περίπου πρόσωπα πού πήραν μέρος σέ εκείνες εμφανίζονται καί ως άτυπη όμάδα πρωτοβουλίας, ή όποία κινητοποιεί τήν ύπόθεση τών 18 *Κειμένων*.

Όταν τήν άνοιξη πρὸς τό καλοκαίρι τοῦ 1970 κυκλοφόρησαν από τόν «Κέδρο» τά 18 *Κείμενα*, οι άντιδράσεις ύπηρεσαν ένμέρει προσοδοκόμενες καί ένμέρει άπροσοδοκίτες:

1. Η στρατιωτική κυβέρνηση μέ τόν άρμόδιο τότε ύφυπουργό της Γεωργιά, προσπάθησε νά μειώσει ή καί νά γελοιοποιήσει τή σημασία της έκδοσης, θεωρώντας την καί ως τεκμήριο της άρχόμενης φιλελεύθερης άνοχής της. Η κυκλοφορία πάντως τοῦ τόμου, εμφανώς τουλάχιστον, δέν έμποδίστηκε καί οι συγγραφείας του εὐθέως δέν διώχτηκαν. Φυσικά σχηματίστηκαν από τίς άρμόδιες υπηρεσίες τότε οι σχετικοί φάκελοι, καί ό ύπογραφόμενος μπορεί νά βεβαιώσει πώς, όταν τήν άνοιξη τοῦ 1971 συλλαμβάνεται καί μεταφέρεται στό ΕΑΤ-ΕΣΑ, άνακρίνεται καί γιά τή συμμετοχή του στά 18 *Κείμενα*.

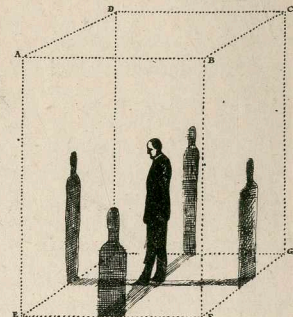
2. Άπό τή δική του πλευρά τό εὐρύ άναγνωστικό κοινό άνταποκρίθηκε στήν έκδοση τών 18 *Κειμένων* μέ άξιοθαύμαστη έτοιμότητα: ό τόμος έξαντλήθηκε συντομότερα καί έφεξής άνατυπώθηκε πολλές φορές.

3. Κάπως διχασμένη ύπηρεξε ή ύποδοχή τών 18 *Κειμένων* από τούς Έλληνες τοῦ έξωτερικού. Οι περισσότεροι έπικρότησαν τήν πρωτοβουλία καί τή βρήκαν όχι μόνον τολμηρή άλλα καί πολιτικά ώφέλιμη, άφού κινητοποιούσε χιλιάδες άναγνώστες στό έσωτερικό της χώρας καί είδοποιούσε μέ σαφή καί συλλογικό τρόπο τούς καλλιτεχνικούς καί λογοτεχνικούς κύκλους της Εὐρώπης καί της Άμερικής γιά τό κλίμα πού έπικρατούσε στήν Ελλάδα. Θυμίζω ότι τά 18 *Κείμενα* μεταφράστηκαν πολύ γρήγορα, καί άκέραια, στά Άγγλικά, κάπως καθυστερημένα, καί άποσπασματικά, στά Γαλλικά καί στά Γερμανικά. Δέν έλειψαν όμως καί κάποιιοι Έλληνες τοῦ έξωτερικού πού χαρακτήρισαν τήν έκδοση αὐτή, ύστερα μάλιστα από άπόλυτη καί σκόπιμη συγγραφική σιωπή τριών χρόνων, συμβιβαστική ύποχώρηση, στό βαθμό πού έδινε άλλοθι στός συνταγματάρχες γιά τήν άνειθήμεν διακίνηση τών ίδεών στήν Ελλάδα. Η ένσταση ώστόσο αὐτή καί ή συναφής έπιχειρηματολογία σύντομα διαψεύστηκαν καί άποδείχτηκαν άνεδαφικές ή σκληροπυρηνικές άντιδράσεις.

4. Συγχρόνως τά 18 *Κείμενα* πυροδότησαν ένα είδος έπομένης έκδοτικής έκρηξης, πού τό ανάλογο της θά πρέπει νά άναζητηθεί στά χρόνια της κατοχής. Δέν είναι της ώρας νά άναφερθώ μέ κάποια στοιχεία στόν έκδοτικό όργανισμό εκείνης της εποχής. Έντούτοις ή δικαιοσύνη επιβάλλει νά άναγνωρίσουμε ότι τό δρόμο πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή τόν έδειξαν καί τόν δοκίμασαν, μέ τή ριψοκίνδυνη τόλμη τους, πρώτα τά 18 *Κείμενα*.

Τόσο οι συγγραφείας όσο καί τά περιεχόμενα τοῦ τόμου αὐτοῦ επιτρέπουν νομίζω σήμερα κάποιες περιγραφικού τύπου πρώτες διαπιστώσεις:

1. Η έκδοση προστατεύεται μέ τό όνομα καί τό ποίημα τοῦ Γιώργου Σεφέρη, κατὰ τά άλλα όμως οι λοιποί 17 συγγραφείας άναγράφονται στό έξώφυλλο μέ αλφαβητική σειρά, δίχως νά διακρίνονται, καί στό έσωτερικό τοῦ τόμου, οι όριμοι καί καθιερωμένοι από τούς νεότερους καί έλάχιστοι, ή μόλις γνωστούς. Πρόκειται όλοφάνερα γιά νέα άντίληψη συνύπαρξης στό λογοτεχνικό χώρο κάποιων συγγραφείων, πού τό πολιτικό τους θάρρος καί άγχος τοῦ εὐσετεγάζει μέ τούς κανόνες πιά της δημοκρατικής ίσοτιμίας.

2. Ἡ ἀρχὴ ἐξάλλου τῆς ἰσότητος συνυπαρξῆς καὶ συνεργασίας ἐλέγχεται καὶ στὴ διαφορετικὴ ἰδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ ταυτότητα τῶν 18 συνεργατῶν: ὁμολογημένα ἀριστεροὶ ἢ καὶ κομμουνιστὲς συγγραφεῖς ἐνώνουν τὴ φωνὴν τους μὲ λογοτέχνες τοῦ κεντρώου χώρου, ἀλλὰ καὶ τῆς προοδευτικῆς ἀντιδικτατορικῆς δεξιᾶς.

3. Τὰ περιεχόμενα ἐξάλλου τοῦ τόμου καλύπτουν εὐρὺ γραμματολογικὸ φάσμα: τρεῖς ποιητικὲς συνεισφορές, ἑπτὰ αὐτοτελῆ διηγήματα, τρία ἀποσπάσματα ἀπὸ νουβέλες καὶ μυθιστόρημα, τρία δοκιμακὰ κείμενα καὶ ἓνα ταξιδιωτικὸ ὀρίζον τῆς λογοτεχνίας σὲ ὅλες τὶς πτυχές της.

III

*Ἄν οἱ ἱστορικὲς συνθήκες καὶ τὰ περιγραφικὰ γνωρίσματα τῶν 18 *Κειμένων* (αὐτὰ πού ἀνέφερα καὶ ἄλλα πού παρέλειψα) δείχνουν τὴν ἐξωτερικὴν φυσιογνωμίαν τους, ἢ ἰδεολογικὴν τους πνοὴν καὶ ὁ τεχντροπικὸς ἐλιγμὸς τους ἀποκαλύπτουν τὸ ἐσωτερικὸν τους τοπίον, ὅπου καὶ ἐκφράζονται μὲ ἀνάγλυφον ποικιλίαν οἱ ἀντιδικτικὲς σχέσεις ἐξουσίας καὶ συγγραφέα.

Στὸ σύνολόν της ἡ ἐκδοσις ἀποτελεῖ τυπικὸν παράδειγμα λογοτεχνικῆς στρατεύσεως. Μόνον πού ἐπειδὴ οἱ καιροὶ ἦσαν πράγματι ἀπειλητικοὶ καὶ δίσεχτοι, ἢ στρατεύσει αὐτῇ δὲν εἶχε τὴ μορφήν τῆς ἀνέξοδης ρητορικῆς ἀντιπαράθεσης πρὸς ὄσους συνήθως ὑποστηρίζουν τὴν ἰδεολογικὴν αὐτονομίαν ἢ καὶ οὐδετερότητα τοῦ συγγραφέα. Ὁ χαρακτήρας της ὑπῆρξε αὐτόχρονα δραματικὸς, ἓνα εἶδος ἀναγκαίας χειρονομίας πρὸς ἐπιβίωσιν τῆς ἰδίας τῆς γραφῆς, κάτω ἀπὸ συνθήκας πού ἐπιδιώκουν τὴν ὑποδούλωσιν ἢ καὶ τὴν κατάργησίν της.

Αὐτὴ ἡ ἐσχατὴ ἀνάγκη προκαταβάλλεται ἤδη στὴν προμετωπίδα τοῦ τόμου μὲ τὸν στίχον-κραυγὴν ἀπὸ τοῦς *Ἐλεύθερον πολιορκημένους* τοῦ Σολωμοῦ: «*Ἄλλὰ, θεά, δὲν ἔμπορῶ ν' ἀκούσω τὴ φωνὴν σου*» καὶ συνεχίζεται μὲ σεμνὸν τρόπον στὸν ἄντιτλον καὶ ἀνυπόγραφον πρόλογον τῆς ἐκδοσῆς.

Ὁ προγραμματικὸς αὐτὸς λόγος ὀχι μόνον δείχνει, μὲ κάθε δυνατὴ καὶ ἐπιτρεπτήν ἀπὸ τοὺς καιροὺς σαφήνεια, τὴν ἀφορμὴν καὶ τὸ στόχον τῆς στρατεύσεως γιὰ τὴν ὁποία μιλῶ, ἀλλὰ προβλέπει καὶ τὰ ὄρια ἢ καὶ τὶς πιθανὰς ἐμπλοκὰς της.

Ὅρια καὶ ἐμπλοκὰς παραπέμπουν σὲ χρόνια καὶ δυσεπίλυτα προβλήματα τῆς λογοτεχνίας, θὰ ἔλεγα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ

Ἡσιόδου. Τὰ διατυπῶν μὲ τὴ μορφήν δύο σχηματικῶν ἐρωτημάτων:

1. Μία λογοτεχνία πού προγραμματικὰ στρατεύεται, γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἰδεολογίαν τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἐλευθερίας της, δὲν ἀναδέχεται ἓνα δυσβάσταχτον φορτίον διδασχῆς, πού παραμορφῶναι κάποιον τὶς ἴδιες τὶς λογοτεχνικὰς προδιαγραφὰς;

2. Μπορεῖ ἢ λογοτεχνικὴ γραφὴ νὰ ἀναμετρηθεῖ ἀποτελεσματικὰ μὲ ἱστορικὰς συγκυρίας πού τὴν ἀπειλοῦν, ὅταν μάλιστα ἀντιέτῃ πλῆττον θεμελιωδὰς ἀρχὰς τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ;

Ἀπέναντι σταῖς δύο αὐτὰ κρίσιμα ἐρωτήματα δὲν συμπεριφέρονται ὅλα τὰ κείμενα τοῦ τόμου μὲ τὸν ἴδιον τρόπον. Ὅρισμένα (τὰ λιγότερα) πάσχουν ἀπὸ ὑπερβολικὸν διδασκτικὸν οἶστρον καὶ μὴ ἀφελὴ ἀισιοδοξίαν πού τὰ ἐξανεμίζει. Τὰ περισσότερα ὅμως βρίσκουν καὶ στὸ κεφάλαιον αὐτὸ τὴν ἰσορροπίαν τους, ἔστω ἐπὶ ζυροῦ ἀκμῆς. Στὴν περίπτωσιν μάλιστα τοῦ Μανόλη Ἀναγνωστάκη ἢ συνειδητῶν τῶν δύο αὐτῶν ἐρωτημάτων εἶναι τόσο ἐντονη, ὥστε οἱ ἀντίστοιχοι ἐμπλοκαὶ γίνονται θέματα τῶν ποιημάτων του.

Μὲ λιγότερη πρόκλησιν καὶ σὲ μεγαλύτερον βάθος ἀντιμετωπίζει ὁ Σεφέρης τὸ χρέος τῆς ἀναγκαίας διδασχῆς καὶ τῆς ὀριακῆς ἀισιοδοξίας στὶς «Γάτες τοῦ Ἀϊνικόλα». Στὴ σφραγίδα μάλιστα τοῦ ποιήματος ἡ ἐλίπδα καὶ ἡ ἐπιμονὴ βρίσκουν τὸ ἦθος καὶ τὸν βηματισμὸν τῆς ἀρχαίας τραγωδίας.

Στὸ σημεῖον αὐτὸ χρειάζεται ἴσως μίαν ἱστορικὴν τύπον σύντομην παρέκβασιν. Συνήθως ὅταν συζητοῦμε τὸν μορφωτικὸν καὶ διδασκτικὸν ρόλον τῆς λογοτεχνίας, παγιδευόμεσθε σ' ἓνα δίλημμα, γιὰ τὸ ὁποῖον ἴσως πρῶτον ὑπεύθυνον ὑπῆρξαν στὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πλάτων. Σύμφωνα μὲ τὸν ἓνα ὄρον τοῦ διλήματος ἢ λογοτεχνία ἀπαλλάσσεται ἀπὸ κάθε μορφωτικὴν καὶ διδασκτικὴν ὑποχρέωσιν. Σύμφωνα μὲ τὸν ἄλλον ὄρον τῆς ἐπιβάλλεται ἓνας λόγος, πού πέρα ἀπὸ τὴν δικὴν του οἰκονομίαν, ὀφείλει νὰ ἔχει καὶ ἠθικὴν ἢ καὶ πολιτικὴν ἀποτελεσματικότηταν.

Τὸ δίλημμα εἶναι μᾶλλον πλαστόν, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ καλὴ λογοτεχνία ποτὲ δὲν ἀρνήθηκε ἐντελῶς, ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν δέχθηκε ἀδιαμαρτύρητα τὴν διδασκτικὴν τῆς ἀποστολῆς. Ἀπλῶς ἐπέμεινε νὰ ὀρίζει καὶ νὰ μεταβάλλει τὸ περιεχόμενον τῆς λογοτεχνικῆς μόρφωσῆς ἢ ἴδια, ἀποκρούοντας λογοκριτικὰς καὶ μονοσήμαντας (ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς) ἐντολὰς τῆς ἐξουσίας.

*Ἄν λόγῳ χάρις ἤθελε κάποιος συνο-

πτικότερα καὶ πολὺ σχηματικὰ νὰ ἐντοπίσει τὸν μορφωτικὸν ἴστόν τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς Ἡσιόδειας ποιήσεως, θὰ διέκρινε τὸν ἐντονον καὶ δυναμικὸν προβληματισμὸν τῆς γύρω ἀπὸ τρία ἀντιθετικὰ ζεύγη, πού μαρτυροῦν μορφωτικὴν ἀγωνίαν. Τὰ ὀνομάζω: Εἶναι μόνον τερπνὸς ἢ καὶ παραπλανητικὰ θελκτικὸς ὁ ποιητικὸς λόγος; Πῶς συνδυάζονται ἢ μνημονικὴ καὶ συνάμα ἢ ληθαργικὴ ἐπιρροὴ τοῦ ποιήματος πάνω στὸ νοῦν τοῦ ἀνθρώπου; Πότε καὶ πῶς ὁ ποιητικὸς μῦθος ὑπηρετεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἀποβάλλοντας τὸ φορτίον τοῦ παραδοσιακοῦ τοῦ ψεύδους;

Στὸν νεοελληνικὸν ἐξάλλου πολιτικὸν καὶ πολιτιστικὸν βίον ἡ καμπύλη τῆς λογοτεχνικῆς μόρφωσῆς οὐτε αὐθαίρετη οὐτε συμπτωματικὴ φαίνεται νὰ εἶναι. Γιατὴ ἢ ἱστορικὴ ἐπισκόπησιν δείχνει ὅτι σὲ ἐποχὰς πολεμικῆς δράσεως ἢ ἐντονης πολιτικῆς καὶ πολιτικῆς κρίσεως, οἱ λογοτέχνες μας, σὲ διαφορετικὸν βαθμὸν ὁ καθεὶς καὶ μὲ διαβαθμισμένη ἐπιτυχίαν, ἀνέλαβαν κατὰ κανὸνα τὴν διδασκτικὴν τῶν ἀποστολῶν.

Τέτοια ἐποχὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ πρόσφατη ἐφτάχρονη δικτατορία, πού ἐπιβάρυνε τὰ 18 *Κείμενα* μὲ πρόσθετον διδασκτικὸν χρέος. Ἄν ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ φαίνονται σήμερον πληκτικὰ καὶ ρητορικὰ ἀπὸ τὸ φορτίον μορφωτικῆς ὑποχρέωσῆς πού ἀνέλαβαν, δὲν πρέπει νὰ ξεχνῶμε ὅτι ἀνάλογη δυσφορία μᾶς δημιουργεῖ μὲ τὸ διδασκτικὸν τοῦ βάρους καὶ ὁ *Ἕγνος στὴν Ἐλευθερίαν* τοῦ Σολωμοῦ.

IV

Καιρὸς ὅμως νὰ περάσω στοὺς τεχντροπικοὺς ἐλιγμούς τῶν 18 *Κειμένων* πού παρουσιάζουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ὡς συγκεκριμένους δείχτες τῶν σχέσεων συγγραφέα καὶ ἐξουσίας σὲ ἐποχὴν αὐταρχικῆν. Μολονότι τὰ 18 *Κείμενα* πού συγκροτοῦν τὸν τόμον δὲν εἶχαν ὅλα ἐξαρχῆς γραφεῖν γιὰ τὸν εἰδικὸν αὐτὸν σκοπὸν (διάκρισιν πού ἐπῆρσε καὶ τὴν τεχντροπικὴν ἐπιλογὴν τους), σχεδὸν ὅλα εἶχαν συντεθεῖ ἢ συντελεστεῖν μῆσα σταῖς τρία πρῶτα χρόνια τῆς δικτατορίας, ἐνόμην ἐπομένως τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν της ὄρων. Ἴσως μόνον μὲ τὴν ἐξαίρεσιν τοῦ Νίκου Κάσδαγλη, πού ἢ συγγραφικὴν συνδρομὴν του φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ οὐδέτερον, οἱ λοιποὶ 17 συγγραφεῖς ἔδωσαν ἔτοιμα ἢ ἐτοίμασαν κείμενα πού κατὰ τὴν γνώμην τους ἐκπλήρωναν μὲ τὸν καλύτερον δυνατὸν τρόπον τοὺς στόχους τῆς ἐκδοσῆς, ὅπως τοὺς ἐνοεῖ καὶ τοὺς ὑπονοεῖ ὁ πρόλογός της* ἔπρεπε δηλαδὴ μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον τὰ κείμενά τους νὰ καταγγέλλουν τὴν αὐθαίρεσιν καὶ τὴν καταπίεσιν τῆς συγκεκριμένης ἐξουσίας, νὰ ὑπερασπίζονται τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ὀμολογοῦν τέλος τὴν δοκιμασίαν τοῦ συγγραφέα καὶ τῆς γραφῆς.

Ὡς ἐξωτερικὸν ὄριον ἴσχυε ἀσφαλῶς ἢ ἀπειλητικὴ πάντοτε λογοκρισία τῆς ἐξουσίας, πού μολονότι δὲν ἦταν πιά προκλητικὴ, ἐξακολοθοῦσε νὰ ὀφίσταται. Τώρα μάλιστα μὲ τρόπον πῶς ὕπουλον, καθιερώνοντας τὸ παιγνίδι τῆς γάτας μὲ τὸν ποντικόν. Πάντως κανεὶς δὲν ἤξερε πρὶν ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ τόμου, ποῖα θὰ ἦταν ἢ τύχη του καὶ ποῖα ἢ μεταχειρίσιν τῶν συγγραφέων του ἀπὸ τὴν χούνταν. Καὶ

δπωσδήποτε, ενώ οι 18 συγγραφείς είχαν προϋπολογίσει, καθένας με τα μέτρα και την άντοχή του, τόν κίνδυνο που τους άπειλοσε, δέν είχαν κιόλας προαποφασίσει να γίνουν ευκόλα θύματα τής έξουσίας. Έξάλλου, σκοπός τής έκδοσης δέν ήταν ή θεαματική και άμεση κατάσχεσή της, αλλά ή ευρύτερη κυκλοφορία της στό διωσμένο και καταπιεσμένο αναγνωστικό κοινό. Αυτό, λοιπόν, τό, όμολογημένο ή άνομολόγητο, έξωτερικό άπαγορευτικό όριο εύνόησε πολλαπλές τεχνοτροπικές επιλογές, έκφραστικούς, άν θέλετε, έλιγμούς στό κείμενα του τόμου.

Τό έσωτερικό όριο, πού επίσης περιόρισε τήν τριπλή γενναία άπόφαση, πρέπει να αναγνωρισττεί στις συμβάσεις τής ίδιας τής λογοτεχνίας και γενικότερα του γραπτού λόγου, τις όποιες οι συγγραφείς τις λαμβάνουν αναγκαστικά ύπόψη, άκόμα και όταν προγραμματικά αναλαμβάνουν τήν καταγγελία μιας συγκεκριμένης έξουσιαστικής πραγματικότητας, άκόμη και όταν αποφασίζουν, με καλλιτεχνική αυταπάρηση, να έξαντλήσουν σχεδόν τή λογοτεχνική όρεξή τους στό σκοπό αυτόν. Θέλω να πώ ότι στό βαθμό πού ό τόμος γύρεψε να συστηθεί με λογοτεχνικά κείμενα, έπρεπε να σεβασττεί τις έλάχιστες ύποχρεώσεις του στη λογοτεχνική γραφή. Τουτό σημαίνει ότι έπρεπε να επιλεγούν έντεχνες φόρμες, όπως ώστε ή καταγγελία τής έξουσίας να γίνει με τούς κανόνες τής λογοτεχνίας — άλλως θά άρκοσε μια μονοσέλιδη δήλωση άμεσης όμολογίας.

Συναίσθηση πάντως αυτών των δύο άπαγορευτικών ορίων, πού και τά δύο όδήγησαν σε συνωμοτικές τεχνικές, έχουν όλα τά κείμενα του τόμου — από τά έπιφυλακτικότερα ως τά πιο ριψοκίνδυνα. Και μολονότι καθένα τους θά μπορούσε να μελετηθεί ιδιαίτερα ως προς τήν τεχνική του, μπορούμε, νομίζω, να αναγνωρίσουμε στό σύνολο του τόμου κάποια κοινά αλλά και κάποια διακριτικά τεχνοτροπικά γνωρίσματα, για να συντάξουμε έτσι όρισμένες κατηγορίες.

Όλα τά κείμενα, σε διαφορετικό βαθμό και με προσωπικό τρόπο τό καθένα, κυμαίνονται θά έλεγα μεταξύ κυριολεξίας και άλληγορίας, άκόμη και όταν προσπαθούν να παρακάμψουν τό άσφυκτικό αυτό δίλημμα. Ός κυριολεξία νοείται έδώ ή άπροκάλυπτη (μερική ή όλική) παραπομπή στις ισχύουσες τότε έξουσιαστικές συνθήκες: ως άλληγορία, ή καθ' όιονδήποτε τρόπο μεταφορική τους ύποδήλωση. Σε άλλα κείμενα περισσεύει ή κυριολεξία, σε άλλα ή άλληγορία, σε άλλα τέλος ό λόγος κοιτάζει δύσπιστα προς τις δύο αυτές άκραίες επιλογές, αλλά παντού τό μείγμα είναι αναγνωρίσιμο.

Στό σημείο αυτό αισθάνομαι πως πρέπει να πώ τήν προσωπική μου άποψη: δέν νομίζω ότι έντέλει ή λογοτεχνική και πολιτική τιμή καθενός από τά 18 Κείμενα κριθηκε από τήν ποσοτική αναλογία τής κυριολεξίας και τής άλληγορίας του, αλλά από τήν ποιοτική τους μεταξίριση: από τήν έμπειρη δηλαδή και διακριτική, ή τήν πρόχειρη και άπότομη χρήση δύο λογοτεχνικών τροπών με μεγάλη παράδοση.

Πάντως άξίζει, για τήν ιστορία τής νεό-

τατης λογοτεχνίας μας και τις συζητούμενες σχέσεις έξουσίας και συγγραφέα, να σημειωθούν έδώ κάποιες τροπές τής άλληγορίας, άλλες εύφάνταστες κι άλλες στοχαστικές, πού εμφανίζονται στό 18 Κείμενα.

1. Υπάρχουν κάποιες πρόζες στον τόμο πού, έναλλάσσοντας τόν τόπο και τό χρόνο, τά όνόματα και τά σύμβολα τής έλληνικής δικτατορίας με αντίστοιχα τής Λατινικής Άμερικής, στήνουν μια άλληγορική μηχανή πού μās κλείνει έξυπνα τό μάτι. Άλλά και στό έσωτερικό αυτής τής κατηγορίας χωρούν διακρίσεις: άλλοι ή άλληγορική μηχανή έπιδεικνύει κάπως αυτάρεσκα τά κατορθώματά της, άλλοι δουλεύει διακριτικά και με διαλείμματα, αφήνοντας περιθώρια για τή δήλωση και τής συγγραφικής άμηχανίας.

2. Άλλοτε ό χώρος και ό χρόνος γίνονται άπροσδιόριστα, όνόματα δέν υπάρχουν, αλλά τά δρώμενα, με ύποκειμενό τους τόν άφηγητή, μιμούνται τόν άξεστο, μεταφορικό λόγο των ύπόδηλων μέσα στην άφήγηση συνταγματάρχων. Σ' ένα μάλιστα διήγημα παραλαμβάνεται ή διαβόητη παρομοίωση του Παπαδόπουλου με τόν άσθενή πολίτη και τόν γύψο πού του χρειάζεται, για να θεραπευτεί από τήν άναηρία του.

3. Πολυσήμαντη είναι ή άλληγορία του Σεφέρη στις «Γάτες του Άι-Νικόλα», ένα ποίημα πού δέν γράφηκε για τά 18 Κείμενα και προφανώς δέν αναφέρεται μόνο σε έμπειρίες από τήν έφτάχρονη δικτατορία και τή βανάυση έξουσία της. Έδώ ό άλληγορικός μύθος, πού άποτελεί και τόν κορμό τής ποιητικής σύνθεσης, δέν επινοείται, αλλά μεταφέρεται από έντυπώσεις περιηγητών τής φραγκοκρατούμενης Κύπρου. Καθώς μάλιστα τήν κυπριακή αυτή, λαϊκή προέλευση, ιστορία τήν άφηγείται ένας καπετάνιος εν πλω στον ταξιδιώτη του ποιητή, κι οι δύο μαζί τήν ύπομνηματίζουν με ναυτικές έντολές ή βιογραφικές μνήμες, ή άλληγορία άναδεικνύει τό παραδειγματικό της κύρος άβίαστα και φυσικά. Έτσι ό άκίνητος κάβος και τό κινούμενο πλοίο, ό παλιός μύθος και ή σύγχρονη ιστορία, τό τραγικά παρήγορο παρελθόν και τό μετέωρο παρόν συντέμνονται και διαλέγονται.

Άν στις προηγούμενες τρεις περιπτώσεις ό άλληγορικός τρόπος λειτουργεί στην αυστηρότερη και γραμματικά καθορισμένη έκδοχή του, σε κάποια άλλα κείμενα μπορούμε να μιλήσουμε για καταχρηστική άλληγορία, στό βαθμό πού ό ιδεολογικός τους στόχος επιτυγχάνεται όχι με εύθεια βολή, αλλά με πλάγια. Έτσι λ.χ. ή μελέτη του Άργυρίου γυρευοντας να ύποδειξει τις σχέσεις γλώσσας και έξουσίας στό δικτατορικό παρόν, καταφεύγει στον περασμένο αιώνα και συσχετίζει παραδειγματικά, σ' αυτό τό όμόλογο πλαίσιο, τους δύο όρους του θέματός της. Άκόμη και τό δικό μου δοκίμιο θά μπορούσε να θεωρηθεί άλληγορικό, αφού μελετά τήν ίλαροτραγική άμηχανία του ποιητή και τής ποίησης στους δίσεχτους χρόνους τής δικτατορίας μέσα από τό πρότυπο του καθαφικού Φερνάνζι και τής ματαιωμένης έπικής του σύνθεσης για τό βασιλιά Δαρείο. Άνάλογη άμηχανία, πού κάτω από τις ισχύουσες πολιτικές συνθήκες φτάνει στην κωφάλαλη χειρονομία,

δραματοποιεί με έντονα βιογραφικό τρόπο και τό δοκίμιο τής Νόρας Άναγνωστάκη.

Θά έπρεπε ίσως να αφιερώσω άλλο τόσο χρόνο έπισημαίνοντας τις τυπικές έστο τροπές και τής κυριολεξίας, πού διασπείρεται σ' όλα σχεδόν τά κείμενα του τόμου: άλλοι, όπως είπα, περισσότερο και άλλοι λιγότερο. Δέν τό έπιχειρώ για λόγους δικής μου οικονομίας. Δύο μόνο παρατηρήσεις θά κάνω για τις κυριολεκτικές στιγμές πού υπάρχουν στό 18 Κείμενα:

1. Παρά πάσα προσδοκία αναγνωρίζονται εύκρινέστερα στό ποιήματα του τόμου. Λόγου χάρι στις «Νύχτες» του Σινόπουλου ή στο «Στόχο» του Μανόλη Άναγνωστάκη: στην πρώτη περίπτωση ή πυκνή κυριολεξία, δίχως να φτιασιδώνεται, ποντίζειται στό βαθιά νερά του ποιήματος: στη δεύτερη, σπαρταρά στην επιφάνειά του. Στά πεζά κείμενα του τόμου ή κυριολεξία είναι πιο άραιή, αλλά παραμένει πάντοτε ευάναγνωστη.

2. Πώς ό κυριολεκτικός τρόπος, στην έσχατη τόλμη του, συναντά πάλι τή μεταφορά, και έδώ πιά ή ίδια ή μεταφορά λειτουργεί ως κυριολεξία, φαίνεται καθαρά στους έπόμενους στίχους του Άναγνωστάκη:

Σάν πρόκες πρέπει να καρφώνονται
οι λέξεις.

Νά μήν τις παίρνει ό άνεμος.

Δέν θά δοκιμάσω κανενός είδους άνακεφαλαίωση. Άπλως θέλω να ύπογραμμίσω ότι στό κρίσιμα χρόνια τής δικτατορίας οι σχέσεις έξουσίας και συγγραφέα άποτυπώθηκαν στό 18 Κείμενα με τρόπο ρεαλιστικό, άμεσο και συγκεκριμένο. Η έκδοση αυτή έξάλλου, τόσο με τις έξωτερικές της συνθήκες όσο και με τις έσωτερικές της επιλογές, έθεσε τρία τουλάχιστον μείζονα προβλήματα τής σύγχρονης λογοτεχνίας:

Έδειξε με ποιους όρους τό αναγνωστικό κοινό τής λογοτεχνικής γραφής διευρύνεται και συμμετέχει στις διδακτικές προθέσεις και τούς ιδεολογικούς της στόχους.

Άντικατέστησε τήν εικόνα του μοναχικού συγγραφέα με τό συγγραφικό σύλλογο, πού αναλαμβάνει κάποτε τις λογοτεχνικές του και πολιτικές ευθύνες με άξιοθαύμαστη συμφωνία.

Τέλος τά 18 Κείμενα δέν μυθοποίησαν τις σχέσεις στρατευμένου συγγραφέα — αυταρχικής έξουσίας, και άπέφυγαν τή δημαγωγική ύπεραπλούστευση. Ό λόγος τους, πού ασφαλώς πείστηκε και άπειλήθηκε από τήν πολιτική και πολιτιστική τακτική τής χούντας, μορφώθηκε με τέτοιο τρόπο κάτω από τήν προκείμενη πίεση και άπειλή, ώστε συνδήλωσε και τήν άναγκαία του παραμόρφωση. Οι όποιοσδήποτε λογοτεχνικές άδυναμίες των 18 Κειμένων πρέπει να πιστωθούν όχι τόσο στό μειωμένο ταλέντο κάποιων συγγραφέων, αλλά περισσότερο σ' αυτή τή συνδήλωση τής αναπότρεπτης παραμόρφωσης πού ύφίσταται ή γραφή, όταν τό πάρει άπόφαση να άντιμετωπίσει μια βάνωση μορφή έξουσίας, όπως εκείνη τής έφτάχρονης δικτατορίας, και τις ανάλογές της.

Δ.Ν. Μαρωνίτης

Ἐκμοντερνισμός καί πρωτοπορίες

μιά συζήτηση μέ τόν Φιλίπ Ρενάρ

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ: Ἡ προχθεσινή συζήτηση γιά τίς πρωτοπορίες μᾶς ἔμαθε τελικά λίγα πράγματα. Ἐχουμε τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ καθένας μιλοῦσε γιά πρωτοπορία, ἔχοντας κάτι διαφορετικό στό νοῦ του καί μὴν ὀρίζοντας τίποτα. Ἔτσι γινόταν καί μιά κατάχρηση τοῦ ὄρου.

ΦΙΛΙΠ ΡΕΝΑΡ: Ναί, αὐτό ἀκριβῶς πού μοῦ ἔκανε ἐντύπωση εἶναι ὅτι ἔγινε μιά σημασιολογική διεύρυνση τοῦ ὄρου. Μιλοῦσαν καταχρηστικά γιά πρωτοπορίες πού δέν εἶναι πρωτοπορίες. Ὁ ὑπαρξισμός π.χ. δέν ἔχει κατά τή γνώμη μου καμιά ἀπολύτως σχέση μέ ὅποιαδήποτε πρωτοπορία. Αὐτό εἶναι φανερό, ἄλλωστε διατυπώθηκε ἡ ἀντίρρηση. Ἄν ἐπανερχομαι πάντα στό ἰταλικό φαινόμενο, εἶναι γιὰτί ἐκεῖ ἔχουμε τήν πρώτη πρωτοποριακή ἔκφραση. Καί γιά ὀλόκληρο τόν κόσμο αὐτό ξεκινάει ἀπ' τήν Ἰταλία.

Δ.Π.: Μιλᾶτε γιά τό φουτουρισμό... Ὡστόσο ὁ γερμανικός ἐξπρεσιονισμός δέν προηγείται χρονικά, ἀνάμεσα στά 1905-1912 μέ τό "Blaue Reiter";

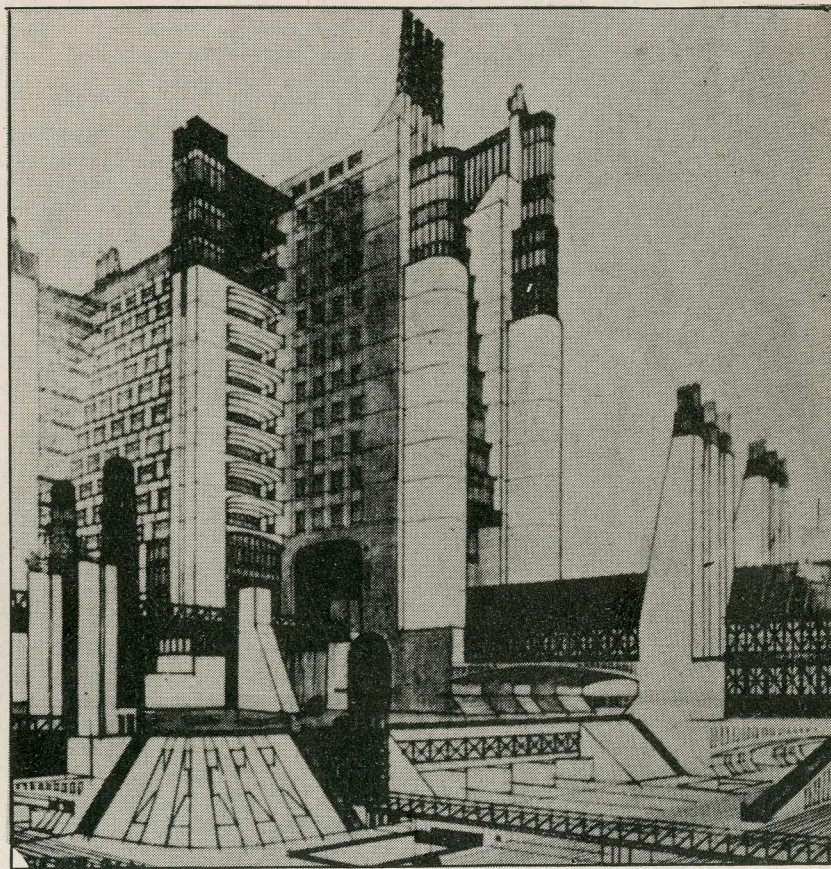
Φ.Ρ.: Ἴσως... Ὁ φουτουρισμός πάντως ἐκδηλώνεται πολύ νωρίς, τό 1908. Καί ὀπωσδήποτε δέν πιστεύω ὅτι ὁ ἐξπρεσιονισμός ἔσπασε τό λογοτεχνικό ἴστό, τήν ὄς τότε εἰκαστική ἀντίληψη κ.λπ. Μπο-

* Ὁ Φιλίπ Ρενάρ εἶναι καθηγητής τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας, κλασικῆς καί νεότερης, στήν Γκρενόμπλ. Ἐξῆσε ἀρκετά χρόνια στή Φλωρεντία καί παρακολοθεῖ ἀπό κοντά τήν πολιτιστική κίνηση τῆς σημερινῆς Ἰταλίας, ὄς ἀναποκριτής ἐπί δέκα χρόνια τῆς *Monde* καί τακτικός συνεργάτης τῶν περιοδικῶν *Magazine Littéraire* καί *Quinzaine Littéraire*. Ἐχει δημοσιεύσει πολλά ἄρθρα γιά τή σύγχρονη ἰταλική λογοτεχνία (Πιραντέλο, Οὔγκαρετι, Μοντάλε, Καλβίνο, Παζολίνι, Ἐλσα Μοράντε κ.λπ.), καί ἔχει ἐπίσης ἀσχοληθεῖ μέ τήν κλασική ἰταλική λογοτεχνία, τήν ἰταλική ζωγραφική καί μουσική.

Ἦρε μέρος στό πρόσφατο συνέδριο *Συγγραφῆς καί Ἐξουσία* μέ δύο ἐνδιαφέρουσες εἰσηγήσεις πού ἐξέταζαν τά προβλήματα τῆς σχέσης τῶν λογοτεχνικῶν πρωτοποριῶν καί τῶν διανοουμένων μέ τίς ἐκάστοτες πολιτικές ἐξουσίες.

ροῦμε ὁμως νά ποῦμε ὅτι ὁ φουτουρισμός συμπίπτει χρονικά μέ τόν κυβισμό. Αὐτό σύμφωνοι. Καί σίγουρα ὁ κυβισμός ὄς πρωτοπορία εἶναι ἀσύγκριτα πῶς σημαντικός ἀπό τόν ἐξπρεσιονισμό. Πρέπει νά ἐλέγξουμε τίς χρονολογίες. Ἄν δέν γελιέμαι, οἱ *Δεσποινίδες τῆς Ἄβινιόν* τοῦ Πικασό πρέπει νά φτιάχτηκαν αὐτά τά χρόνια, 1909-10. Καί τό φουτουριστικό μανι-

φέστο τοῦ *Φιγκαρό* 1908-9. Ἄρα βρισκόμαστε στήν ἴδια περίοδο. Εἶναι παράλληλα φαινόμενα. Ὅμως ἀπό τήν ἄποψη τῆς τεχνοτροπίας πρόκειται γιά δύο ἐντελῶς διαφορετικούς προσανατολισμούς. Οἱ φουτουριστές ἤθελαν νά συλλάβουν τήν ταχύτητα, νά τήν παγιδεύσουν καί μάλιστα νά τήν ἀπομιμηθοῦν, νά τήν ἀποδώσουν πάνω στό μουσαμά. Ἐνῶ οἱ κυβιστές ἀν-

τίθεται επιχείρησαν να οργανώσουν ένα στατικό έργο, χρησιμοποιώντας βέβαια διάφορα στοιχεία, που όμως είναι στοιχεία στατικά, εγκλωβισμένα στο χρόνο και στο χώρο.

Δ.Π.: Πώς διαγράφεται ή πορεία του Ιταλικού φουτουρισμού και η ένταξή του τελικά στο φασισμό; Πότε αρχίζει το «γλιστρήμα»;

Φ.Ρ.: Κατ' αρχήν μὴ ξεχνάμε ότι οι φουτουριστές ήταν άνθρωποι που τους διακατείχε ήδη το πρόβλημα της δημοσιότητας, της διαφήμισης. Αυτό είναι σημαντικό, γιατί εκφράζουν «προδρομικά» ολοκληρωτή τη σημερινή κοινωνία μας. Μὴ τὴν ἔννοια ότι ἀντιλαμβάνονται τὴν ὑπαρξὴ μίας «ἀγορᾶς» καὶ θέλουν νὰ λανσάρουν ἕνα προϊόν. Ἐπρεπε νὰ γίνει ντόρος. Τους χρειαζόταν κάποιος ἀγωγός. Τί ἦταν λοιπὸν ἐκείνη τὴ στιγμή αὐτὸ πού ἔκανε ντόρο; Ὁ ἔθνικισμός. Δὲν θέλω νὰ πῶ πῶς δὲν ἦταν εἰλικρινεῖς. Ἀλλὰ ὑπῆρχε στὴν ἀρχὴ ἕνα εἶδος σύμπτωσης συμφερόντων μὲ τούς ἔθνικιστές πού διαδύλωναν γιὰ τὴν προσάρτηση τῶν «ἀλύτρωτων» περιοχῶν, τὴν προσάρτηση τῆς Τεργέστης κ.λπ. Καὶ οἱ φουτουριστές ὄρμησαν λέγοντας ἰδοὺ μιά καταπληκτικὴ εὐκαιρία νὰ παρουσιάσουμε τὰ προϊόντα μας!

Ἄν βέβαια τὰ κοιτάξει κανεὶς ὄλα αὐτὰ ἀπὸ κάποια ἀπόσταση, κριτικά, εἶναι φανερό πῶς ἀνάμεσα στὴν ἔκφραση ἑνὸς ἔθνικισμοῦ καὶ ἑνὸς πρωτοποριακοῦ κινήματος ὑπάρχει ἀντινομία. Ὁ ἔθνικισμός ἀνασυγκροτεῖ ἕνα εἶδος κυκλικῶ, ὀλοκληρωμένου συνόλου, ἐνῶ ὁ φουτουρισμός ἐπιδιώκει τὴν ἔκρηξη, τὴν ἀποδιάρθρωση. Ἐχουμε δηλαδή ἀπὸ τὴ μιά μεριά μιά κίνηση ἐσωτερικῆς ἀναδίπλωσης, χαρακτηριστικὸ τοῦ ἔθνικισμοῦ, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἕνα κίνημα ἔκρηξης. Κι αὐτὰ θὰ συνυπάρξουν. Εἶναι κάτι παράδοξο ἀλλὰ ἔτσι λειτουργησαν. Πιστεύω ὅτι ἐδῶ ἐπικράτησε ἡ θέληση τῶν φουτουριστῶν νὰ ἐπιβληθοῦν καὶ νὰ ῥθουν σὲ ρῆξη μὲ τὴν προηγούμενη τέχνη.

Ὅσο γιὰ τὸ πέρασμα στὸ φασισμό, αὐτὸ ἔγινε πολὺ ἠωρίς, γιατί δὲν πρέπει νὰ ξεχνάμε τὸ διφορούμενο χαρακτῆρα τοῦ φασισμού στὴν πρώτη φάση. Ὁ Μουσσολίνι ἦταν σοσιαλιστής. Ἐλεγε ὅτι ἦταν σοσιαλιστής, ἀκόμα καὶ τὴν ὥρα πού κηρυσσόταν ὁ πόλεμος. Ἐπάρχει ἕνα εἶδος συσπείρωσης γύρω ἀπὸ τὴ δύναμη, τὴν ἰσχυρὴ κυβέρνηση, πού θὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξη στὴν Ἰταλία. Ἡ δικτατορία γεννιόταν. Ἡ πορεία τους λοιπὸν εἶναι σχεδὸν φυσικὴ.

Δ.Π.: Πῶς ἐξηγεῖτε τὴν παράλληλη ἔκφραση τοῦ φουτουρισμοῦ στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Ρωσία; Τό ὅτι δηλαδή ἔχουμε δύο καλλιτεχνικὰ κινήματα συναφῆ πού ἀντιστοιχοῦν σὲ ἕκ διαμέτρου ἀντίθετες ἰδεολογίες καὶ κοινωνικὲς τάσεις;

Φ.Ρ.: Ὁ ρωσικὸς φουτουρισμός εἶναι προϊόν τοῦ ἰταλικῶ. Ὅλοι αὐτοὶ ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τούς Ἰταλοὺς. Ὑπάρχουν φυσικὰ ἐκπληκτικὲς διαφορὲς μιά καὶ ὁ ρωσικὸς φουτουρισμός ἔχει προοδευτικὸ προσανατολισμὸ ἐνῶ στὴν Ἰταλία θὰ πάρει κατεῦθυνση ἀντιδραστικὴ. Φυσικὰ αὐτὸ πού λέτε εἶναι ἐνδιαφέρον: πῶς μπορεῖ νὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸ φουτουρισμὸ ὁ Μαγιακόφσκι ἀπὸ τὴ μιά καὶ ὁ Πάουντ

1909-1916

ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἕνας ἐπαναστάτης καὶ ὁ ἄλλος φασίστας; Ὡστόσο, τὰ δύο κινήματα ἀναπτύσσονται σὲ δύο διαφορετικὲς συγκυρίες.

Δ.Π.: Δηλαδή, τὸ πρόβλημα πού τίθεται εἶναι ποιά σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν καλλιτεχνικὴ πρωτοπορία καὶ στὴν πολιτικὴ πρωτοπορία ἢ τὴν πολιτικὴ γενικά.

Φ.Ρ.: Ἡ πρωτοπορία ἐκδηλώνεται κυρίως στὸ ἐπίπεδο τῶν μορφῶν. Κι ἐδῶ ὑπάρχουν πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἀπόπειρες τοῦ φουτουρισμοῦ νὰ διαρρήξει αὐτὲς τίς φόρμες. Ἡ μιμητικὴ γλώσσα, ἡ ἄρνηση τῆς σύνταξης... Στὰ ποιήματα τοῦ Μαρινέτι π.χ. ἔχουμε τὴν περιγραφή μιάς μάχης μὲ ὄλους τούς θορύβους, μπρούμ, μπούμ μπούμ!, τὸν ἦχο τῆς βόμβας, ὀνοματοποιεῖς, ἀπαρέμφατα. Στὸν Πάουντ τὸ ἴδιο, μόνον πού, βέβαια, εἶναι πολὺ πῶ ἐνδιαφέρων ὁ πειραματισμός του στὴ γλώσσα, στὸ πολυδιάστατο τῆς γλώσσας, μὲ τὴ συμβολὴ ἄλλωστε καὶ ἄλλων γλωσσῶν, τῆς κινεζικῆς κ.λπ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὑπάρχει ἕνα εἶδος συνάντησης μὲ τὴν πολιτικὴ, ἀρκετὰ ἀμφίσημη. Γιατί, ὅταν μιά συνάντηση δὲν πραγματοποιεῖται μέσα σὲ κάποια συγκυρία, μὲ ἀμοιβαῖα συμφέροντα, τί γίνεται μ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους ὅταν τούς οἰκειοποιεῖται πραγματικὰ ἢ πολιτικῶ; Τί ἀπογίνονται; Καταλύτες τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ. Στὴν Ἰταλία ὑπάρχει μιά ἐγκατάλειψη, ἕνας τρομερὸς ἐκφυλισμός τοῦ φουτουρισμοῦ πού κατέληξε σ' ἕνα εἶδος τέχνης novecento, τοῦ '30, καὶ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὸ πού ἠθελε ὁ φασισμός: σ' ἕνα κίνημα κατεστημένο. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο θὰ φτάσουμε στὴν αὐτοκτονία τοῦ Μαγιακόφσκι: ὑπάρχουν ἀναμφίβολα πολλοὶ αἰσθητικοὶ λόγοι ἐδῶ, αὐτὸ εἶναι φανερό — βλέπουμε ἄλλωστε τί ἔγινε μὲ τὴ σοβιετικὴ τέχνη. Πιστεύω ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ ἐξομοιώσουμε δύο ἔννοιες ἀπολύτως ἑτερογενεῖς κατὰ τὴ γνώμη μου. Ὑπάρχουν μόνον συγκυριακὲς συναντήσεις. Ἐτσι νομίζω.

Δ.Π.: Ὁ ὅρος πρωτοπορία χρησιμοποιεῖται συστηματικὰ γιὰ κινήματα ὀψιμα, τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Γιατί δὲν μπορούμε νὰ πούμε ὅτι ὁ ρομαντισμός π.χ. ἦταν μιά πρωτοπορία; Γιατί δὲν μιλοῦμε γιὰ πρωτοπορίες πρὶν ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα;

Φ.Ρ.: Δὲν εἶμαι ἱστορικιστής, βλέπω τὰ ὄρια τοῦ ἱστορικισμοῦ, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται πῶς πρέπει νὰ μιλήσουμε μὲ καθαρά ἱστορικοὺς ὄρους. Μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβει μερικὰ πράγματα, μόνον ἂν ἀναλογιστεῖ τὴν κατάσταση τῆς κουλτούρας στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα. Μιά κουλτούρα πού ἀγνοεῖ τὸν ἐκσυγχρονισμό. Τί εἶναι πρωτοπορία; Εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ πού σφραγίζει τὸ ἔργο τέχνης. Πρὶν ἀπὸ τούς φουτουριστές ὄλοι συνέχιζαν νὰ γράφουν μιά παραδοσιακὴ ποίηση, ὄπου πολὺ σπάνια μιλοῦσαν καὶ γιὰ καμιά ἀτμομηχανή, ἄς πούμε. Ὁ βιομηχανικὸς κόσμος, ὁ κόσμος τῆς ταχύτητας, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ὄλα αὐτὰ εἶναι ἀνακαλύψεις τῆς πρωτοπορίας. Ἀνατρέπουν ἐντελῶς τὴν παλιὰ ὀπτική, ἀλλάζουν τὴ θέαση τοῦ κόσμου. Συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀνακάλυψης, ἐπίσης θεμελιώδης, εἶναι τὸ σπάσιμο τοῦ λόγου. Ὅπως θὰ τὸν σπάσει ὁ Τζόντς ἀργότερα, μὲ διαφορετικὸ τρόπο αὐτὸς βέβαια, γιὰ νὰ διεισδύσει στὸν ἐσωτερικὸ ἀνθρώπου. Αὐτοὶ λοιπὸν ἦταν οἱ πρῶτοι πού ἀναγνώρισαν τὸν κόσμο μας, αὐτὸν πού ζοῦμε σήμερα, ἔτσι πού τὸν ζοῦμε σήμερα καὶ ἔτσι πού δὲν ἠθελαν νὰ τὸν ζήσουν τότε, λογοτεχνικά. Συνέχιζαν, ὁ Ντ' Ἀνοῦτσιο π.χ. συνέχιζε νὰ εἶναι ἕνας παρακμιακός, ἕνας μεταρομαντικός, γράφει ἄλλωστε τέτοια κείμενα πολὺ μετὰ τὸ μανιφέστο τοῦ 1908.

Καὶ φυσικὰ δὲν πρόκειται μόνον γιὰ τὴ λογοτεχνία. Ὑπάρχει μιά γλώσσα τῶν φουτουριστῶν πού ἀφορᾷ ὄλους τούς τομεῖς. Ὑπάρχουν τὰ διάφορα μανιφέστα ἐκτός ἀπὸ ἐκείνο τοῦ Μαρινέτι στὸν Φιγκαρό. Τὸ μανιφέστο τῆς γυναίκας πού εἶναι πολὺ σημαντικό, τὸ μανιφέστο τῆς

ποίησης, τῆς μουσικῆς, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μ' ἕναν ἐκπρόσωπο σάν τόν Sant' Elia, γιά τόν ὁποῖο δέν μιλάμε πιά πολύ, κι ὥστόσο ἐκεῖνος φανταζόταν ὅλα αὐτά τὰ μοντέρνα κτίρια, ὅλα αὐτά πού ὀνομάζουν φουτουριστικά καί πού σήμερα εἶναι συνηθισμένα πράγματα.

Δ.Π.: Εἶπατε ὅτι πρωτοπορία εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, δηλαδή στή συγκεκριμένη περίπτωση ἡ ἀνακάλυψη τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας. Θά μπορούσαμε δηλαδή νά ποῦμε ὅτι οἱ φορεῖς αὐτῶν τῶν κινήματων, ἀκόμα κι ἂν δέν ἔχουν συνείδηση, ἀκόμα κι ἂν δέν διεκδικοῦν κάτι συγκεκριμένο ἰδεολογικά, λειτουργοῦν ὅπως δὴποτε ὁμόλογα πρὸς μίαν ὀρισμένη κοινωνική πραγματικότητα, ἐρχονται νά ἀνταποκριθοῦν, νά ἀπαντήσουν σέ προβλήματα πού ἔχουν ἤδη τεθεῖ;

Φ.Ρ.: Ναι, πράγματι. Σύμφωνα μέ αὐτά πού ἔλεγα πρῖν, θά μπορούσε κανεὶς νά νομίσει ὅτι ὑπάρχει ἀντινομία μέ τὴν πολιτική. Ὅμως δέν ὑπάρχει. Πρῶτα πρῶτα οἱ φουτουριστές, ὅπως καί νά τὸ κάνομε, ἔκαναν μιά ἐπιλογή πολιτική, δηλαδή τὴν ἐπιλογή μιᾶς κατεύθυνσης πού θά τοὺς εὐνοοῦσε, πού ἦταν ἡ κατεύθυνση τῆς ἐξουσίας, εἶναι αὐτονόητο. Ἀλλά κυρίως δέν ὑπάρχει ἀντινομία γιατί, ἂν κάποιος δέν ἔπесαν ἐξω, εἶναι στή σύλληψη αὐτοῦ τοῦ καινούριου κόσμου. Βεβαίως, μερικοὶ βρίσκονται στό μεταίχιμο ἀνάμεσα στόν προηγούμενο κόσμο καί τὴν πρωτοπορία — αὐτὸ εἶναι φυσικό, τὰ πράγματα δέν ἀλλάζουν ἀπ' τὴ μιά στιγμή στήν ἄλλη, θά ἦταν μιά ἀποψημανιχαιστική, ἀπλουστευτική ἂν τὸ ὑποστήριζε κανεὶς. Ὡστόσο σέ γενικές γραμμές αὐτὸ συνέβη.

Τὸ φαινόμενο ἀναπαράγεται στά 1925 μέ τὸ σουρεαλιστικὸ μανιφέστο. Ἄν ὑπάρχει μιά βασική παράλειψη στοὺς φουτουριστές εἶναι ὅτι δέν ἔλαβαν ὑπόψη τους τὴν ψυχανάλυση. Βεβαίως τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη δέν μιλοῦσαν ἀκόμα πολύ γι' αὐτὴν, πάντως τὸ γεγονός εἶναι ὅτι οἱ φουτουριστές ἀγνοοῦν παντελῶς τὴν ψυχανάλυση. Δηλαδή ἡ ὀπτική τους ἦταν ἐξωτερική. Μποροῦμε σχηματικά νά ποῦμε πὼς ἔχουν μιά καινούρια θέαση τῶν πραγμάτων ἀλλὰ ὄχι μιά καινούρια θέαση τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴ δόθηκε ἀπὸ τοὺς σουρεαλιστές καί ιδιαίτερα χάρη στήν ἀφομοίωση τῆς ψυχανάλυσης.

Δ.Π.: Στὴν ὁμιλία σας κάνατε καί ὀρισμένους συσχετισμούς μέ τὴν ὁμάδα '63 στήν Ἰταλία. Ἄν καταλάβαμε καλά, ἀναφέρατε μιά κατά τὰ ἄλλα διαφορική κίνηση ἐπειδὴ ἔχει ἐπίσης κάτι ριζοσπαστικὸ καί κυρίως ἐπειδὴ ἀντιστοιχεῖ πάλι σέ βασικές ἀλλαγές τῶν κοινωνικῶν δομῶν.

Φ.Ρ.: Βεβαίως. Μποροῦμε νά ποῦμε πὼς ὅλες οἱ πρωτοποριακές ὁμάδες λειτουργοῦν ἔτσι. Τουλάχιστον στήν Ἰταλία: ξέρω λιγότερα γιὰ ἄλλες χώρες. Ὑπάρχει πάντως στήν ὁμάδα '63 ἡ θέληση νά ἀντιπαρατεθοῦν στήν προηγούμενη κουλτούρα καί ἔκαναν κι αὐτοὶ τὸ ἴδιο πράγμα.

Ὅμως, ἡ βασικὴ ἀναλογία βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι ἐκεῖνα τὰ χρόνια δημιουργεῖται μιά καινούρια Ἰταλία. Καί τὸ κίνημα '63 ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτές τίς ἀλλαγές. Ἄν θέλετε, εἶναι ἡ Ἰταλία πού χάνει τὴν ἰδεολογία της. Ἡ Ἰταλία χωρίς ἰδεολογία.

Δηλαδή, ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας διαπιστώνουμε ὅτι δέν εἶναι ἡ ἰδεολογία — ἔτσι σκέφτονταν ἐκεῖνοι, δέν ξέρω ἂν εἶναι ἀλήθεια —, ἡ κινητήρια δύναμη εἶναι τὸ οἰκονομικό. Ὑπάρχει μιά Ἰταλία πού μεταμορφώνεται ἐντελῶς, ἡ ἀγροτική Ἰταλία — εἶναι καταπληκτικό. Φανταστεῖτε ὅτι ὑπῆρχαν τουλάχιστον δεκαπέντε διάλεκτοι. Οἱ ἄνθρωποι δέν καταλαβαίνονταν, δέν μπορούσαν νά ἐπικοινωνήσουν. Ἄλλωστε ἤδη ὁ Μουσολίνι, μέ τὴν προπαγάνδα, τὸ ραδιόφωνο, εἶχε ἀρχίσει νά διαμορφώνει τὴ φυσιογνωμία μιᾶς ἐνιαίας γλώσσας. Φυσικά ὑπάρχει ἕνας μῦθος, ὁ μῦθος τῆς ἐνοποιημένης Ἰταλίας πού καλλιεργήθηκε ἀπὸ τὸ φασισμό μέ τόν Μουσολίνι. Εἶναι πάντως σαφές ὅτι πολὺ ἀργότερα τὸ οἰκονομικὸ μπουμ, μαζί μέ τόν πολλαπλασιασμό τῶν μέσων ἐνημέρωσης, ἐπέβαλε τὴ συγκρότηση μιᾶς ἐνιαίας γλώσσας, φτωχαίνοντας βέβαια σημαντικά τίς διαλέκτους.

Αὐτὸ ἐγινε ἀντιληπτό ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν «νεοτούρκων», τοῦ 1963. Ποιὰ ἦταν ὡς τότε ἡ συνείδηση τῶν ἰταλῶν συγγραφέων; Σέ ἀντίθεση μέ τὴ Γαλλία πού εἶναι συγκεντρωτικὴ χώρα, ὁ κάθε ἰταλὸς συγγραφέας ἦταν ταυτισμένος μέ τὸ τοπικὸ στοιχείο. Ὁ Παβέζε ἦταν ἀπ' τὸ Τορίνο, τίποτ' ἄλλο. Ὁ Μοράβια Ρωμαῖος, τίποτ' ἄλλο ἀπὸ Ρωμαῖος. Ὁ Πρατολίνι Τοσκάνος. Ὁ Καλβίνο, Γενοβέζος στήν ἀρχή, ὕστερα ἐγινε κοσμοπολίτης. Ὅλοι ἐκφράζονταν μέσσα ἀπ' αὐτές τίς ἰδιαιτερότητες τῆς γλώσσας κι ὅλα ἐξηγοῦνταν ἔτσι. Αὐτὸ κάποια στιγμή θά ἀνατιναχτεῖ στόν ἀέρα. Θά γίνουν ὅλοι κοσμοπολίτες, καί ἡ ὁμάδα '63 εἶναι βασικά κοσμοπολιτικὴ ὁμάδα. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ μοντέρνου καταδιώκει τοὺς Ἰταλοὺς, ὅπως λίγο πολὺ κάθε περιθωριακὴ κουλτούρα. Αἰσθάνονταν αὐτὴ τὴν τοπικὴ λογοτεχνία ξεπερασμένη, παλιομοδίτικη, καί τὴν ἐγκατέλειψαν.

Δ.Π.: Τί ὑποστήριξε θεωρητικά ἡ ὁμάδα;

Φ.Ρ.: Λέγανε ὅτι ἡ ἰδεολογία εἶναι νεκρὴ, τὸ βασικὸ εἶναι ἡ ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ ἐλεύθερη διακίνηση τῶν «σημείων», ἀξίες δέν ὑπάρχουν πιά, ὑπάρχουν μόνο «σημεῖα» τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν τὴν ἐπικοινωνία. Μέ λίγα λόγια πρόκειται γιὰ τὸ ζεκίνημα τῆς γενικευμένης σημειωτικῆς. Ἐνα ἄλλο κοινὸ χαρακτηριστικὸ μέ τοὺς φουτουριστές ἦταν ὅτι ἡ ὁμάδα '63, ὅπως καί οἱ φουτουριστές, ἀπλώθηκε σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῶν γραμμάτων, τῆς τέχνης, τῆς κοινωνιολογίας. Οἱ φουτουριστές δέν εἶχαν ἐφεῦρει ἀκόμα αὐτὰ τὰ συγκοινωνοῦντα σημεῖα, δέν εἶχαν τὴ δυνατότητα νά χρησιμοποιήσουν τὰ σημεῖα πού εἶναι σάν κουτάκια, πού κωδικοποιοῦν, συνδέουν τοὺς πῶς διαφορικοὺς τομεῖς, ἐνῶ ἡ ὁμάδα '63 τὰ εἶχε στή διάθεσή της. Ἀναδείχθηκαν βέβαια μεγάλοι σημειολόγοι. Ὁ Οὐμπέρτο Ἐκο εἶναι κυρίως ἕνας μεγάλος σημειολόγος. Τὸ φαινόμενο δέν εἶναι ἀποκλειστικὰ ἰταλικὸ, εἶναι παγκόσμιο. Ἐπηρεάστηκαν καί ἀπὸ τόν Μπάρτ, καί ἀπὸ τόν Greimas καί ὅσους εἶχαν σχέση μέ τὴ γλωσσολογία. Μελετοῦν τίς διαφορικές «γλώσσες». Τὴ γλώσσα τῆς μόδας, τὴ γλώσσα τῆς διαφήμισης, τοῦ κινηματο-

γράφου, τῆς ποίησης κ.λπ. Φυσικά κι αὐτὸ τὸ κίνημα ξεπεράστηκε ἀπὸ τὴν ἰστορία.

Δ.Π.: Ἐχομε λοιπόν, γιὰ νά συνοψίσουμε, κινήματα πού συνδέονται μέ μιά ἱστορική περίοδο, μέ μιά κοινωνική κατάσταση, κυρίως σέ φάση μετάβασης, κοινωνικῶν ἀνακατατάξεων, κινήματα πού συλλαμβάνουν μ' ἕνα δικό τους τρόπο, κάποτε ἐνστικτωδῶς, τίς ἀλλαγές, καί ἀνταποκρίνονται ἀντίστοιχα, προκαλώντας ρήξεις, δημιουργώντας τομεῖς στό χώρο τῆς κουλτούρας.

Φ.Ρ.: Ναι, ἀκριβῶς. Θά ἔλεγα ὅτι αὐτὸ τὸ «ἐνστικτωδῶς» εἶναι πού μέ γοητεύει. Λέω ὅτι ἀντικειμενικά ἡ κίνηση τοῦ '63 ἀντιστοιχοῦσε μέ ἀκρίβεια στό οἰκονομικὸ μπουμ τῆς Ἰταλίας. Ὡστόσο οἱ συγγραφεῖς ἀρχίζουν λίγο νωρίτερα, προηγούνται, κι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀφάνταστο, αὐτὸ πού μέ γοητεύει τὸ νά δεῖ κανεὶς δηλαδή σέ ποῖο σημεῖο τὸ πολιτιστικὸ καί τὸ οἰκονομικὸ λειτουργοῦν μαζί, παράλληλα, χωρὶς νά ἀναγνωρίζονται. Γιατί δέν ἦταν δυνατόν, ὅταν ὁ Σανγκουινέτι ἐκδίδει τὸ *Laborintus*, ἕνα κείμενο ἀκαταλαβίστικο, σχιζοφρενικὸ, ντελίριο, δέν εἶναι εἶναι δυνατόν λέω νά γνωρίζει τὸ οἰκονομικὸ μπουμ πού ἐπρόκειτο νά πραγματοποιηθεῖ τὸ 1958. Τὸ βιβλίο ἐκδόθηκε τὸ '56. Ὅλοι αὐτοὶ πού σχημάτισαν ἀργότερα τὴ νέα πρωτοπορία εἶχαν γράψει πρῖν ἀπὸ τὸ '60. Ἡ μεγάλη στροφή τῆς Ἰταλίας πραγματοποιεῖται τὸ '58. Ὅταν σκέφτεται κανεὶς ὅτι τὸ '56 ἔχομε καί τὴν ἐκδοση τοῦ *Γατόπαρδου*, πού εἶναι τὸ μεγάλο παραδοσιακὸ, συντηρητικὸ, ἀντιδραστικὸ μυθιστόρημα μέ παγκόσμια ἐπιτυχία, στοὺς ἀντίποδες τοῦ *Laborintus*, βλέπει ἀνάγλυφα τὴν τομῆ: Ἐτσι συμβολικά, ἀπὸ τὴ μιά ἡ γηραιά Ἰταλία, πού εἶναι ἄλλωστε ἀκόμη ἱκανὴ νά παραγάγει ἕνα προϊόν τέχνης ἐνδιαφέρον, καλοφτιαγμένο κ.λπ., κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ νεώτατη Ἰταλία. Ὅλα αὐτὰ χαρακτηρίζουν μίαν ἐποχὴ. Ἄλλωστε ἡ ἐξέλιξη τοῦ Σανγκουινέτι εἶναι ἐνδιαφέρουσα. Γιατί ἀργότερα ἀπαρνήθηκε τὸ πρωτοποριακὸ. Ἐδῶ καί λίγον καιρὸ προσχώρησε στό κομμουνιστικὸ κόμμα τῆς Ἰταλίας. Ἐπιστροφή στοῦ ποίμου.

Δ.Π.: Συμπερασματικά, μήπως μπορούμε νά ποῦμε ὅτι στίς πρωτοπορίες ἔχομε μιά σύλληψη τοῦ μοντέρνου κόσμου, ἀλλὰ οὔτε τὸ μοντέρνο οὔτε ἡ σύλληψή του δέν συμβαδίζουν ὑποχρεωτικά μέ τὴν πρόοδο, μέ αὐτὸ πού λέμε τέλος πάντων προοδευτικὸ, καί δέν συμβαδίζουν, φυσικά, οὔτε μέ τίς πολιτικές πρωτοπορίες;

Φ.Ρ.: Ἄ, βέβαια, βέβαια.

Δ.Π.: Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια ἡ πρωτοπορία εἶναι ὅρος ἰδεολογικὸ οὐδέτερος. Ἡ κοσμοθεωρία πού προτείνει μπορεῖ νά εἶναι...

Φ.Ρ.: Μπορεῖ νά εἶναι ἐντελῶς ἀντιδραστική. Αὐτὸ εἶναι καθαρὸ. Ἄλλωστε μιλῆσαμε γιὰ τὸν ἐθνικισμό καί τὸ φασισμό τῶν φουτουριστῶν. Ἡ πρωτοπορία εἶναι κάτι οὐδέτερο, ὅπως ἄλλωστε καί ὁ μοντερνισμός εἶναι ἀπολύτως οὐδέτερος. Δέν ὑπάρχει ἐδῶ τίποτα τὸ προοδευτικὸ. Ὁ καπιταλισμὸς λειτουργεῖ θαυμάσια, καί εἶναι ἐντελῶς δεξιὰ.

Τῆ συνέντευξη πήρε ἡ Χρύσα Προκοπάκη.

Λόγος περί σιωπῆς

— ἀπάντηση σ' ἓνα ἄρθρο τοῦ Κώστα Γαβρόγλου στήν Αὐγή —

Ἐπάρχουν πολλοί τρόποι νά διαβάσεις ἓνα κείμενο. Ἄλλωστε καμιά ἀνάγνωση δέν εἶναι ἴδια. Γιά νά μιλήσεις ὁμως ἢ νά γράψεις γιά ἓνα κείμενο πού διάβασες, γιά τό ὅποιο μάλιστα ἔχεις ἀντιρρήσεις — κάτι παραπάνω, τελειώνοντάς το νιώθεις μιά ἔντονη, ἄς τό ποῦμε, ἐνόχληση —, γιά νά μιλήσεις λοιπόν ἀντιρρητικά, ἀλλά στό πλαίσιο ἐκείνου τοῦ εὐπρεποῦς διαλόγου, γιά τόν ὅποιο ὅλοι κοπτόμαστε διαδικαστικά καί τή διαδικασία αὐτή βαπτίζουμε ἦθος, πρέπει, λέει, νά πληροῖς ὀρισμένες προϋποθέσεις: π.χ. νά ἐκθέσεις τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἄλλου, νά μὴν τήν παραποιεῖς, νά τήν ἀντικρούεις «ἀντικειμενικά» καί ἄλλα παρόμοια. Αὐτό εἶθισται νά θεωρεῖται καλός διάλογος. Ἴσως καί νά εἶναι ὁ καλύτερος. Πάντως συχνά εἶναι θανάσιμα βαρετός, γιατί σκοπεύει στούς μέσους ὄρους. Καλλιιεργεῖ τήν ψευδή ἐντύπωση ὅτι ὅλοι πρέπει νά διαλέγονται μέ ὄλους, ἀλλά ὄχι ὅλοι γιά ὄλα. Ἔτσι, ἐνῶ λέμε στό συνομιλητή μας μιά κουβέντα τόσο σκληρή πού τόν ἀποκλείει οὐσιαστικά ἀπό τόν δικό μας ἰδεολογικό ὀρίζοντα (ὅσο ἀχανής κι ἂν δεχτήκαμε νά ἔναι πιά), τόν ἀποκαλοῦμε «σύντροφῳ». Ὅχι, δέν εἶναι ὄλοι σύντροφοι ὄχι, δέν συζητᾶμε ἀναγκαστικά μέ ὄλους. Αὐτό εἶναι αὐτονόητο στήν πράξη. Συζητᾶς σημαίνει θέλεις νά πείσεις. Καμιά φορά, ἀρκετές φορές, θέλεις ἀπλῶς νά φτύσεις. Καί διεκδικῶ καί τό ἦθος τοῦ φτυσίματος καί ὄχι μόνο τό ἦθος τοῦ διαλόγου. Τίποτε δέν εἶναι ἀθάο ἀπό μόνο του.

Γιατί τά γράφω ὄλα αὐτά; Ἐκθεση ἰδεῶν περί διαλόγου, ἀνάγνωσης, πολεμικῆς, ἔννοιες ἀφηρημένες, λέξεις πονηρές, τίς ὁποῖες ἐπικαλοῦμαστε μέ τό αὐτονόητο περικάλυμμα ἦθους, κάθε φορά πού διαφωνοῦμε ριζικά μέ ὄσα λέει κάποιος ἄλλος. Μᾶς ἐνοχλοῦν συχνότερα οἱ κακοί του τρόποι παρά οἱ κακές του ἰδέες.

Γιατί τά γράφω ὄλα αὐτά; Μά γιά νά κερδίσω χρόνο, νά γίνω ἥρεμη, εὐπρεπής, ὑπόδειγμα ἀμερόληπτου συζητητῆ. Ὅχι σάν ἐκείνον τόν Σολωμό πού στό *Διάλογο* διέκοπτε τόν σοφολογιότατο μέ τίς ἄσπρες τρίχες στή φράση: «Ἀλλά, Κύριε...» γιά νά πει τό δικό του κατεβατό. Αὐτά τό 1824, ἀπολίτιστα χρόνια, ἀπολίτιστοι Ἕλληνες.

Σήμερα ἀπό τόν πολύ τόν πολιτισμό ὄλο καί πιά συχνά συναντᾶμε τόσο «εὐπρεπεῖς» πολεμικές πού δέν κάνουν καν τόν κόπο νά ἀναφέρουν τά δεδομένα τοῦ

ζητήματος γιά τό ὅποιο μιλοῦν, νά ὀνομάσουν τά ἐνεχόμενα πρόσωπα.

Ἔτσι καί ὁ Κώστας Γαβρόγλου στό ἄρθρο του στήν *Αὐγή τῆς Κυριακῆς* (30.9) μέ τίτλο «Μέ ἀφορμή μιά ἐκπομπή...» δίνει ὡς ἐξῆς τά δεδομένα τοῦ προβλήματος.

«Ὅρισμένα πράγματα δέν εἶναι εὐκόλο νά γραφοῦν, πρέπει ὁμως νά μᾶς ἀπασχολήσουν: Ἀφορμή, τά σχόλια πού διατυπώθηκαν σέ ραδιοφωνική ἐκπομπή ἀπό τρεῖς ποιητές γιά τή συζήτηση στήν τηλεόραση μέ πέντε ποιητές καί συντονιστή τόν Δημήτρη Μαρωνίτη».

Ποιοί ποιητές ἐναντίον ποιῶν ποιητῶν, ποιά ἐκπομπή ἐναντίον ποιᾶς; Ὅσο γιά τά «σχόλια πού διατυπώθηκαν σέ ραδιοφωνική ἐκπομπή» παρατίθεται σ' ὄλο τό ἄρθρο μιά μονάχα φράση (ἢ περίφημη γιά «τά παιδιά τοῦ Μπέρκλεϋ»), χωρίς νά μᾶς θάινουμε τίποτα γιά τήν τηλεοπτική ἐκπομπή. Μόνο πραγματολογικό στοιχεῖο τό ὄνομα τοῦ συντονιστῆ.

Θά προχωρήσω ἀναγκαστικά τήν ἀνάγνωση τοῦ ἄρθρου τοῦ Κώστα Γαβρόγλου ἀράδα ἀράδα, παράγραφο παράγραφο, ὄχι τόσο διότι προηγουμένως ἐπλεξα τό ἐγκώμιο στό ἦθος καί τά ἦθη τοῦ διαλόγου, ἀλλά διότι στό ἄρθρο αὐτό διατυπώνονται τόσα πολλά, ἐτερόκλητες διαπιστώσεις, ἀνομοιογενή θέματα, ἀντιφατικές σκέψεις καί κρίσιμες ἀπόψεις, πού δέν μπορεῖ κανεὶς παρά νά τά πάρει μέ τή σειρά τους. Δίνω πρῶτα συνοπτικά τά δεδομένα τοῦ ἐπιμαχοῦ ζητήματος.

Πέτρα τοῦ σκανδάλου: ἡ ραδιοφωνική ἐκπομπή «Μέρα μεσημέρι» στίς 14.9, στήν ὁποία πῆραν μέρος οἱ Κώστας Γουλιάμος, Ἀλέξης Ζήρας καί Κώστας Παπαγεωργίου καί οἱ ὁποῖοι ἐπιτέθηκαν βιαιότατα στήν τηλεοπτική ἐκπομπή «Θέματα καί βιβλία» τῆς 12.9 μέ τίτλο «*Τό σόι τῶν ποιητῶν, ἡ ἐπαρση καί ἡ μοναξιά τους*» καί στήν ὁποία πῆραν μέρος οἱ ποιητές: Νάσος Βαγενάς, Μαρία Λαϊνᾶ, Χριστόφορος Λιοντάκης, Τζένη Μαστοράκη καί Χρύσα Προκοπάκη μέ συντονιστή τόν Δ. Ν. Μαρωνίτη.

Στήν τηλεοπτική αὐτή ἐκπομπή ὁ προηγούμενος *Δεκαπενθήμερος Πολίτης* ἀφιέρωσε κριτικό σημείωμα γραμμένο ἀπό τόν Διονύση Καψάλη, οἱ ἀπόψεις τοῦ ὁποῖου ἀνήκουν πιστεύω στόν κορμό ἐκείνου τοῦ προβληματισμοῦ πού θά ἔπρεπε νά εὐαισθητοποιεῖ τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά στά ἰδεολογικά καί θεωρητικά ζητήματα τῆς λογοτεχνίας. Ὅμως, ἡ σιωπή

εἶναι «καταφύγιο» ἄλλων, κι ὄχι τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς.

Οἱ «τρεῖς ποιητές» τῆς ραδιοφωνικῆς ἐκπομπῆς (δέν εἶναι καί οἱ τρεῖς ποιητές καί δέν εἶναι σκέτα ποιητές) δέν εἶναι κάποια ὀργισμένοι νέοι (ἡ Μαρία Λαϊνᾶ στό ἄρθρο της στό *ΑΝΤΙ*, 28.9, τεύχ. 271, παραθέτει τούς τίτλους τους), δέν εἶναι, λοιπόν, κάποιοι «τρεῖς ποιητές», εἶναι καί παλαιόθεν συνεργάτες τῆς *Αὐγῆς* (κάποτε ἡ ἐφημερίδα μας εἶχε γράψει πῶς ὁ Α. Ζήρας εἶναι ἐκεῖνος πού ἀνανέωσε τή νεοελληνική κριτική — δέν θυμᾶμαι ποῖός τό ἔγραψε).

Ὅταν στήνει κανεὶς αὐτί κατόπιν ἑορτῆς, καί δέν ἐννοῶ βέβαια τίς 15 ἡμέρες πού μεσολαβοῦν ἀπό τά «γεγονότα», ὅταν δέν ξέρεי ἢ δέν ἔχει τήν εὐαίσθησι τή τόν λόγο νά καταλάβει ὀρισμένες πολιτιστικές συμπεριφορές — τῆς τελευταίας τουλάχιστον δεκαετίας —, ὅταν, λοιπόν στήνει αὐτί ἔτσι, εὐκαιριακά, δέν μπορεῖ παρά νά διαπιστῶνει μιά τεράστια σιωπή γύρω του. Τό αὐτί του εἶναι κουφό (δέν εἶναι ἐξασκημένο).

Ἄν δέν γνωρίζει κανεὶς μέ ποιές καί πόσες ἀντιφάσεις, συγκρούσεις, συναινέσεις, συμμαχίες καί διαφωνίες, λογοτεχνικές ἀλλά πρῶτα ἰδεολογικές καί κοινωνικές, εἶναι φορτισμένος ὁ «ὄρος» «γενιά τοῦ '70»: ἂν δέν γνωρίζει κανεὶς ἴσως ὄχι ὄλα τά πρόσωπα (ἄλλωστε κανεὶς δέν τά γνωρίζει), ἀλλά τουλάχιστον τίς φορεῖς — τούς κατασκευαστές καί ἰδεολόγους — ὀρισμένων ἀπόψεων, ἢ ἔστω, ἢ κυρίως, τίς ἴδιες τίς ἀπόψεις πού ὀργάνωσαν καί προώθησαν τό κατασκευάσμα «γενιά τοῦ '70», βγαίνει μιά ὠραία Κυριακή πρῶι καί ἠθικολογεῖ περί «ὑβριστικῶν σχολίων» πού τροφοδοτοῦν τά σαλόνια.

Στή ραδιοφωνική ἐκπομπή δέν εἰπώθησαν παρά ἀπαράδεκτα πράγματα. Ἡ Μαρία Λαϊνᾶ ἔκανε καλά πού στό σημείωμά της στό *ΑΝΤΙ* παρέθεσε αὐτοῦσια τά κυριότερα κομμάτια τῆς ἐκπομπῆς. Τό μπάσιμο ἦταν τοῦ Κ. Γουλιάμου πού ὡς ἐπιστημονικός συνεργάτης στήν Πάντειο ἐκπροσώπησε ἐπάξια τούς «τρεῖς» σέ θέματα ὀλίγης κοινωνιολογίας καί ἀνθρωπολογίας: ἀνέλυσε τήν λέξη «σόι». Χωρίς ἰδιαίτερη ἀνάλυση καταλαβαίνει κανεὶς τόν διάφανο συλλογισμό του — ὁ Θεός νά τόν κάνει συλλογισμό — ἀρκεῖ νά ἔχει ἡδὴ ἐπισημάνει ὀρισμένες συνιστώσες πού ἔδωσαν ὑπόσταση καί ἐκτόπισμα στόν «ὄρο» «γενιά τοῦ '70», σ' ἓναν ὄρο πού δέν εἶναι παρά ἓνα «ἀληθινό

ψέμα», ένα ιδεολόγημα που αντιστοιχούσε όμως σε κάποιες κοινωνικές ανακατατάξεις που σχετίζονται με τη διαπραγμάτευση της σπουδαίας. «Πρόκειται, λοιπόν, για μία πολιτιστική στροφή που πρέπει να προσεγγίσουμε κυρίως με όρους εξωλογοτεχνικούς» στροφή που χαρακτηρίζεται από ένα νέο τύπο επαγγελματισμού του κοινωνικού λειτουργήματος του λογοτέχνη (δέν μιλώ για κανένα οικονομικό αντίκρισμα) από ένα νέο τύπο πολιτικής οικειοποίησης, αν όχι εκμετάλλευσης, της ποίησης τα μεταπολιτευτικά χρόνια (π.χ. το «άνοιγμα» του σοβιετικού τύπου ΚΚΕ στους νέους ποιητές αδιακρίτως πολιτικής τοποθέτησης — βλ. τις ποιητικές εκδόσεις της ΠΑΠΟΚ). Παράλληλα (ή: ως έκ τούτου), όσον αφορά τους ποιητές, βρισκόμαστε μπροστά σε μία πρώτη συγκρότηση λογοτεχνικής γενιάς της οποίας είναι σχεδόν αδύνατο να διακρίνουμε κάποιες κοινές κατευθύνσεις σ' ό,τι αφορά την ίδια τη λογοτεχνία, κάποιες κοινές ιδέες για τα πολιτιστικά πράγματα, μία γενιά που απουσιάζει μάλλον το ποίημα και είναι παρόν ο ποιητής ως ιδιότητα· είναι δηλαδή γενιά άπλω ως επειδή δρᾶ και «ἐπι-κοινωνεῖ» από κοινού με το κοινό» ('Ο Πολίτης, τεύχ. 43, 'Ιούνιος 1981, σ. 84).

Η αλήθεια είναι πώς τα όρια του «όρου» αυτού δεν είναι άπλω ασαφή αλλά και μετατίθενται συνεχώς. Δηλαδή, οι άνθρωποι είναι εκείνοι που μετακινούνται, με συνεχείς έρωτοτροπίες και διαζύγια. Ο κουμπάρος, οι κατασκευαστές του προϊόντος, οι «θεωρητικοί» της «γενιάς του '70» φαίνεται πως έμμένουν στην «υπόθεσή» τους, ή οποία δεν είναι άλλη από τη διαχείριση αυτού του νέου πολιτιστικού φαινομένου που συνοπτικά θα έλεγα ότι σχετίζεται με την αυξημένη κοινωνική ζήτηση και του πνευματικού προϊόντος και της πνευματικής εργασίας του λογοτέχνη. Φυσικά, οι άνθρωποι, οι ποιητές και πεζογράφοι δηλαδή, αυτοί όλοι που σύμφωνα με τις ταξινόμησεις διαφόρων γενεαλόγων, με πρώτον θεωρητικό τον Άλέξανδρο Άργυρίου που άνοιξε και τους άσους του Αιόλου, θα έπρεπε στην άστυνομική τους ταυτότητα δίπλα στο θρήσκευμα να σημειώνουν και τη λογοτεχνική τους γενιά, έχει ο καθένας την ιστορία και το έργο του. Γι' αυτό, προς άποφυγή παρεξηγήσεων, όταν μιλώ για «γενιά του '70», ή καλύτερα για την τάση «γενιά του '70», έννοια κάποιες άποψεις, κατασκευές, ιδεολογίες και συμπεριφορές, αυτούς που τις εκφέρουν, αλλά και αυτούς που συνεχίζουν να τις χρησιμοποιούν με την πρόθεση να προσδώσουν στο καθαυτό λογοτεχνικό τους έργο και έξωλογοτεχνικές «έγγυήσεις».

Έτσι, ή άνησυχία και ο τρόμος «μην ταυτιστεί στο πρόσωπό τους (των πέντε ποιητών της τηλεοπτικής) όλη ή υπόθεση της νεότερης ελληνικής ποίησης», όπως έδλω εκφράστηκε από τον Κώστα Παπαγεωργίου, είναι φόβος δικαιολογημένος, αφού ξέρουμε, αφού ξέρουν πως αυτή ή υπόθεση παίζεται — ή τουλάχιστον παίχτηκε από τους ίδιους — με όλους τους άγωγούς πρόσβασης στο κοινωνικό status της λογοτεχνίας, όχι πάντως με την ίδια τη λογοτεχνία. Είναι αδύνατο να καταλάβουν πως ίσως κάποιος ποιητής — καλώς ή κακώς — δεν διαχειρίζεται «υπόθεσεις».

Άλλωστε οι παρεμβάσεις και των τριών προσώπων του ραδιοφώνου μπορούν εύκολα να άποκωδικοποιηθούν. Κουβέντες διάφανες, πρωτογενείς, όχι μόνο για όποιον έχει διαμορφώσει μία άποψη για τό τί είναι ή «γενιά του '70», αλλά για όποιονδήποτε άπαρκή άναγνώστη.

Άς μην προχωρήσω παρακάτω. Άκόμη και ή φράση που εύστοχα άπομονώνει στον τίτλο του σημειώματός της ή Μ. Λαϊνά «Σάν να 'ναι δηλαδή... ίθαγενείς», μπορεί να εκληφθεί ως σαχλαμάρα ή ως βρισιά, αλλά δεν είναι μόνο. Έξυπηρετεί ένα συγκεκριμένο νόημα, ύποβασιάζει το κοινωνικό μάρκετινγκ των ποιητών και κριτικών εκείνων που πολύ θόρυβο κάνουν εν όνόματι της ποίησης, αλλά έρημην της ποίησης. Πού άποποιούνται την ελληνική τους παιδεία, που μιλούν «για ξεκαθάρισμα λογαριασμών» και «ξέσκισμα» της λογοτεχνικής κληρονομιάς, όχι με όρους θεωρητικούς, αλλά με όρους κοινωνικούς, δηλαδή με τους άναγνιστικούς όρους της άγοράς. Γιατί γι' αυτούς ή νεότερη ποίησή τους «δείχνει σημάδια μιάς ποσότητας και ποιότητας που άνάλογα δύσκολα θά βρούμε ...σε όλη τη γή». Αυτοί δεν άναμετριούνται με «ίθαγένειες» αλλά με τά μήκη και πλάτη του πλανήτη (βλ. άρθρο του Γ.Κ. Καραβασιλή στο περιοδικό Πολιορκία, τεύχ. 10, 'Οκτ. 1980, σ. 32). Η ποίηση του Γιάννη Κοντού κατά τον Φ. Δρακονταειδή είναι «ποίηση... κοσμοπολίτικη (με την έννοια του καθολικού, του παγκόσμιου)!!» (ΑΝΤΙ, 180, 19.6.81, σ. 43). Αυτοί κινούνται σε άλλες σφαίρες, στο σύμπαν, και είναι φυσικό ο κ. Δρακονταειδής να άπευθύνει σε μάς τους ίθαγενείς το λόγο (στο Συνέδριο Συγγραφείς και Έξουσία) σε γλώσσα τουλάχιστον... κοσμοπολίτικη (γαλλική).

Άς σταματήσουμε εδώ. Για να μιλήσουν αυτοί που πολύ έσιώπησαν. Έσιώπησε ή Άύγη δίνοντας άκριτα τις σελίδες και τά πάλα των Φεστιβάλ της σ' αυτούς τους «συντρόφους». Έσιώπησαν και συνπύρξαν μαζί τους σε συνέδρια, εκδηλώσεις και ποιητικές βραδιές (της ΠΑΠΟΚ κυρίως) «συνάδελφους» τους ποιητές και κριτικούς. Οι κουβέντες των Γουλιάμου — Ζήρα — Παπαγεωργίου δεν είναι ούτε καινούριες ούτε διαφορετικές. Είναι άποψεις που κρατούν συνεπέστατα τό νήμα όσων ήδη έχουν μέχρι σήμερα εκφράσει, γραπτά και προφορικά. Γιατί ξαφνικά τόση ευαισθησία; Και τί είδους ευαισθησία;

Άς πάψει πλέον ή Άύγη να μεμφιμοιρεί περι διάλογο και διαδικασίων. Έν όνόματι της διαδικασίας κάποια στιγμή θά μάς ρίξει σύσσωμος στις άγκάλες του ΠΑΣΟΚ.

«Διαδικασία πρώτα» δηλώνει ο Κώστας Γαβρόγλου. Πάντα και μόνο.

Όλη ή τρίτη παράγραφος του άρθρου του αναφέρεται σε μία διαδικασιακή επιχειρηματολογία για τη διαδικασία με την οποία βγήκε στον άέρα ή περίφημη ραδιοφωνική έκπομπή, επιχειρηματολογία που με άφηνει έντρομη: κάθε μεσημέρι, με την ίδια διαδικασία (ή περίπτωση) που πήραν τό μικρόφωνο οι «τρεις ποιητές», κάποιος επώνυμος ή άνώνυμος βγαίνουν στην έκπομπή και λένε τό μακρύ και τό κοντό τους. Πολύ καιρό τώρα. Γιατί ο Κ. Γαβρόγλου δεν έθεσε τό θέμα από πέρυσι,

αν είχε κάποια δημοκρατικότερη διαδικασιακή πρόταση; Όταν π.χ. ο Άλιβιζάτος κάνει κριτική για θέματα παιδείας στην ίδια έκπομπή (ή όποιο άλλοι, δεν ξέρω, διότι δεν έχω συχνά την ευκαιρία να την παρακολουθώ) — τίθεται κανένα διαδικασιακό ζήτημα; Άλλά τον Γαβρόγλου τον ενόχλησε μάλλον τό τί και όχι τό πως, αφού μάλιστα έρμήνευσε εκείνα τά λεγόμενα με τό άπλό σχήμα: στο πρόσωπο του Μαρωνίτη χτυπιέται τό ΚΚΕ έσωτ. Άλλά αυτό θά τό δούμε παρακάτω.

Η επιχειρηματολογία του κ. Γαβρόγλου για τη διαδικασια της ραδιοφωνικής έκπομπής είπα ότι με τρομάζει. Με τρομάζει γιατί με τη λογική του έγω δεν έχω διαδικασιακό τό δικαίωμα να γράψω αυτό τό σημείωμα στον Δεκαπενθήμερο Πολίτη, διότι ο αντίλογός μου θά τελειώσει δύο ώρες πριν πάμε στο τυπογραφείο, αν τελειώσει, κι έτσι δεν προλαβαίνω να τον προαναγγείλω από τη Ραδιοτηλέοραση, άρα «ή μεθόδεσή (μου) άποκλείει την άναγκαία συμμετοχή του βασικού όγκου του κοινού που είδε την τηλεοπτική έκπομπή» (Γαβρόγλου, Άύγη, 30.9). Άρα να σωπάσω. Άλλά ός άφήσουμε αυτό τό άστοχο σημείο. Με πολλές σκέψεις για τά όρια που δίνει κάθε φορά ο καθένας στα δικαιώματα της ελεύθερης έκφρασης, της δημόσιας έκφρασης, με πολλές άνησυχίες για την «ελεύθερη ραδιοφωνία» — ένα αίτημα του ΚΚΕ έσωτ. Πώς φαντάζεται τό ΚΚΕ έσωτ. την ελεύθερη ραδιοφωνία στην όποια θά θεωρείται βαρύ παράπτωμα «ή βιαστική καταγραφή κάποιων ύβριστικών σχολίων» (Γαβρόγλου). Τό ζήτημα είναι ποιές κάθε φορά λέξεις βάσεις σε ποιά θέση. Αν τη λέξη βιαστική αντικαταστήσουμε με τη λέξη άμεση (ποός κρίνει άραγε τά όρια άνάμεσα σε μία «βιαστική» και σε μία «άμεση» καταγραφή) πως μπορεί ένας ελεύθερος ραδιοπομπός ενός άναεωτικού άριστερου κόμματος, ένας σταθμός άνταρσίας, να άποποιείται τό δικαίωμα και τό αίτημα της άμεσης καταγραφής, της άμεσης παρέμβασης; Κι αν ή κάθε επίθεση, κριτική, κάθε άνελεητος αντίλογος χαρακτηρίζεται «ύβριστικά σχόλια», που φτάνουμε; Στόν γνωστό κυλό που ύπαρχει χρόνια τώρα.

Στην περίπτωση των τριών δεν πρόκειται φυσικά για έτοιμότητα, άμεσότητα, αυτό που λέμε κοινωνική ευαισθητοποίηση, αλλά για βιασύνη. Βιασύνη για την κατοχύρωση του κερκτιμένου εδάφους. Βιασύνη να διακηρυχτεί ή άκεραιότητα της έδαφικής περιοχής που κατέχει ή τάση «γενιά του '70». Γι' αυτό Κώστα Γαβρόγλου δεν ύπαρχει «βέβαια και περιεχόμενο», αλλά μόνο περιεχόμενο. Κι όσο κι αν είναι όντως εύτράπελες οι κοινωνιολογίζουσες αναλύσεις του Γουλιάμου, δεν «λειτουργούν σαν ιδεολογικό άλλοθι για προσωπικές επιθέσεις» (Γαβρόγλου). Είναι επίθεση ιδεολογική, άκόμα πιο διαφανής από ιδεολογική, επίθεση που σχετίζεται με την πάλη για τη διαπραγμάτευση μιάς μερίδας του πνευματικού προϊόντος, με την οικείωση μιάς πνευματικής (και κοινωνικής) περιοχής: της νεοτατης ποίησης και της κριτικής της. Ειδεμή, ή φράση ύπονοεί προσωπικές διαφορές μεταξύ του Δ.Ν. Μαρωνίτη και των τριών, πράγμα που κανείς δεν πιστεύει.

Άς προχωρήσω όμως μαζί με τον Κώ-

στα Γαβρόγλου από τὰ διαδικαστικά στην ουσία. 'Ο Γαβρόγλου δέν γνωρίζει ίσως τό ποιητικoειδές ύφάδι τών λεγομένων. Γνωρίζει όμως τὰ «παιδιά του Μπέρκλεϋ». Καί εκεί κεντρώνει τήν ανάλυσή του. Μᾶς ἐξηγεῖ πῶς ὁ ἀφηρημένος περιγραφισμός «παιδιά του Μπέρκλεϋ» περιλαμβάνει δύο διαφορετικά πράγματα: ἀπό τή μία τούς πολλούς καί καλούς ἐξεγεμενούς νέους πού τώρα βρίσκονται στό περιθώριο· «σέ μιά ἀπερίγραπτη μοναξιά, καί σέ μιά ἀπελπισία πού, ἂν μή τι ἄλλο, ἐπιβάλλει τή σιωπηλή συμπαράσταση ἀπό κάθε εὐαίσθητο ἄνθρωπο» (Γαβρόγλου). Καί ἀπό τήν ἄλλη, ἐκείνους πού προβλήθηκαν τίς μέρες του Μπέρκλεϋ ἀπό τόν ἀστικό τύπο καί τώρα δηλώνουν πῶς θά ψηφίσουν Ρήγκαν. Παραγνωρίζοντας πῶς ὄχι μόνο στά «πολιτικά», ἀλλά παντοῦ (καί στήν ποίηση καί στήν κριτική) ὑπάρχουν οἱ «καλοί καί οἱ κακοί», ἐξηγεῖ τήν ἐκπληκτική αὐτή φράση τών τριῶν, αὐτήν τήν πράγματι ἀποκαλυπτική φράση, μέ τόν πιό ἀπλουστευτικό μηχανισμό σκέψης.

Ἡ ἀναφορά στά «παιδιά του Μπέρκλεϋ» ὑπονοεῖ πρώτιστα πῶς οἱ ἐκφωνήσαντές τήν θεωροῦν ὅτι οἱ ἴδιοι ἔχουν κάνει κάποια ἐξέγερση στήν Ἑλλάδα, ὅτι τελοῦν ὑπό τό καθεστῶς τῆς ἐξέγερσης, ἐνῶ κάποιοι πᾶνε νά συμβιβαστοῦν, νά γίνουν πού λέμε «κατεστημένο». Μά εἶναι γνωστό πῶς αὐτό τό φάντασμα, αὐτό τό «ἀληθινό ψέμα» πού ὀνομάζεται «γεγινά του '70», αὐτή ἡ τάση-κατασκευή, διαμορφώθηκε μέ κύριο θεωρητικό τόν Α. Ζήρα στηριζόμενη στό ἐξῆς ιδεολόγημα: μέ τούς νεότερους ποιητές μας συντελεῖται ρήξη μέ τήν προηγούμενη λογοτεχνική παράδοση· διότι εἶναι ποιητές τῆς κοινωνικῆς ἀμφισβήτησης, τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς, τῆς ρήξης μέ τήν κοινή ποιητική. Αὐτό τό διαφημιστικό ιδεολόγημα ἐπικαλοῦνται οἱ ἴδιοι μέ τήν παρομοίωση «σάν τὰ παιδιά του Μπέρκλεϋ». Ποῖός ἀμφισβήτησε μέσα στίς πολιτικές γραμμές τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς καί ἀπό τίς προσωπικότητες ὁπαδούς τῆς αὐτή τους τήν ιδιότητα; Ἴσως ἴσα ἴσα καλλιεργήθηκε στά φεστιβάλ μας δίνοντάς τους ἔρεισμα ἀριστεροσύνης καί λογοτεχνικότητας. Ποῖός ἄκουσε, ὅταν ἔπρεπε νά ἀκούσει καί ἔνευσε μέ μιά χειρονομία του, στόν Γεράσιμο Λυκιαρδόπουλο ὅταν ἔγραφε μεταξύ ἄλλων: «Ὅ,τι συνέβη — τόσο θεαματικά καί μέ τόσο ἀγοραῖες ἐξαγγελίες — στήν ποίηση κατά τή δεκαετία του '70 δέν ἦταν παρά ἡ ἐπανάληψη καί ἡ ἐπίταση αὐτοῦ ἀκριβῶς του φαινομένου: ἡ αἰώρηση του ἐκκρεμοῦς ἀγγιξε γιά ἄλλη μιά φορά πρὸς τή μιά κατεύθυνση τήν αὐτοαναίρεση τῆς τέχνης καί πρὸς τήν ἄλλη τήν ιδεολογικοποίηση αὐτῆς τῆς αὐτοαναίρεσης. Σέ ὅλα τὰ ἰνεότερα οἰονεῖ μανιφέστα τῆς ποίησης ἐπαναδιατυπώνονται οἱ «ἀντιλογοτεχνικές» διακηρύξεις τών δύο πρώτων δεκαετιῶν του αἰῶνα μας. Ἡ ποίηση «αὐτοκαταργεῖται» γιά νά κερδίσει τό μυθικό «σῶμα» τῆς — ἀρνεῖται, γιά μιά ἀκόμα φορά, τό ἀμφίβιο εἶναι τῆς γιά νά γίνει ἐπιτέλους «πράξη». Καί γιά μιά ἀκόμη φορά γίνεται αὐτό πού «ἀρνεῖται».

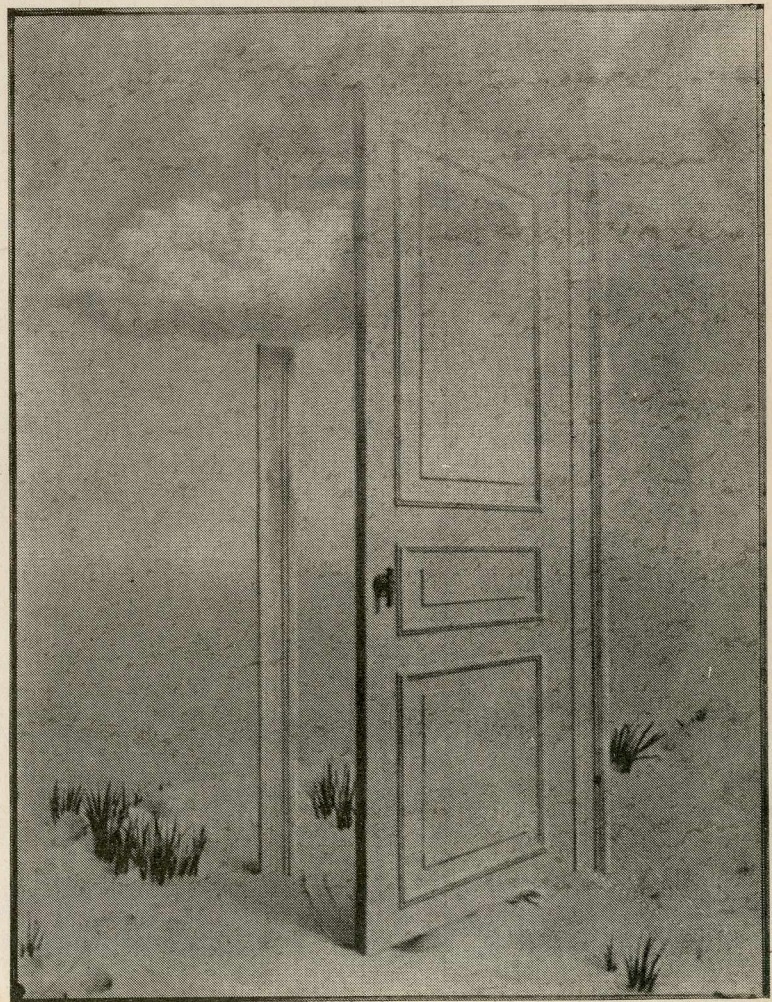
Σήμερα πού ἡ ζωντανή σχέση παρόντος-παρελθόντος ἐκπίπτει στήν παρωδία τῆς ἢ στήν ἀγωνα ἀντιπαράθεση παλαιοῦ-νέου, ὁ βιαστικός καί ἐπιπόλαιος χαρακτήρας

τῆς «ἀμφισβήτησης» δέν μᾶς ἀφήνει καν νά δοῦμε πῶς ἐδῶ καί πολύ καιρό ἀλλάζουμε ἀπλῶς ὀνόματα στά πράγματα καί κάνουμε τὰ ἴδια καί τὰ ἴδια — καί τὰ κάνουμε μάλιστα ὄλο καί χειρότερα καθώς ὁ ρυθμός τῆς ἐκπτώσης ἐπιταχύνεται: τό «ἀμφισβητοῦν» προϊόν παίρνει πολύ γρήγορα καί πολύ εὐκολα τή θέση τοῦ «ἀμφισβητουμένου» μέσα στήν καταναλωτική ροή ὅπου οἱ ποιητικές γενεές ἀναγγέλλονται κατά ἀλλεπάλληλα κύματα σάν μοντέλα αὐτοκινήτων» (Ἡ ιδεολογία τῆς μὴ ιδεολογίας στό: Ἡ Ρωμισσύνη στάν παράδεισο, Ἔρασμος 1983, σ. 38-39).

Ἀπρόσκοπτα, λοιπόν, διαχειρίζονται τήν ποιητική τους ἀγορά, προσφέροντας συγχρόνως τό ιδεολόγημα τῆς ἀμφισβήτησης μ' ἕναν νεορομαντικό ποιητικό λόγο, ὄντας συνάμα μέχρι τό λαιμό στήν ἐξουσία (οἱ «τρεῖς» εἶναι παραγωγοί κουλτούρας στά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης). Ὁ Γαβρόγλου παρεξηγεῖ ἴσως ἀπό ἀγνοια τή φράση, ἐκτός κι ἂν δέν ἔχει ἄλλη ἔγνοια παρά νά ὑποστηρίξει ἠθικά ἕνα πρόσωπο σ' αὐτό τό «δράμα» στό ὁποῖο ἔπαιξαν ὡστόσο τουλάχιστον ἐννέα πρωταγωνιστές. «Τὰ παιδιά του Μπέρκλεϋ» ἀπευθύνονται ὀλοκάθαρα (ἢ στοχεύουν) στούς «πέντε ποιητές» τῆς τηλεκπομπῆς. Τούς «πέντε ποιητές» πού χωρῖς τὰ οἰκόσημά τους, χωρῖς τούς ἀγωγούς καί τὰ ιδεολογήματά τους πῆγαν νά μιλήσουν δημόσια (πολύ δημόσια) γιά τὰ ποιήματά τους. Διαχωρίζουν τή θέση τους ἀπό τὰ σόγια, ὑποδηλώνοντας (ἴσως ἀνεπαρκῶς) ἕνα ἄλλο σόι πράγμα. Ἄλλη σόι

ποιότητα. Αὐτοῖ εἶναι οἱ δέκτες τοῦ μηνύματος, γι' αὐτό ἄλλωστε εἶναι καί οἱ μόνοι πραγματικά ὑβριζόμενοι. Τολμῶ νά ἐκφράσω μιά ἀκραία σκέψη: πῶς οἱ φράσεις περί ἐξουσιαστικοῦ ἢ δεσποτικοῦ ρόλου ἢ λόγου τοῦ συντονιστῆ δέν εἶναι ὑβριστικές καθεαυτές. Ἀκόμη καί ἡ βαρύτατη φράση: «Θέλησαν... νά δηλώσουν οἱ παρουσιαζόμενοι ποιητές ὅτι ἀνήκουν... σέ μιά.. πατριαρχική οἰκογένεια, τῆς ὁποίας πατριάρχης καί προστάτης εἶναι ὁ παρουσιαστής, πανεπιστημιακός δάσκαλος» (Κ. Παπαγεωργίου), παραπέμπει σέ μιά λανθασμένη τοποθέτηση τοῦ προβλήματος, πάντως τοποθέτηση. Δέν ἤξερα πῶς πρέπει νά βγάλουμε ἀπό τό εὐπρεπές λεξιλόγιό μας τούς χαρακτηρισμούς: ἐξουσιαστικός, δεσποτισμός, πατερναλισμός. Τότε γιά τόν Παπανδρέου πῶς θά μιλήσουμε; Τό θέμα εἶναι ἂν ἔχουμε δικιο ἢ ὄχι ἀποδίδοντας σέ κάποιες καταστάσεις ἡ ρόλους τό περίβλημα τῆς ἐξουσίας.

Ἐκεῖ πού τὰ λογύδρια τών τριῶν ἐμπίπτουν πλήρως στή δικαιοδοσία τῆς βρισιᾶς, εἶναι στούς χαρακτηρισμούς πού ἀφοροῦν τούς πέντε ποιητές τῆς τηλεοπτικῆς ἐκπομπῆς. Ἐκεῖνοι, πράγματι, διασύρονται μέ ἠθικές κατηγορίες: ὀνοματίζονται μαροφιλόδοξοι, τρομαγμένοι, κατηγοροῦνται γιά ὑστεροβουλία. Ἀλλά ἡ εὐαισθησία τοῦ Κ. Γαβρόγλου τούς ἄφησε αὐτούς «σέ μιά ἀπερίγραπτη μοναξιά», δέν ἔκανε καν τόν κόπο νά μάθει ἐάν καί στό πρόσωπό τους διασύρεται (ιδεολογικά;) τό ΚΚΕ ἔσωτ. Ἴσως γιὰτί σπάνια ἔχουμε τό θάρρος ἢ τό πρόβλημα νά μή

σιωπάμε παρά μονάχα όταν διακυβεύονται προσωπικότητες, αλλά όχι ιδέες και πρόσωπα.

Μέ παρόμοια άφετηρία δέν μπορεί παρά νά κάνει τό μοιραίο όλισθήμα. Άπευθύνει τόν λόγο τών «παιδιών του Μπέρκλεϋ» σέ λάθος δέκτη γιά νά κατασκευάσει τήν έξής κινδυνολογία: οί πρασινοφρουροί προειδοποιούν τήν κυβέρνηση νά προσέξει τούς δεξιούς εισοδησμούς στην τηλεόραση (τό λέω λιγάκι χοντρά). Μιά «πολιτική» προσέγγιση δέν μπορούσε βέβαια παρά νά βγάλει ένα «πολιτικό» συμπέρασμα. Μά αυτά θά ήταν άστεία πράγματα, άν δέν έγκαλοῦσαν κάποιες ζοφερότερες σκέψεις: τή διευθέτηση τής λογοτεχνίας μέσω τής πολιτικής, τήν εξήγηση τής λογοτεχνίας και κάποιων πολιτιστικών φαινομένων (ή καρκινωμάτων) μέ τή γλώσσα τής πολιτικής, μέ όρους πολιτικής άναμέτρησης. Παλιές άναμετρήσεις, παλιοί κίνδυνοι. Βέβαια, σέ τελευταία άνάλυση, όλα είναι πολιτική, μόνο πού σιωπής είναι πίο σύνθετα.

Έρχομαι τώρα στό πίο έπίμαχο σημείο αυτού του άρθρου. Παραθέτω ένα αρκετά μεγάλο άπόσπασμα:

«Δέν μπορεί, όμως, νά μή μās προβληματίσει και ή δημόσια σιωπή γύρω από ένα ζήτημα πού άφορά τά πίο δύσκολα προβλήματα πλουραλισμού.

Γιατί γιά όρισμένους ή σιωπή είναι μιά επένδυση πολιτική.

Γιατί γιά όρισμένους ή σιωπή είναι ή έπιβολή τής λήθης.

Γιατί γιά όρισμένους ή σιωπή είναι στοιχείο μιάς σναινετικής — αλλά και ίσοπεδωτικής — διαδικασίας.

Γιατί γιά όρισμένους ή σιωπή είναι επιθυμία γιά τή φθορά τών «άλλων».

Και γιά πολλούς, πάρα πολλούς, ή σιωπή είναι άδιαφορία. Άλλά δέν είναι καθόλου τυχαίο πώς ή σιωπή αυτή εντάθηκε τήν τελευταία χρονιά. Έντάθηκε — εκτός από μιά σειρά θαρραλέων παρεμβάσεων από τήν Αύγή — από τότε πού ο πρωθυπουργός μίλησε, στό «Ίντερκοντινένταλ», στους πνευματικούς ανθρώπους» (Κ. Γαβρόγλου, Αύγή).

Όμοιογώ πώς δέν θά άποφάσιζα νά άσχοληθώ μέ αυτό τό ραδιοτηλεοπτικό σίριαλ, εάν δέν υπήρχε αυτή ή κραυγή έν έρήμω του Κώστα Γαβρόγλου.

«Γιατί ή σιωπή γιά όρισμένους...». Ποιός άνόητος είπε κάποτε πώς ή σιωπή δέν είναι χρυσός γιά τήν Άριστερά; Νά πού είναι. Διότι μόνο εάν σωπαίνεις πολύ, εάν σωπαίνεις πάντα, μπορείς κάποια «εδαίσθητη» και κοσμοϊστορική στιγμή σάν αυτή πού διανύουμε σήμερα «μέ άφορμή μιά έκπομπή...» νά μιλήσεις υπεράνω πάσης ύποψίας, νά ήθικολογήσεις, νά ίσοπεδώσεις.

Τίνων ή σιωπή εντάθηκε τήν τελευταία χρονιά, μετά τό «Ίντερκοντινένταλ»; Ποιοί μπήκαν στην ούρά νά λάβουν τήν εδλογημένη χειραψία του πραθυπουργού; Ή μάλλον ποιοί δέν μπήκαν στην ούρά. Ποιοί έγραψαν δημόσια κι επώνυμα και σκεπάστηκαν μέ μιά βαριά σιωπή; Περιβλήθηκαν από εκείνη τήν τέταρτη σιωπή του Γαβρόγλου πού στοχεύει στη φθορά τών «άλλων».

Ποιά εδαίσθητη άνανεωτική Άριστερά έδειξε τή διάθεση, τήν έτοιμότητα νά κουβεντιάσει ή νά άντικρούσει τοποθετή-

σεις σάν τήν παρακάτω, πού ει μή τι άλλο «άφορά τά πίο δύσκολα προβλήματα πλουραλισμού» (Κ. Γαβρόγλου): «Συνειδητά ή άσυνειδητά, οι διανοούμενοι νιώθουν ότι τό ιδιότυπο αυτό καθεστώς χρειάζεται τήν ένεργό συμμετοχή τους. Έχουν νά παίξουν λειτουργικό ρόλο και τόν παίζουν ήδη, σέ διαφορετικό βαθμό και βαθμίδες ο καθένας. Οργανικοί διανοούμενοι, πού θά 'λεγε ο Γκράμσι, ποιητές και ποιηταράδες, λαϊκοί βάρδοι συνθέτουν τό επιστημονικό-τεχνολογικό-έθνικολαϊκό σύνολο, ένα σύνολο πού δέν είναι αντιφατικό, όπως διατείνεται ο πρωθυπουργός, αλλά συγκροτεί άκριβώς τήν ταυτότητα του καθεστώτος. Θά επανέλθουμε. Ή πρόσκληση άλλωστε είχε αυτό τό νόημα. Δέν τούς κάλεσαν δέκα δέκα «γιά νά τούς γνωρίσουν», ούτε πάλι κάλεσαν τά συνδικάτα γιά νά τούς άνακοινώσουν κάποια μέτρα. Ή πρόσκληση άπευθυνόταν σ' ένα κοινωνικό στρώμα πού, παρ' όλες τής άντιθέσεις στό έσωτερικό του — πολιτικές, προσωπικές — πρέπει νά άποκτήσει τή συνείδηση του κοινωνικού στρώματος. Αυτό τό στρώμα καλείται νά παίξει τόν «έθνικό» του ρόλο, δηλαδή νά σφυρηλατήσει τό consensus. Είναι ή υπερκομματική στράτευση πού ζήτησε ο πρωθυπουργός.

Μηδενίζουμε λοιπόν τς κοινωνικές έλευθερίες πού υπάρχουν, τήν έλευθερία τής καλλιτεχνικής έκφρασης; Όχι, καθόλου. Θέλουμε μόνο νά πούμε ότι τό ιδιότυπο αυτό καθεστώς, πού όποσδήποτε σημαδεύεται και από τό χαρακτήρα του Άρχηγού — δέν είναι τυχαίο πού τό ΠΑΣΟΚ έχει άρχηγό και όχι έκλεγμένο γραμματέα —, τό ιδιότυπο λοιπόν αυτό καθεστώς άπτεται ενός τριτοκοσμικού σοσιαλισμού, μέ πολλά στοιχεία κρατισμού σοβιετικού τύπου, διατηρώντας «σέ τελευταία άνάλυση» τήν κοινωνική δομή του καπιταλισμού. Στην έξωτερική πολιτική του άπορρίπτει κι όμως κρατά τς τυπικές συμμαχίες του ενώ καλλιεργεί σιωπήρα και εμπειδώνει τς άτυπες. Αυτό λοιπόν τό καθεστώς είναι ύποχρεωμένο νά σέβεται τς άστικές έλευθερίες και παράλληλα νά λειτουργεί μέ τό μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό, νά άσκει τόν παρεμβατισμό του, νά περιλαμβάνει στό καθήκοντά του τή χειραγώγηση. Δέν σκοπεύουμε νά επιχειρήσουμε έδω άνάλυση του καθεστώτος. Οί έγγενείς πάντως αυτές άντιφάσεις του άνακλώνται παντού και φυσικά στην όμιλία του κ. Παπανδρέου», (Χρυσά Προκόπκη, «Οδηγίες προς διανοούμενους», Δεκαπενθήμερος Πολίτης, τεύχος 8, 10.2.84, σ. 14).

Άλλά άς μήν πăm τόσο μακριά. Παλιά πράγματα. Χθές άκόμη, σήμερα, ποιές είναι αυτές «οί θαρραλέες παρεμβάσεις τής Αύγης», μοναδικές σ' αυτόν τόν σιωπηρό τόπο; «Θαρραλέες παρεμβάσεις τής Αύγης». Νά πού μιά φορά κι έμεϊς δέν μπορεί παρά νά θυμηθούμε τς «έξαιρέσεις», επώνυμα, εκείνους πού άντιστέκονται όχι μόνο στή σιωπή αλλά και στους εδπρεπείς μέσους όρους: Μανόλης Άναγνωστάκης, Δήμητρα Χριστοδούλου. Κάποιος θά άδικό όπωσδήποτε, αλλά άλλο είναι τό πρόβλημά μας. Τό πρόβλημα είναι ή σιωπή, ή γενικευμένη σιωπή. Τελικά δέν θά ίσχυρίζομαι τό άντίθετο. Ή σιωπή όμως βαραινει πρώτιστα τήν άνανεωτική Άριστερά και τήν

Ίδια τήν Αύγή. Ποιές παρεμβάσεις τής Αύγης; Όταν μέ γλώσσα τεχνοκρατική μās παραινεί πώς ή κουλτούρα πρέπει νά είναι προϊόν τής έξουσίας; Όταν γίνεται τό περίφημο διεθνές συνέδριο Συγγραφέας και Έξουσία και ή Αύγή περιορίζεται ως συνήθως στην «άντικειμενική» ένημέρωση τών έργασιών του Συνεδρίου; Τίποτε δέν έχει νά άναρωτηθεί γιά ένα συνέδριο μέ τό κρίσιμο αυτό γιά τήν Άριστερά θέμα πού οργανώνεται μέ χοντρά χρήματα τής έξουσίας και στό όποιο συζητούνται τά πάντα εκτός από τό άλυτο πρόβλημα τής σχέσης του συγγραφέα, τών διανοούμενων μέ τήν έξουσία; Γιά τς σχέσεις αυτές, π.χ. «έδω και τώρα», μετά τό Ίντερκοντινένταλ...

Θά έλεγα στόν φίλο άρθρογράφο νά νιώθει λιγότερη και μοναξιά και έπαρση. Ν' άνοίξει τ' αυτιά εκεί πού έχει ν' άκούσει κάτι. Ύπάρχουν πράγματα γιά ν' άκούσει. Γίνονται συζητήσεις, άνθρωποι άρθρογραφοῦν, άλλοι προσπαθούν νά κάνουν έπιστήμη, άλλοι τά βάζουν μέ τς διάφορες θεωρίες, όλα αυτά γίνονται έπίπονα και έπίμονα, παρά τή φθορά τής σιωπής στην όποία πρώτα ή Ίδια ή άνανεωτική Άριστερά ενέχεται, μέ άξενήμενες εϋθύνες. Δέν είναι τόση ή μοναξιά. Έπίσης, νά μήν έπαίρεται γιά τή θαρραλέα στάση τής εφημερίδας μας στά πολιτιστικά, όταν χθές άκόμη διά τής σιωπής άπαντάει σέ κάποιες σκέψεις — έλπίζω του Ίδιου αυτού άνανεωτικού χώρου — πού άνησυχούν άκριβώς γιά τήν πολιτιστική στάση τής Αύγης, ρωτάνε γιά τς δυνατότητες διαμόρφωσης πολιτιστικού μετώπου τής Άριστεράς (Δεκαπενθήμερος Πολίτης, τεύχ. 23). Οί άμαρτίες είναι μεγάλες, όλωνών μας, γιά τόν Νταλάρα δέν πρόκειται ποτέ νά συνεννοηθούμε. «Δύσκολα προβλήματα πλουραλισμού», όπως λές. Ή δημόσια σιωπή πού διαπιστώνει γίνεται όμως ιδιωτική κουβέντα όταν ταυτίζεται ένα κόμμα μέ μιά προσωπικότητα ρίχνοντας τούς πάντες και τά πάντα στην άνωθυμία τής σιωπής.

Νά πού ή σιωπή, σύντροφε, δέν είναι μόνο «στοιχείο μιάς σναινετικής — αλλά και ίσοπεδωτικής — διαδικασίας». Είναι και στοιχείο έκρηκτικό. Διότι δέν κουβεντιάσαμε όταν έπρεπε νά συζητηθούν τά προβλήματα, δέν τσακωθήκαμε ποτέ γιά πραγματικά προβλήματα. Από αυτή τήν άποψη ή δική μας σιωπή, κι όχι κάποια «δημόσια» σιωπή φάντασμα, ήταν περισσότερο μιά άνώδυνη φλυαρία. Δέν παίρνουμε στά σοβαρά τόν άλλο γιά τς ιδέες του αλλά γιά τούς καλούς του τρόπους. Τά «παιδιά του Μπέρκλεϋ» δείζανε έπιτέλους τήν «κακή τους διαγωγή». Πώς θά διαχωρίζουμε έπιτέλους τά πρόβαρα από τά έρίφια; Δύσκολα προβλήματα ιδεολογίας, κι όχι μόνο πλουραλισμού. Ή άνοχή γιά τς ιδέες πού κυκλοφορούν άνάμεσα μας, κι όχι τόσο ή σιωπή βόλεμα, συσσωρεύεται, και κάποια στιγμή «δι' άσήμαντον άφορμήν» δραματοποιούνται οί καταστάσεις πού άναπόφευκτα προκρίδουν στή συζήτηση, στό λόγο, χαρακτηριστά πολεμικό, ίσως πίο άδικο και άστυρό άπ' ό,τι θά άξιζε. Έλπίζω πώς παρ' όλα αυτά πρόθεσή μου ήταν νά συζητήσω και πώς δέν θά κριθώ μόνο γιά τούς «κακούς μου τρόπους».

Μαριάννα Δήτσα

Ἡ ἀρχαία τραγωδία καί ἡ ἀμηχανία τῶν συγχρόνων

(συνέχεια)

Στό τεῦχος 19 (13 Ἰουλίου 1984) τοῦ *Δεκαπενθήμερου Πολίτη*, ἐπιχείρησα νά ἐκθέσω κάποιες σκέψεις γιά τό ἀνέβασμα, σήμερα, τῆς ἀρχαίας τραγωδίας. Ἐρέθισμα ἦταν οἱ δύο πρῶτες παραστάσεις τοῦ καλοκαιριοῦ: Ἡ «Ἡλέκτρα» τοῦ Σοφοκλῆ ἀπό τό «Θέατρο τῆς Ἀνοιξης» σέ σκηνοθεσία Γ. Μαργαρίτη, καί ἡ «Μήδεια» τοῦ Εὐριπίδη ἀπό τόν «Θεατρικό Ὀργανισμό Κύπρου» σέ σκηνοθεσία Δ. Χρονόπουλου.

Τοῦτο τό σημεῖωμα, ὅπως ἐξάλλου καί τό προηγούμενο, οὔτε φιλοδοξεῖ ἀλλά οὔτε καί θά ἤθελε νά καλύψει τό χῶρο τῆς θεατρικῆς κριτικῆς τῶν παραστάσεων τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἀπλῶς θέλει νά συνεχίσει τόν προβληματισμό τοῦ ὑπογράφοντος. Φυσικό λοιπόν εἶναι νά μή ζυγιστοῦν ἐδῶ τά «ὑπέρ» καί τά «κατά» τῆς κάθε περίπτωσης, νά μήν ἀπονεμηθοῦν τά αἴσχος καί τά ζήτω στούς συντελεστές, ἀλλά μόνο νά ἀναφερθοῦν ἐκεῖνα τά στοιχεῖα πού προκάλεσαν αὐτόν τόν προβληματισμό.

Οἱ παραστάσεις πού εἶδα ἀπό τότε καί μοῦ δίνουν αὐτήν τήν εὐκαιρία εἶναι: Στήν Ἐπίδαυρο ἡ «Ἀντιγόνη» τοῦ Ἐθνικοῦ μέ σκηνοθεσία Γ. Ρεμούνδου, ἡ «Ἡλέκτρα» τοῦ Θεάτρου Τέχνης μέ σκηνοθεσία Κ. Κούν, οἱ «Τραχίνιες» τοῦ Σοφοκλῆ καί ἡ «Ἀλκίστη» τοῦ Εὐριπίδη, σέ ἐνιαία παρουσίαση ἀπό τό ΚΘΒΕ καί μέ σκηνοθεσία Ν. Χαλαράμπους καί Γ. Χουβαρδά ἀντιστοίχως, ἐνῶ στό Ἡρώδειο εἶδα σέ ἐπανάληψη ἀπό τά Ἐπιδαύρια τοῦ 1982 τήν «Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι» ἀπό τό Ἄμφι-Θέατρο σέ σκηνοθεσία Σπ. Α. Εὐαγγελάτου.

Δυστυχῶς δέν εἶδα τοὺς «Πέρσες» τοῦ Αἰσχύλου σέ σκηνοθεσία Α. Μινωτή, οὔτε τήν «Εἰρήνη» τοῦ Ἀριστοφάνη σέ σκηνοθεσία Σπ. Α. Εὐαγγελάτου.

Τό προηγούμενο σημεῖωμα ἔχετε συνοπτικά τρία ἐρωτήματα.

1) Τί θέλουμε ἐμεῖς ἀπό τήν τραγωδία, τί «πολιτιστική χρήση» τῆς ἐπιφυλάσσουμε στή ζωή μας;

2) Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι δίνεται μιά συνεκτική ἀπάντηση ἢ ἀπόπειρα ἀπάντησης στό πρῶτο ἐρώτημα, τότε πῶς πλησιάζουμε τήν τραγωδία σήμερα;

3) Ἄρκει νά ἔχει ἡ παράσταση «ἀποψη» γιά νά ἀπαντηθεῖ τό δεῦτερο ἐρώτημα; Ἡ μήπως πρέπει νά ἀρχίσουμε νά ἀναρωτιόμαστε πιά α) γιά τή χρησιμότητα τῆς ἀποψης καί β) γιά τή δεοντολογία πού τήν ὑπαγορεύει.

Ἐννοεῖται, ἐλπίζω, ὅτι δέν προσδοκῶ μιά ἀπάντηση σέ κάθε ἐρώτημα, οὔτε ὑποστηρίζω πῶς πρέπει πρῶτα νά ἀπαντηθοῦν αὐτά καί τόσα ἄλλα ἐρωτήματα, καί μετὰ νά ξαναασχοληθοῦμε μέ τό ἀνέβασμα τῆς τραγωδίας. Πιστεύω ὅμως ὅτι κανένας δέν δικαιούται νά ἀσχολεῖται μέ τήν τραγωδία ἂν δέν τόν «βασανίζουν» (τουλάχιστον) τά ἐρωτήματα αὐτά ἢ ὅποια τέλος πάντων θά θέσει στόν ἑαυτό του. Γιατί εἶναι σίγουρο πῶς τό καινούριο, αὐτό δηλαδή πού θά κάνει τήν τραγωδία νά μᾶς ἀφορᾷ ἄμεσα καί βαθιά, δέν θά ῥθει οὔτε τυχαῖα, οὔτε ἀβασάνιστα.

Ἀπό τά τρία ἐρωτήματα, πιστεύω πῶς τό πρωταρχικό, πού ἐξάλλου «περιέχει» ὅλα τά ἄλλα, εἶναι τό πρῶτο. Ὅμως, ἐνῶ

περίμενα μέ ἀγωνία τή συνέχεια στά φετινά Ἐπιδαύρια γιά νά βοηθήσω τή σκέψη μου νά ἐμβαθύνει σ' αὐτό τό ἐρώτημα, οἱ παραστάσεις πού ἀκολούθησαν περιστράφηκαν καί φώτισαν ἢ συσκοτίσαν περισσότερο τό τρίτο. Γιατί ὅλοι ὅσοι φώναζαν καί ἀποδοκίμαζαν στό κοῖλο τῆς Ἐπιδαύρου, ἢ ὅσοι ἀντίθετα χειροκροτοῦσαν, κατά βάθος δέν ἔκαναν ἄλλο ἀπό τό νά δηλώνουν τή συμφωνία ἢ τή διαφωνία τους γιά τή δεοντολογία πού ὑπαγόρευσε τήν ἐκάστοτε «ἀποψη» τοῦ σκηνοθέτη.

Κανείς — θέλω νά πῶ — δέν ἀναρωτήθηκε γιά τή μικρή ἀλλά οὐσιαστική διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀπό τήν ἐρμηνεία τοῦ κειμένου ὡς τήν ἀποψη ἐπί τοῦ κειμένου. Ὅλοι ὅμως ἀποδοκίμασαν ἢ ἐπιδοκίμασαν: τή βεβήλωση τῶν κειμένων, τήν ἱερότητα τοῦ χώρου, τή μετατροπή τῆς τραγωδίας σέ φαρσοκωμωδία, τόν ἐκμοντερνισμό (ἐνδυματολογικό καί σκηνογραφικό κυρίως) καί ἄλλα πολλά. Δημιουργήθηκε λοιπόν ἕνα πλαστό πρόβλημα, γι' αὐτό ἐξάλλου καί ξεθύμανε τόσο γρήγορα, ὅσο γρήγορα φούντωσε. Καί βέβαια, θά πρέπει φαίνεται νά περιμένουμε τό ἐπόμενο καλοκαίρι γιά νά ξαναἰσχύσουν τά αἵματα. Ἄν μάλιστα λογαριάσουμε ὅτι θά πλησιάζουν οἱ ἐκλογές — ἡ κυβέρνηση τό λέει, ὄχι ἐγώ — τότε ἀναμένεται μέγα καλλιτεχνικοπολιτικό πανηγύρι. Δέν μᾶς διαφεύγει ὅτι καί φέτος, πίσω ἀπό τό ψευδοδίλημμα μοντερνισμός ἢ σίγουρη παράδοση, ἀφίχαν νά ἐννοηθεῖ καί ἕνα ἄλλο ψευδοδίλημμα: ΠΑΣΟΚ ἢ Ν.Δ. Κανείς δέν μέ πείθει ὅτι ἡ κυρία Ἄν-

να Συνοδιού, αξιολογότατη τραγωδός, αλλά και σημαίνουσα προσωπικότητα της Δεξιάς, θα άποχωρούσε με τόν ίδιο πομπώδη (καί γελοίο) τρόπο από την «'Αλκηστη» του Γ. Χουβαρδά, αν ή παράσταση αυτή είχε δοθεί από τό 'Εθνικό Θέατρο επί διευθύνσεως Α. Μινωτή και πρωθυπουργίας Καραμανλή. Θά μου πείτε: τότε δέν θά επιτρέπονταν τέτοιου τύπου άνόσιοι πειραματισμοί κ.λπ., κ.λπ. Θά μου επιτρέψετε όμως κι έμένα, έλπίζω (!), νά προτιμώ τίς κοινωνίες πού επιτρέπουν άπ' αυτές πού άπαγορεύουν. ("Όχι νά φτάνουμε κυρία 'Ηρώ Λάμπρου μέχρι νά ευχόμαστε πρωθυπουργικές παρεμβάσεις και μάλιστα ήμερήσιου τύπου γιά νά σταματήσει τό κακό. Δέν μās έφτανε δηλαδή τό «'Ιντερκοντινένταλ»).

Τό θέμα, λοιπόν, δέν θά έπρεπε νά τίθεται μέ αυτούς τούς όρους. Γιά νά ξαναγυρίσω στό έρώτημα της άρχής (3β), πιστεύω πώς τό πρόβλημα βρίσκεται στό πώς σιγά σιγά άποκρυσταλλώνεται ή «άποψη». Προϋπάρχει στό σκηνοθέτη ή «ένυπάρχει» στό κείμενο; Φτιάχεται έκ του προχείρου, γιά νά μπαλωθούν οί ανάγκες της παρουσίας μιάς παράστασης; 'Η προκύπτει από όρισμένα «βασανιστικά» και μόνιμα έρωτήματα πού θέτει τό έγχείρημα αυτό καθαυτό και άλλα πού θέτει τό συγκεκριμένο έργο; Και ακόμα γεννιέται ή «άποψη» γιά νά μπορέσει νά μορφοποιηθεί μιά βαθιά «συνέυρεση» του σκηνοθέτη μέ τό έργο, ή φτιάχεται γιά νά «ντύσει» τή δεδομένη κρατική «παραγγελία» μέ κάποια φόρμα έλκυστική γιά τόν θεατή;

Τήν άπάντηση σέ αυτά τά έρωτήματα θά πρέπει νά τήν «άντλήσουμε» από τήν ίδια τήν παράσταση, κι όχι μόνο από κάποια δικά μας πιστεύω. Γιατί, στό κάτω κάτω, και αυτά προϋπάρχουν και ως ένα σημείο προκαταλαμβάνουν τό βλέμμα μας, τήν «άποψη» μας γιά τήν παράσταση. Έδώ όφείλω νά κάνω μιά παρένθεση, γιά νά πώ ότι ή κριτική, στό βαθμό τουλάχιστον πού παρακολούθησα, δέν βοήθησε νά ξεκαθαριστούν τά πράγματα, γιατί άκριβώς δέν μπήκε στόν κόπο νά άποδείξει. Θεώρησε όρισμένες δικές της θέσεις προφανείς και αυταπόδεικτες. Έτσι μου στέρησε τή δυνατότητα νά συνδέσουν τούς προβληματισμούς μου μαζί της. Τί σημαίνει άραγε τό ότι ό Ρεμούνδος είναι «γερμανοτραφείς» πού «έκδικείται ως ... Γότθος» τούς τραγικούς; Γιατί άραγε ό Γ. Χουβαρδάς είναι «άγράμματος» και πού τό βρήκε, άλλος, γραμμένο ότι ό Εθαγγελάτος άρχισε νά άνεβάζει τό «Βίκτωρ-Βικτώρια» ή τό «Καμπαρέ», όμως σάν είδε ότι ό ΕΟΤ δέν έπιχορηγεί στά 'Επιδαύρια τέτοιου είδους θεάματα «κοτσάρισε» τά λόγια της «Ειρήνης» πάνω σέ μιά έτοιμη παράσταση; 'Αν μιά άπ' τίς κατηγορίες της κριτικής άπέναντι στις φετινές παραστάσεις είναι ή έλλειψη ήθους, τό δικό της, αλήθεια, σέ ποιο συρτάρι τό ξέχασε; 'Ας μούν στόν κόπο νά μās πούν γιατί ή γερμανική παιδεία κάποιου, ή ή άδυναμία κάποιου άλλου γιά τά θεάματα τύπου «καμπαρέ» έχουν βλαβερές συνέπειες γιά τήν τραγωδία και τήν κωμωδία και πώς θά πληροφορηθούν οί άναγνώστες μιάς έφημερίδας γιά τήν «άγραμματοσύνη» κάποιου, αν αυτός πού γράφει μιά τόσο βαριά κατηγορία δέν καταδέχεται νά τή στοιχειοθετήσει;

Καθώς παρακολουθούσα τήν παράσταση της «'Αλκηστης» δύο «εικόνας» κλωθογύριζαν στή μνήμη μου. Και οί δύο του Τσαρούχη. 'Η πρώτη, παριστάνει τήν ταφή της 'Αλκηστης. 'Αμυδρά θυμάμαι, μιά γυναικεία φιγούρα, έναν παπά, έναν στρατιώτη κι άλλους, όλους σύγχρονους μας. "Όλοι άμίλητοι, μετέωροι σέ μιά στιγμή μεταξύ Μεγάλης Παρασκευής και 'Αναστάσεως. 'Η δεύτερη είναι μιά έλαιογραφία από τίς «Βάκχες»: 'Αριστερά κάποιο νεοκλασικό άπ' αυτά πού τόσο άγαπάει ό ζωγράφος. Δεξιά, μιά πηγή ή επιτύμβια στήλη ύπερψωμένη. Κάτω της ένας έσατζής μέ γυρισμένη πλάτη, γονατιστή μπροστά του μιά κοπέλα και πίσω του μιά κυρία, μέ πλάτη κι αυτή στό θεατή. Κοιτάζουν τό λυκόφως — μιά μετέωρη ώρα — και τόν Διόνυσο ψηλά στόν ουράνο πού προχωρά και στέκεται σάν τ' άγάλματα της κλασικής έποχής, μ' ένα χριστιανικότατο φωτιστέφανο νά άχνοφαίνεται στό κεφάλι του. 'Αφού λοιπόν ένας έσατζής μπορεί νά κοιτάζει τόν Διόνυσο, ό Κάδμος δέν θά μπορούσε νά 'ταν ένας σύγχρονος στρατηγός; 'Ο ιερέας τών προγόνων δέν μπορεί νά 'ναι παπάς; 'Αλλωστε αυτό δέν κατακτήθηκε πανηγυρικά από τήν έποχή τών «'Ορνίθων» του Κούν στό 'Ηρώδειο; Γιατί λοιπόν νά στέκομαι μέ τόση άμηχανία μπροστά στόν ένδυματολογικό έκσυγχρονισμό της «'Αλκηστης» ή της «'Αντιγόνης»; Γιατί ή Θεράπαινα του Βασιλιά 'Αδμήτου νά μην είναι μιά καμαριέρα μεγάλου ξενοδοχείου τών άρχών του αιώνα, και ό χορός γερόντων της «'Αντιγόνης» ένα μίγμα από τραπεζίτες του City μέ λίγο χρώμα από τούς έργένδες της καλιās 'Αθήνας και μακρुकάσκολους καλλιτέχνες; Ξαναγυρίζω στόν Τσαρούχη. Τίποτε δέν λέγεται, και τά πάντα υπάρχουν. 'Ο βωμός της Σεμέλης, τό παλάτι του Κάδμου, ή έγκατάλειψη, άκόμη κι ό έρχομός του Διονύσου, γιά όποιον θέλει νά τόν δει. "Όλα όμως τά στοιχεία είναι γνώριμα σ' έμάς και οικεία. Δέν μās χρειάζονται ιδιαίτερες εξήγήσεις, ούτε καν άναρωτιόμαστε τί γυρεύει ή θάλασσα στή Θήβα. 'Ο καλλιτέχνης γιά νά «συμβολοποιήσει» τίς οικείες μας παραστάσεις, άφαιρεί. 'Αφαι-

ρεί ό,τι περιττό και στίς οικείες μας παραστάσεις όλα τ' άλλα έκτός από τά ούσιώδη είναι περιττά.

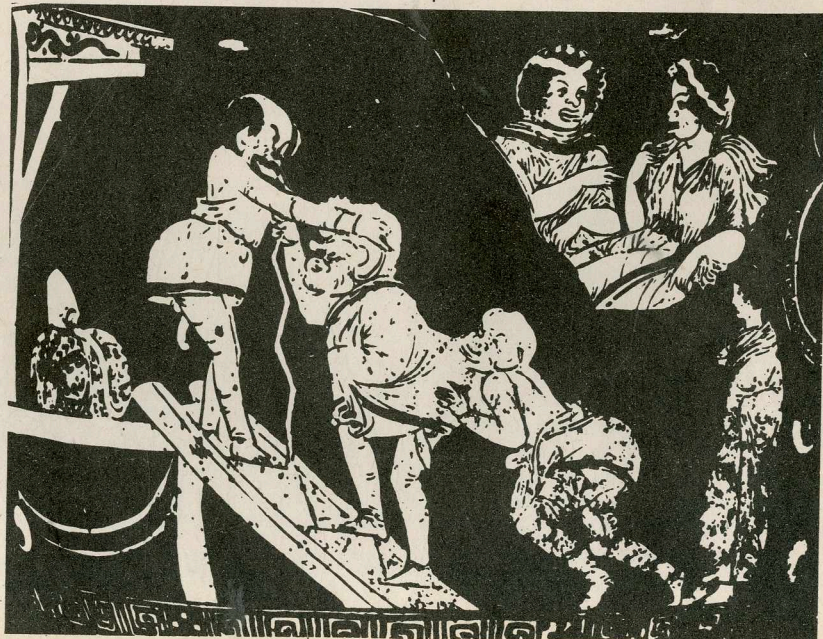
Στίς παραστάσεις του καλοκαιριού, τά πάντα ήταν πρόσθεση. Και μάλιστα πρόσθεση ήδη συμβολοποιημένων εικόνας, π.χ. ό στρατηγός του Βίσμαρκ είναι ήδη σύμβολο του κακού στρατοκράτη. (Βλέπε τόν καλό στρατιώτη Σβέικ κ.λπ.). Τό μακρύ κασκόλ είναι ήδη σύμβολο — άστικό μάλιστα — του άνέμελου καλλιτέχνη. Τό βυζαντινό μέλος είναι άκουστικό σύμβολο λατρείας. Πώς λοιπόν συμβιβάζεται ένα σύμβολο μέ τό άλλο; 'Απλώς, δέν συμβιβάζεται.

"Όπως δέν συμβιβάζεται τό συμβολικό λατρευτικό ξόανο, πού καταχρηστικά έμφανίζεται σχεδόν σέ όλες τίς παραστάσεις τραγωδίας της τελευταίας δεκαετίας. "Όπως δέν συμβιβάζονται οί βαρυνθούσες γυναίκες του χορού στήν 'Ηλέκτρα, πριν άναγγελθεί τό όποιοδήποτε κοινό πένθος, και τά περιεργα ξόανα πού «τροφοδοτούν» τό πένθος αυτό μέ τήν όποιαδήποτε έννοια λατρείας. 'Αλλά μήπως συμβιβάζεται ό συμβολισμός της άπουσίας της Δηιάνειρας από τή σκηνή (άφού μιά άπλή άνάγνωση του κειμένου μās πληροφορεί ότι άποχωρεί σιωπηλή μέσα στό παλάτι γιά νά αυτοκτονήσει) μέ τήν τεράστια ήλιόμορφη χρυσή φιγούρα πού μπήκε μπρός στήν καθιστή ήθοποιό γιά νά ύποδηλώσει τήν άπουσία της; Πού νά ψάξω μέσα μου νά βρώ έναν τέτοιο συμβολισμό της άπουσίας, όταν αυτός δέν άκουμπάει ούτε στό μακρινό θέατρο «ΝΟ»; Τουλάχιστον ένα γύρισμα της πλάτης, οί έπαίοντες άλλα και τά παιδιά θά μπορούσαν νά τό εκλάβουν ως άπουσία.

Νά λοιπόν γιατί δέν πείθουν όλοι αυτοί οί συμβολισμοί και οί τελετουργίες. Γιατί 1) δέν άκουμπάνε πουθενά μέσα μας, και 2) άλληλοσυγκρούονται μεταξύ τους.

"Ενα άλλο έρώτημα είναι αν δικαιούμαστε «έργω ή λόγω» νά παραποιούμε τά κείμενα. Τό θέμα είναι μεγάλο και θά χρειαστεί νά επανέλθουμε. Πάντως, ένα είναι σίγουρο. "Οτι δέν έχουμε τίποτα νά κερδίσουμε.

Νίκος Πολίτης

ΚΑΤΑ ΛΑΘΟΣ

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

Παρασκευή 21 Σεπτεμβρίου 1984

• **Ιστορική αξία διεκδικεί το φύλλο της 'Ακροπόλεως που κυκλοφόρησε την Παρασκευή, 21 Σεπτεμβρίου 1984. Μέ μια έκπλησσοσα σιγουριά για το λαμπρό μέλλον της και με μια ευνόητη απέχθεια προς το οργανωτικό και, κυρίως, ανδρεοπαπανδρείκό 1984, «ή έφημερίδα όλων των 'Ελλήνων» εκτοξεύει τις ήμερομηνίες των σελίδων της μιά χιλιοετηρίδα μπροστά: 21 Σεπτεμβρίου 2984.**

Καλό ταξίδι παιδιά. Αναμένουμε αγωνιωδώς τις ανταποκρίσεις σας από το μέλλον κι από την 'Ανδρομέδα.

• **Τό Πολεμικό μας Ναυτικό με διακήρυξή του που δημοσιεύθηκε στις έφημερίδες γνωστοποίησε πώς προβαίνει σέ δημόσιο μειοδοτικό διαγωνισμό για τήν «πραμθήθεια ύλικών εξαρτήσεως». 'Ενα ήτα σαρκάζον στή θέση του ύψιλον των εξαρτήσεων και πάνε στό βρόντο οι ρήσεις του πρωθυπουργού (και ύπουργού 'Εθνικής 'Αμύνης) για έθνική ανεξαρτησία και στρατό έπαγρυνούντα στό πλευρό του λαού.**

Είναι λοιπόν μερικές φορές που ή έθνική μας περηφάνια ακροβατεί πάνω στόν κόκκινο μαρκαδόρο των διορθωτών.

ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΦΟΔΙΑΣΜΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ Διακήρυξη ύπ. αριθμ. 306/84

'Ανακοινώνεται ότι τήν 16η 'Οκτωβρίου 1984, ήμερα Τρίτη και ώρα 10.30 θά διενεργηθεί Δημόσιος Μειοδοτικός διαγωνισμός με σφραγισμένες προσφορές στό γραφείο ΑΕΠ/ΚΕΦΝ Πλατεία Κλαυθμώνος καθημερινά τις εργάσιμες ώρες.

'Εκ τής Διοικήσεως

• **Τέτοια παραποίηση δέν θά μπορούσε νά τή σκαρώσει ούτε κι ό πιο καλά δικτυώμενος προβοκάτορας. Στήν πρώτη σελίδα, τήν Τετάρτη 26.9.84, τό Βήμα προσθέτει ένα λάμδα μεταξύ πρώτου και δευτέρου γράμματος και ...πύρ.**

Ο ΔΑΙΜΩΝ

ΜΕ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ αντιδράσεις υποδέχθηκαν τωπότες και επιχειρηματίες την έκθεση της Επιτροπής Βιοτεχνικών Δανείων προς τον υπουργό 'Εθνικής Οικονομίας κ. Γερ. Αρσένη, σύμφωνα με την οποία τα κρατικά πιστωτικά ιδρύματα «παρακρατούν» βιοτεχνικά δάνεια 30 δια. δεχ. (Την έκθεση αποκάλυψε χθες «**Το Βλημα**»).

ΚΑΙ ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ;

'Ε δχι λοιπόν. Οί έκπομπές του ράδιο-άρβύλα που επιμένουν ότι ό ευρωστος έκδοτικός μας οργανισμός απέκτησε και έγγονό, προχώρησε τουτέστιν στήν κυκλοφορία και ήμερήσιου οργάνου, του **ΕΝΗΜΕΡΟΥ ΠΟΛΙΤΗ**, δέν είναι παρά κακόβουλα βαττολογήματα. Ούτε δάνεια πήραμε, ούτε από τήν αιγίδα όποιουδήποτε ύπουργείου προστατευτήκαμε ξαφνικά, ούτε τό ρίξαμε στίς προμήθειες και στό import-export. 'Αντίθετα, έμμένουμε έν παραληρήματι έραστές τής ούτοπίας, όπως εύκολα θά μπορούσε νά διαγνώσει κάποιος ύπαρκτός ψυχίατρος, ή διανοούμενοι τρίτου τύπου, κατά πώς θά 'λεγε κι ό Σπίλμπεργκ.

Βέβαια, ό τίτλος τής νέας άπογευματινής έφημερίδας έμπεριέχεται ήδη στόν δικό μας: (ΔΕΚΑΠ) **ΕΝ** (©) **ΗΜΕΡΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ**. 'Ομως, ως έδώ και μή παρέκει οι διαπλοκές, κι ως οργιάζουν οι φήμες. Διότι ούτε στή «μεγάλη άστική παράταξη» άνήκουμε, ούτε περιμένουμε έναγωνίως τήν «έπέμβαση τής Θείας Πρόνοιας για νά αποφυγούμε τόν όλεθρο που μάς περιμένει», δηλαδή τήν «άλλαγή του επικρατούντος από χιλιάδες χρόνια κοινωνικού συστήματος που επιδιώκει τό ΠΑΣΟΚ και τήν έπιβολή του κομμουνισμού».

Τά δικά μας όνειρα εξαπλώνονται στό νά προλάβουμε τήν 'Απογευματινή, τή **Βραδυνή**, τή **Μεσημβρινή** και τά **Νέα** και νά βγάλουμε πρώτοι τόν **Κυριακάτικο Πολίτη**. Καί, δεύτερον, ό **Γυναικείος Πολίτης** νά προηγηθεί των άναμενομένων **Εικόνων**, που έτοιμάζουν οι του 'Εθνους, και του **ΚΑΙ** που κυφορεί τό **ΕΝΑ**.

Και βλέπουμε.

Μουσικά μαθήματα αυτογνωσίας

• **«Δέν μου επιτρέπει τό ήθος μου, ή ποιότητα του έργου μου, ούτε τό πνευματικό και αισθητικό μου επίπεδο νά άπαντήσω στόν κ. Νικολόπουλο. 'Υπάρχει πράγματι μεγάλο χάσμα μεταξύ μας. 'Αλλωστε, ή κρίση και ή γνώμη του δέν έχουν καμιά σημασία για μένα...»** («'Από έπιστολή του μουσικοσυνθέτη 'Ηλία 'Ανδριόπουλου, άπαντητική σέ συνέντευξη του όμοτέχνου του Χρίστου Νικολόπουλου, στήν έφημερίδα 'Ελεύθερος Έθνος, 25.9.84). 'Ανευ σχολίων.

• **«“'Ο τόπος αυτός πάσχει κι είναι βαριά άρρωστος πολιτιστικά”** είπε ό Χατζιδάκις σέ συνέντευξη τύπου στή **Λεμεσό**. 'Ο όποιος κατηγορήσε τις κυβερνητικές και δημοτικές άρχές, γιατί δέν παρακολούθησαν τις συναυλίες, ενώ άποκάλεσε «**γουρούνια**» τους εκπροσώπους τής έλληνικής πρεσβείας στήν Κύπρο για τόν ίδιο λόγο. “'Ηρθαμε στήν Κύπρο με τόν **Μίκη** για νά προσφέρουμε **μουσική ποιότητα**”, τόνισε ό κ. Χατζιδάκις.

»**Στή συναυλία που δόθηκε τό βράδυ του περασμένου Σαββάτου (22.9.84) στή Λάρνακα ό Χατζιδάκις έγκατέλειψε τήν εξέδρα, διότι τό κοινό χτυπούσε παλαμάκια και σιγοτραγουδούσε μιά γνωστή παλιά έπιτυχία του Μάνου**». (Τό διαβάσαμε στήν **Έλευθεροτυπία**, 25.9.84, σέ ρεπορτάζ του ανταποκριτή της στή Λευκωσία).

Μετά τή λίμνη τής Βουλγαμένης και τή ρωμαϊκή αγορά, ή Κύπρος. 'Εως πότε άραγε όλα τούτα θά λογίζονται φυσιολογικές εξάρσεις όσων έχουν κατοχυρώσει εις τό διηκεές τήν αύξημένη τους εδαισθησία; Καί γιατί νά άθωώνονται τά άλαζονεύματα, έστω κι άν είναι προϊόντα πίκρας;

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΑΚΟΥΝΕ ΛΑΪΚΑ

Τά παιδιά άκουνε λαϊκά. Αυτό πιά είναι άδιαμφισβήτητο γεγονός. Ή ρόκ πνέει τά λoίσθια. Τά παιδιά δέν άκουνε πλέον τζάζ άλλά πενιές («αυτή είναι ή ελληνική τζάζ» είπε ό Γιώργος Νταλάρας). "Ομως τί λαϊκά;

Τά παιδιά ανακάλυψαν καταρχήν τά ρεμπέτικα. Μετά από 30 ή 80 χρόνια, δέν έχει σημασία. Τά ανακάλυψαν. Πλήρωσαν άκριβά τό ποτό τους γιά νά τραγουδήσουν «κι όλα είναι μαύρα» μ' ένα χαμόγελο εϋτυχίας χαραγμένο στό πρόσωπά τους. "Ομως τά ρεμπέτικα δέν κράτησαν πολύ. "Οπως είχε προβλέψει ή σχετική φιλολογία, ξεφούσκωσαν γρήγορα. Τότε τά παιδιά ανακάλυψαν τά λαϊκά. Δέν γνώριζαν πότε, πού και από ποιόν γράφτηκε τό *Θά σου φύγω*, όμως τό άκουσαν κι ένθουσιάστηκαν. "Αν πέρυσι άκουγαν στό ραδιόφωνο τό *Δέν θέλω τή συμπόνια κανενός*, άλλαζαν σταθμό ένκευρισμένα. Τώρα όμως μόνο αυτό θέλουν. Γιατί τά παιδιά δέν ένδιαφέρονται γιά τά τραγούδια καθεαυτά. "Οχι. Τούς άρέσει τό έμπορικό σύστημα θεάματος και παραγωγής ειδώλων πού στήθηκε πάνω στό τραγούδι. Και οι έμποροι παρακολουθούν μέ πολύ ένδιαφέρον τί ανακαλύπτουν τά παιδιά. Κι αυτά παρακολουθούν μέ πολύ ένδιαφέρον τί τους λανσάρουν οι έμποροι. Γιατί τώρα πιά έχουν ζωντανά ειδώλα. Τέρμα οι άφισες. Μπορεί βέβαια τά ειδώλα νά έχουν δανεισμένα φτερά, άλλά είναι ζωντανά.

"Ετσι όταν τό περιοδικό *Ντέφι* — πού έχει αναλάβει ύπό τήν αιγίδα του όλη τή μουσική λαϊκή κουλτούρα — διοργανώνει συναυλίες, τά παιδιά τρέχουν. Οι λεπτομέρειες τά αφήνουν άδιάφορα. Τό ότι ό Μουφλουζέλης, άν και προσκεκλημένος, διώχτηκε στό γρήγορα «μέ κένα χιλιάρικο» γιά νά μή χαλάσει τό πανηγύρι τής Ριζούπολης, δέν τά ένδιαφέρει. Τό ότι στόν Λυκαβηττό έκτός από τά «Παιδιά από τήν Πάτρα» τραγουδούσαν ό Μιχάλης Μενιδιάτης και ή Πίτσα Παπαδοπούλου επίσης δέν τά ένδιαφέρει. Γιατί πάνε ν' άκούσουν πάντα κάτι συγκεκριμένο.

"Όταν τά «Παιδιά από τήν Πάτρα» ανέβηκαν στό πάλκο άρχισαν νά κάνουν καλαμπουράκια μέ τή λέξη «συμπόνια». Και τό κοινό έρεθιζόταν όπως ό ταύρος στήν άρένα. Κι όταν ή Παπαδοπούλου βγήκε νά τραγουδήσει, τά παιδιά άρχισαν νά φεύγουν γιατί είχαν άκούσει αυτό πού ήθελαν. Βλέπετε ή Παπαδοπούλου και ό Μενιδιάτης τραγουδούν σκυλάδικα γιά τά παιδιά. Ένω τά λαϊκά τών παιδιών είναι έξαγνισμένα. Τά έχουν έξαγνίσει ό χρόνος, ό χώρος και οι έταιρειες. Μπορεί βέβαια αυτά τά τραγούδια νά είναι άποκυήματα κάποιου κοινωνικού χώρου άνάλογου μέ τά σκυλάδικα, άλλά αυτό είναι μιά άλλη λεπτομέρεια γιά τά παιδιά.

Τό ότι ή Πίτσα Παπαδοπούλου τά προσέβαλε δημοσίως λέγοντας τό *Κόψε κάτι* και δηλώνοντας πικραμένα βλέποντας τόν ένθουσιασμό τους «*Κατάλαβα! Αυτά θέλετε έσεις*», δέν ένόχλησε τά παιδιά γιατί δέν κατάλαβαν. Ούτε τό ότι ή Παπαδοπούλου τραγούδησε Χατζιδάκι δείχνοντας ότι ξέρει νά τραγουδά, ούτε τό ότι ό Μενιδιάτης ξεκίνησε τό πρόγραμμά του μέ τό μοναδικό τραγούδι πού του έχει γράψει ό Σαββόπουλος φάνηκε νά ένδιαφέρει τά παιδιά. Ούτε μπερδεύτηκαν επειδή τά «Παιδιά από τήν Πάτρα» τραγούδησαν μόλις κομμάτια πού τά 'χε κάνει σουξέ ό ίδιος ό Μενιδιάτης πρό πολλών ετών.

Και ή μέν Παπαδοπούλου έφυγε κλαίγοντας, ό δέ Μενιδιάτης άξιοπρεπώς άποτυχημένος. "Αλλά κι αυτό είναι λεπτομέρεια. Τό *Ντέφι* από τήν άλλη μεριά έσπευσε νά έπαναλάβει τήν έπιτυχημένη συναυλία, διορθώνοντας όμως κάποια σημεία. "Αντικατέστησε τους έννοχλητικούς Μενιδιάτη και Παπαδοπούλου μέ τόν Μπάμπε Γκολέ. Για σιγουριά...

Μή στεναχωριέστε όμως κ.κ. Μενιδιάτη και Παπαδοπούλου. Μπορεί τού χρόνου νά σας ανακαλύψουν τά παιδιά. Και τότε είναι πού θά πρέπει νά «τά βροντήξετε όλα κάτω και νά φύγετε» και νά συνεχίσετε νά χτίζετε «τής άγάπης τό τσαρδάκι» χωρίς ν' άσχολείστε μέ τά παιδιά. *Γιατί παιδιά είμαστε.*

Μιχάλης Μπορνόβας

Κι άς είναι και 'Αντίνας

Σοβινιστικό-ξεσοβινιστικό, τό σύνθημα *Ό έπιμένων ελληνικά* φαίνεται πώς άρχισε νά καρποφορεί. Δύο λογίων καρπούς συλλέξαμε ως τά τώρα:

1. Προϊόντα παιδαγωγικά: Ένοστερισθείς τό περί ού ό λόγος σλόγκαν, καθηγητής τών μαθηματικών στήν Ξάνθη άπειλησε μαθητές του πού τόλμησαν νά φορέσουν παπούτσια εισαγωγής (κι όχι, ως έπρεπε, ιθαγενή και μπαλωμένα) πώς θά τους βάλει μικρούς βαθμούς. Έπόμενο βήμα: Νά άπαγορευτούν τά Μπικ, Πάρκερ, κ.λπ. και νά έπιστρέψουμε προτροπάδην στήν πλάκα και στήν κιμωλία. Τά μέιντ ιν Τζάπαν κομπιούτερ νά καταστραφούν σέ ειδικές τελετές και οι μαθητές νά κάνουν τους λογαριασμούς τους μέ τά δάχτυλα (πού τά διαθέτουμε και τζάμπα). Τά κυλικεία νά πάνου νά πουλάνε ντόνατς, τσίπς, κοκακόλες, χάμπουρ-

γκερ και πασατέμπο, ως ειδεχθώς άλλοδαπά, και νά έμπορευούνται άδστηρως ήλιοσπόρους, πού 'χουν και κάποια πολιτική σημασία. Αυτά ως πρώτη δέσμη.

2. Προϊόντα καλλιτεχνικά: Οι ήθοιοιοί Νίκος Παπαναστασίου και Κατερίνα Γιουλάκη γίνανε πασιγνώστοι από τις διαφημιστικές σφήνες πού έγκαλοντ τήν ελληνικότητά μας. "Όσο συμβολικό κι άν είναι τό ποσόν πού πήραν από τόν κρατικό κορβανά γιά τή συμμετοχή τους, σίγουρα δέν χάσανε άφου έγιναν οι ίδιοι σύμβολα γιά λαϊκή κατανάλωση. Κι αυτήν άκριβώς τήν δημοσίους (και όχι ιδίους) έξοδοις συμβολοποίησή τους έξαργυρώνουν μέ τήν ταινία *Λαλάκης ό εισαγόμενος*, στήν όποια και πρωταγωνιστούν και ή όποια παρουσιάζεται ταυτόχρονα σέ 23 κινηματογράφους άνά τήν Ελλάδα.

Αυτοί τουλάχιστον τό μάθανε τό μάθημά τους και βάλθηκαν νά ιδιοποιηθούν ελληνικά τόν καημό του ύπουργείου Έμπορίου.

Πα. Εύαγγελίου

ΚΑΙ ΣΕΞ ΚΑΙ ΤΡΟΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΡΑΤΕ

Είκοσι είναι όλοι κι όλοι οι ήμικεντρικοί και συνοικιακοί κινηματογράφοι τού Πειραιά. Μιά τυχαία ματιά στίς ταινίες πού παρουσίασαν τήν Τετάρτη, 26.9.84, πάνω άκριβώς στήν κορυφή τών φεστιβάλ (οργανωμένων από κομματικές νεολαίες, πολιτιστικούς συλλόγους, δήμους και κοινότητες) άποδεικνύει πώς, όντως, ή Ελλάδα άντιστέκεται. Και μάλιστα σ' εκείνους τους τόπους πού λογίζονται κατά παράδοση άριστέροφρονες (Νίκαια και Κορυδαλλός π.χ.).

Οι *τέσσερις* κινηματογράφοι εισάγουν στοιχεία τών άπωανατολικών πολιτισμών στή μορφή τού *καράτε*. Οι *τρεις* φαίνεται νά προβληματίζονται μέ τήν ύπογεννητικότητα και προτείνουν «*σέξ*» (άνευ τίτλου). "Άλλοι *τρεις* δείχνουν τήν προτίμησή τους στίς *ελληνικές φαρσοκωμωδίες* τύπου *Ρόδα, τσάντα και κοπάνα*, άπ' αυτές πού κατασκευάζονται μία άνά τριήμερον και πού θά

τίς βλέπουμε από τήν τηλεόρασή μας (μ' όποια έξουσία) σέ καμιά δεκαριά χρόνια. Δύο έπιλέγουν έργα μέ άνεβασμένο τό ποσοστό *κλωστοποπιδας* (Σάν ταύροι στό γυαλοπωλείο κ.λπ.).

Οι υπόλοιποι *όκτώ*, τό 40% δηλαδή, έμπορευούνται τόν *τρόμο* και τή *λαγνεία* του, σέ ποικίλες εκδοχές: *Τρελές νύχτες στό νεκροτομείο*, *Ό καμπούρης τού νεκροτομείου* (μονοπόλιο στή Σαλαμίνα), *Ό γκόμενα ήταν βροκλόκας*, *Ό δράκουλός τών Καραθίων*, *Σφαγή στό βουνό τών κτηνανθρώπων*, *Χαμένοι στή ζούγκλα τών άνθρωποφάγων* (ό μοναδικός κινηματογράφος τού Περάματος), *Στή φαλιά τού κροκοδείλου*, *Ζόμπι Νο 2* (στήν τελευταία περίπτωση οι θεατές προετοιμάζονται μέ άγώνες τού εύγενούς αθλήματος τού κάτς, ζωντανούς, έστο και σικέ).

Συντριβεται κανείς άν σκεφτεί πώς αυτή ή αναλογία (μέ κάποιες έσωτερικές άναδιανομές) αντιπροσωπεύει πλήρως τις πάγιες έπιλογές τών αιθουσαρχών, έπιλογές πού μάλλον δέν γίνονται έν κενώ, χωρίς δηλαδή τόν συνυπολογισμό τών προτιμήσεων τού καταναλωτικού κοινού.

ΤΕΣΣΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΡΙΝ

Στις 16 Νοεμβρίου του 1980, επί κυβερνήσεως Ράλλη, στη διαδήλωση για την επέτειο του Πολυτεχνείου, τὰ ΜΑΤ, εν διατεταγμένη υπηρεσία, επέδραμαν σ' όσους έπεμναν να πορευτούν ως την αμερικάνικη πρεσβεία αλλά και, αδιακρίτως, στόν λαό που διαδήλωνε στην πλατεία Συντάγματος. Ανά νεό, ή Σταματίνα Κανελλοπούλου και ό Ίάκωβος Κουμής δέν άντεξαν στά δολοφονικά χτυπήματα τών κλόμπς.

Κλείνουν 4 χρόνια κι οι ένοχοι, γνωστοί όσο και οι αίτιες, δέν βρέθηκαν. Τό ΠΑΣΟΚ, αντιπολίτευση τότε, υπερέβαλε σέ «σωφροσύνη», πλειοδότησε σέ κορόνες ύπέρ της τάξης και τού νόμου. Σήμερα, έξουσία πιά, προτιμά νά παραδώσει τά γεγονότα στη λήθη.

Έναντιον αυτής της λήθης, δημοσιεύουμε την αναφορά της Μαρίας Κουμή, χήρας τού δολοφονημένου παλικαριού, προς τόν ύπουργό Δικαιοσύνης:

«Κύριε ύπουργέ,

Στις 24 Νοεμβρίου 1980 υπέβαλα μήνυση κατά τού τότε Αρχηγού της Αστυνομίας Πόλεων, τού Γενικού Αστυνομικού Δ/ντή Αθηνών, τού Δ/ντή τών ΜΑΤ, τών επικεφαλής τών ΜΑΤ που «έδρασαν» στην περιοχή της πλατείας Συντάγματος την 16.11.1980 και κατά παντός υπευθύνου για την δολοφονία τού συζύγου μου Ίακώβου Κουμή στις 16.11.1980, ή μέρα μνήμης και τιμής τών ήρώων τού Πολυτεχνείου.

Μετά την ύποβολή της μήνυσης ακολούθησε ή άνακριση. Από τότε έχουν περάσει τέσσερα (4) σχεδόν χρόνια και οι υπεύθυνοι της δολοφονίας τού Ίακώβου Κουμή μένουν άτιμώρητοι. Η όλη ύπόθεση φαίνεται νά «άργεί» και έγώ, σάν άμεσα ενδιαφερόμενη και πολιτικά ένάγουσα, δέν πληροφορήθηκα μέχρι σήμερα την όποια εξέλιξη της όλης ύπόθεσης.

Κε ύπουργέ, αναφέρομαι σέ σας και ζητώ την παρέμβασή σας προκειμένου ή ύπόθεση νά προχωρήσει, με την πεποίθηση ότι ό ποινικός κολασμός τών υπευθύνων δέν είναι άξίωση προσωπική αλλά μιάς πολιτείας που διεκδικεί την προστασία της έννομης τάξης που ή ίδια θέσπισε και που διακηρύττει την κατοχύρωση τών δημοκρατικών θεσμών. Θα ένθυμεισθε, κ. ύπουργέ, ότι ό Ίάκωβος Κουμής, συμμετείχε στη διαδήλωση- πορεία της 16.11.1980 προς τιμήν τών ήρώων τού Πολυτεχνείου, άσκώντας νόμιμο δημοκρατικό του δικαίωμα κι ότι ή τιμωρία για τή συμμετοχή του αυτή ήταν ό θάνατός του από όργανα της τάξης. Έτσι, ή όλη ύπόθεση έχει τή συγκεκριμένη πολιτική — με την ευρύτητα τού όρου — διάσταση, που καλείται, χωρίς καθυστέρηση, ή συντεταγμένη δικαστική έξουσία στά πλαίσια τών αρμοδιοτήτων της ν' άξιολογήσει.

Κύριε ύπουργέ, οι δικονομικές άνάγκες της ύπόθεσης δέν δικαιολογούν την 4χρονη καθυστέρηση και θέλω νά πιστεύω ότι θα ένεργησετε τά κατά Νόμον».

Μιά χρήσιμη παρατήρηση και μιά εϋχή

Διατυπώνοντας όρισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τό Συμπόσιο για τόν Καίρη, που έγινε άρχές Σεπτεμβρίου στην Άνδρο, αναφέρθηκα στην έλλειψη πρωτοτυπίας που εμφάνισαν πολλές από τίς ανακοινώσεις. Ό καθηγητής κ. Σφυρόερας μου έπισήμανε ότι τό κακό ξεκινά από τό ότι τά κρατικά άρχεία της όθωνικής περιόδου παραμένουν ακόμα άταξινομήτα και μάταια ό έρευνητής θά άναζητήσει σ' αυτά, τά στοιχεία που θά πλούτιζαν την εικόνα μäs για τόν Καίρη και την εποχή του.

Η παρατήρηση τού κ. Σφυρόερα με βρίσκει απόλυτα σύμφωνο. Είναι άδιανόητο νά υπάρχουν ιδιώτες όπως ό κ. Πολέμης, που μαζεύουν και εκδίδουν με δική τους πρωτοβουλία και μόχθο και τό τελευταίο χαρτάκι που θά μπορούσε νά παράσχει μιά χρήσιμη πληροφορία για τό θέμα, και τά έπίσημα άρχεία νά παραμένουν στοιβαγμένα στις άποθήκες. Εϋχομαι οι άγώνες όρισμένων νά αποδώσουν καρπούς και νά πάρουν κάποτε σειρά για ταξινόμηση και τά όθωνικά άρχεία. Έκτός άν αυτό, κατά τους έκάστοτε υπεύθυνους, αντιβαίνει στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Δ. Κυρτάτας

Έπανόρθωση

Στό άρθρο της Χρύσας Προκοπάκη «Πολιτιστικό μέτωπο αλλά πώς»; που δημοσιεύτηκε στό προηγούμενο τεύχος τού Δεκαπενθήμερου Πολίτη (άρ. 23) στη σελίδα 31, στήλη 1, τό κείμενο που αρχίζει από την 8η άράδα από τό τέλος της στήλης δέν ανήκει στόν Γκράμσι αλλά στην άρθρογράφο. Η φράση είχε ως έξής: «μιά και όπως τό 'θελε ό Γκράμσι, κάθε μέλος τού κόμματος πρέπει νά γίνει ένας διανοούμενος. Τό κόμμα θά πρέπει νά δημιουργεί έστιες» κ.λπ.

ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΦΟΒΟΣ

Κύριε Διευθυντά,

Στις σελίδες 36-37 τού έγκρίτου περιοδικού σας Δεκαπενθήμερος Πολίτης (τεύχος 23 της 21.9.1984) καταχωρίζετε άρθρο έπιγραφόμενο «Ποιός φοβάται την Ίστορία;...».

Ό συντάκτης κ. Γ. Μαργαρίτης έξ άφορμής δημοσιεύματός μου («Η Ίστορία ως διδακτέα ύλη έπίμαχο πρόβλημα παιδείας» στό περιοδικό Νέα Παιδεία, τεύχος 31/1984, σελ. 143-155) σχολιάζει παρεμπιπτόντως εκπαιδευτικές σημειώσεις, πολυγραφημένες, που άφορούν την ιστορία της ρωμαιοκρατίας, και, άόριστα, άλλες εργασίες μου καταλήγοντας ως έξής: «Αυτός ό παράγοντας της παιδείας μας που συχνά είναι μέλος έπίσημων άποστολών εκπαιδευτικών στό έξωτερικό, μäs αφήνει νά καταλάβουμε ότι ή ύποστήριξη από μέρους του μιάς «πολυ-εθνικής», «υπερεθνικής» ιστορικής διδασκαλίας, έχει την έννοια μιάς νέας έπίδειξης της άνωτερότητας της φυλής μας» άνάμεσα στους ύπόλοιπους «βαρβάρους». Πάει καιρός τώρα που οι «βάρβαροι» αυτοί διασκεδάζουν με παρόμοιες «άποδεικτικές» πρωτοβουλίες».

Διευκρινίζω ότι καμία από τίς λέξεις ή φράσεις, που ό όρθογράφος σας κλείνει σέ εισαγωγικά, δέν περιέχεται στό κείμενό του. Άν αυτά κατάλαβε, είναι προσωπικό του πρόβλημα. Διότι τίποτε από όσα μου άποδίδει δέν υπάρχουν ούτε στις προθέσεις μου. Άποτελούν συμπεράσματά του έντελως αυθαίρετα, τά όποια συναγεί με περίεργη, τουλάχιστον, παρερμηνεία τών γραφομένων μου.

Η ταπεινότητά μου επί δεκαετία και πλέον ίχνηλατώντας τόν Έλληνισμό και την τύχη του στη μακραίωνη και άδιάλειπτη διασπορά του, παράλληλα δέ και στόν κυρίως έλληνικό χώρο, χρησιμοποιεί κατ' έξοχήν, άν μη πάντοτε αποκλειστικώς, τά πορίσματα διακεκριμένων ειδικών έπιστημόνων Δύσεως και Ανατολής. Έπομένως άποβαίνει άδιανόητο νά «διασκεδάσουν» οι «βάρβαροι», όπως έσφαλμένα νομίζει ό

κ. Γ.Μ., αλλά άσφαλώς χαίρουν, που οι καρποί τού έπιστημονικού μόχθου τους αξιοποιούνται για τή βαθύτερη γνώριμα και άλληλοεκτίμηση τών ανθρώπων.

Άπλούστατα, ό νεαρός συνάδελφος παραδίδει μαθήματα με ύφος αυθεντίας και διαφανές πνεύμα ειρωνείας, θυμίζοντας τύπο δασκάλου, που ανήκει άμετάκλητα στό παρελθόν.

Όσοι, λοιπόν, πραγματικά και άνυστερόβουλα πασχίζουν για ένα καλύτερο μέλλον τών λαών φοβούνται την Ίστορία, όταν μ' αυτήν άσχολούνται νεοί, έστω και έλάχιστοι, που τή συγγέουν με τή δημοσιογραφία.

Παρακαλώ νά δημοσιεύσετε την άπάντησή μου, ώστε οι άναγνώστες τού περιοδικού νά διαμορφώσουν όρθότερη και πληρέστερη άποψη.

Μέ τιμή

Άχ. Γ. Λαζάρου δ.φ.
Γενικός Έπιθεωρητής Μ.Ε.
Chargé de cours à la Sorbonne

Ό συνεργάτης μας Γιώργος Μαργαρίτης που έλαβε γνώση της έπιστολής τού κ. Λαζάρου μäs ζήτησε νά δημοσιεύσουμε την άκόλουθη άπάντηση:

Χαίρω, κύριε συνάδελφε, για τό ότι χωρίς κανένα δισταγμό άναγνωρίσατε τό δικό σας πρόσωπο στην αναφορά μου τή σχετική με τόν «πολυγραφώτατο γενικό έπιθεωρητή» της παιδείας μας. Αυτό πιστοποιεί την άκρίβειά της. Η χρήση πάντως τών εισαγωγικών με την όποια άσχολεύστε έχει τίς δικές της σημασίες και θά ήταν ύποτιμητικό για τή νοημοσύνη και τών δύο μας τό νά συζητούσαμε γι' αυτό. Άντίθετα, επειδή ή έλληνική γλώσσα και οι έλληνικές πολιτιστικές αξίες τών Ρωμαίων έχουν τή δική τους ιδεολογική έπιφάνεια, θά πρότεινα νά συζητούσαμε για την έννοια τού όρου «φυλή». Έχετε συγκροτημένες, καθώς φαίνεται, άπόψεις πάνω σ' αυτό και είμαι βέβαιος ότι μπορείτε νά τίς ύποστηρίξετε με τρόπο πολύ πιο άρχοντικό και ούσιαστικό από εκείνον που προβάλλει ή έπιστολή σας. Θα μπορούσαμε ίσως νά τό κάνουμε και δημόσια παρά τίς έπιφυλάξεις που δείχνετε σχετικά με τή δημοσιοποίηση

των προβλημάτων της Ιστορίας και της διδασκαλίας της. Διαφωνώ μ' αυτή σας τή στάση γιατί έσείς όπως και εγώ είμαστε άνθρωποι που ή κοινωνία τρέφει ειδικά για νά της αποκαλύπτουμε και νά της εξηγήσουμε τό παρελθόν της. Η ιστορία δηλαδή που γράφουμε είναι και δημοσιο-γραφία, ειδικά σήμερα, που δέν μās πληρώνει κάποιος άρχοντας, αλλά τό σύνολο των πολιτών. Δέν συγχέω, λοιπόν, τά πράγματα όπως άδικα μέ κατηγορείτε. Κάνω συνειδητή έπιλογή ενημερώνοντας τούς συμπολίτες μου για τήν κατάσταση τής επιστήμης τήν όποία ύπηρετώ.

Πρίν προχωρήσουμε στην όποια συζήτηση μας σās ζητώ συγγνώμη που είμαι νέος, δέν μπορώ όμως νά κάνω τίποτα πάνω σ' αυτό. Όπωςδήποτε, ή ηλικία δέν νομίζω ότι είναι άλλοθι, ούτε για μένα ούτε για εσās. Όμολογώ πάντως ότι πάσχω από μία παθολογικού τύπου άλλεργία άπέναντι σέ ιδεολογίες που προωθούν τόν διαχωρισμό των ανθρώπων σέ προικισμένους και μή. Η άρρώστια μου τούτη τροφοδοτεί συχνά τήν οξύτητα τής κριτικής μου και εύχομαι ή θεραπεία της ν' άργήσει όσο τό δυνατόν περισσότερο.

Μέ τιμή
Γιώργος Μαργαρίτης

ΤΟ ΚΑΡΥΔΟΤΣΟΥΦΛΟ ΣΤΗΝ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗ...

Φίλοι μου γειά σας
Νά λοιπόν που έγκαίρως βοηθάμε νά πήξουν λίγο τά πράγματα. Καί τό караβάκι τής άριστερής προοπτικής, ξυλάρμενο, έρμαιο καρυδότσουφλο άράζει στά βράχια τής Καισαριανής. Ένα βραδάκι χάρα - άριστούργημα μοναξιάς άνάμεσα στή γιορτή του ΠΑΣΟΚ στην Πανεπιστημιούπολη και τά «Επινίκια» του Φεστιβάλ τής ΚΝΕ, Σάββατο 22.9.84. Τό έπιτραπέζιο πνευματικό δείπνο παρά τό μπουζουξιδικό ντεκόρ του (μέ τό πέρας τής κουβέντας τό άκροατήριο θά άποτελειωνε μέ διπλοπενιές) διατηρεί έν έργηγόρσει σπέρματα του πάλαι ποτέ πολιτικού πάθους που σάρωσε ή πασοκική λαίλαπα.

Συνδαιτημόνες: Στέλιος Παππάς (ΚΚΕ έσ.), Μπάμπης Δρίζος (;) και Άγγελος Έλεφάντης (άνέντακτο). Έδώ και καιρό σκορπίζεται γύρω ή ήχώ μιας νέας πολιτικής αυτογνωσίας, που θά στηρίξει στά ποδάρια του τό άριστερό κίνημα, θά δώσει μία νέα διάσταση και όπτική στην πολιτική και ιδεο-

λογική μας συγκρότηση που μέ τά λάθη, τίς άνακολουθίες και τά τέτοια, φοράει άκόμα στο κεφάλι της καλλάκι ή τραγιάσκα. Σταράτα και σωστά πράγματα που δέν άφορούν τό «ένγένει άστικό» αλλά κυρίως τήν άνανεωτική άριστερά. Διάχυτη λοιπόν ή άνάγκη μέσα στις κουβέντες, τίς παρέες, στόν τύπο, και στο περιοδικό μας Δεκαπενθήμερος Πολίτης. Τό ξυλάρμενο λοιπόν, και ή Άγία Τριάδα (συγγνώμη γι' αυτό - παρακάτω εξηγούμαι) που προσπαθεί νά τό ρυμουλκήσει άρχίζοντας μέ τόν Στέλιο Παππά. Μιά εισήγηση θά λέγαμε πολύ έμπεριστατομένη, που προσπαθεί νά ξεκαθαρίσει τό κοινωνικό συνονθύλευμα - ένα μικρό ταξιδάκι στά άτέρμονα άδιέξοδα που άναπαράγει τό ΠΑΣΟΚ, στίς προτάσεις του ΚΚΕ έσωτερικού που δέν δέχεται (φυσικά) τό ΠΑΣΟΚ. Καί τέλος στην άνάγκη μιας παρέμβασης στο σημερινό συσχετισμό των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων που δέν δέχεται (φυσικά) τό ΠΑΣΟΚ. Άς μου έπιτραπεί νά μή σταθώ στόν Μπάμπη Δρίζο, τρίτο κατά σειρά όμιλητή, γιατί κινήθηκε στο πνεύμα των άλλων όμιλητών. Άξονας λοιπόν τής κουβέντας, ή παρέμβαση στο σημερινό συσχετισμό που δημιουργούν οι άλλοι: Κυβέρνηση, Δεξιά, κατεστημένο και τά τέτοια. Δεύτερος όμιλητής ό Άγγελος Έλεφάντης. Άν και μέ μία πλατύτερη προσέγγιση των κοινωνικών προβλημάτων, τραγούδησε κι αυτός τήν ίδια σχεδόν μελωδία. Θέλω νά πώ δηλαδή πώς πέρασαν μέσα στόν λόγο του κάποια σημεία που άποτελούν τό πρόβλημα των προβλημάτων τής άνανεωτικής άριστερης πολιτικής στην Έλλάδα - τά σημεία «τριβής»: ή όποια λανθασμένη πολιτική πορεία του ΚΚΕ έσωτ. που κυρίως φέρει τήν ευθύνη, λόγω του μεγαλύτερου βάρους που διαθέτει. Άλλά όλα πέρασαν έτσι ξεπνοα, ήσυχα, ειρηνικά. Καμιά σύγκρουση ή άντιπαράθεση. Καμιά δημιουργική άναζήτηση στά έντός των τειχών άνανεωτικά πεπραγμένα. Είχες τήν αίσθηση πώς ένα χριστιανικό ήθος στεφάνωσε και τούς τρεις (νά τη πάλι ή Άγία Τριάδα!), ένα αίσθημα αυταπάρνησης τούς Ένωσε έναντια στόν ταξικό έχθρο.

Η άνάγκη όμως για παρέμβαση στους δικούς μας συσχετισμούς, στην «κάθαρση» τής άνανεωτικής πρακτικής που μέσα άπ' αυτή θά μπορέσει ή άριστερή προοπτική νά γίνει πραγματικότητα, άποσιωπή-

θηκε. Τό μόνο δηλαδή που θά δικαιώνει μία τέτοια έκδήλωση, καταποντίστηκε στο όνομα δέν ξέρω ποιός άκατανόητης άβροφροσύνης. Έάν δεχτούμε πώς ή σύγκρουση των ιδεών και τά τέτοια είναι μία άχτίδα του μαρξιστικού φωτός, τότε τί διάβολο μαζεψήκαμε στην Καισαριανή; Μέ τό τέλος τής συζήτησης τό άκροατήριο: έργάτης, βοηθός μαγειρίου, ηλεκτρολόγος, καντηλανάφτης, ύπάλληλος γραφείου κηδειών, βοηθός σέ σουβλάκια, τί κέρδισε; Τί κατάλαβε; Πώς όλη ή ευθύνη βαραινεί τό «κακό» ΠΑΣΟΚ, πώς ό δικός μας φωτεινός λόγος δέν βρίσκει άνταπόκριση; Μήπως έτσι κινδυνεύει ή άνανεωτική μας ένδοχώρα νά μείνει όριστικά έκτός «σχεδίου πόλεως»;

Μέ πολύ φιλικά αισθήματα
Τάκης Βοβώνης

the garden
Για τη KRISNA
γυναίκα

όλα εισαγωγής μας
από ΑΣΙΑ - ΕΥΡΩΠΗ
ΠΗΓΗ
ΙΝΔΙΚΟΝ
ΠΩΛΗΣΗ: ΧΟΝΔΡΙΚΗ - ΛΙΑΝΙΚΗ

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ:

- 1) ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΣΟΛΩΝΟΣ 109
ΤΗΛ. 3824980 - 3821941
- 2) ΣΟΛΩΝΟΣ 124
- 3) ΣΟΥΛΙΟΥ 5
- 4) ΧΑΡ. ΤΡΚΟΥΤΗ 29

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης, Γιώργος Καρράς, Δαμιανός Παλαδημητρόπουλος

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Έφη Άβδελά, Δήμος Γεωργίου, Μαριάννα Δήτσα, Μάκης Καβουριάρης, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Λεωνίδα Λουλουδής, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Άριστειδής Μανωλάκος, Γιώργος Μαργαρίτης, Μαρίνα Μειντάνη-Παπαγιαννάκη, Μιχάλης Μοδινός, Άριστειδής Μπαλάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άρης Ντάτσης, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Γιώργος Πάσχος, Πέτρος Πιζάνιας, Έλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη, Στάθης Τσαγκαρουσιάνος, Γιάννης Τσιώμης

- Σκίτσα Χρήστου Πικριδά
- Έξοφυλλο Μαργαρίτας Απέργη
- Τή διάρθρωση των δοκιμίων έκανε ό Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελοδοποίηση και τό μοντάζ όλοι μαζί, τήν άναπαραγωγή των φίλων ή Χριστίνα Άναστασίου, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιακά, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου
- Βοηθήσαν και άλλοι πολλοί, ό καθείς τό κατά δύναμη
- Έκδότης, ό Ν. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή
- Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας
- Διαφημίσεις, Χριστίνα Άναστασίου
- Έκτύπωση Όφσετ, Χαϊδεμένος, ΑΕΒΕ, Λεωφ. Βουλιαγμένης 426, τηλ. 99.40.997 - 99.40.944
- Φωτοστοιχειοθεσία ΠΟΛΙΤΗΣ, Κέκροπος 2, τηλ. 32.26.692

Ό «Δεκαπενθήμερος Πολίτης» φιλοξενεί εθελούσιως έπιστολές άναγνωστών που στέλνονται άποκλειστικά σ' αυτόν μέ τήν προϋπόθεση νά είναι σύντομες και έπαινετες. Η στενότητα όμως του χώρου ένδεχομένως νά δδηγηθεί σέ περικοπές.

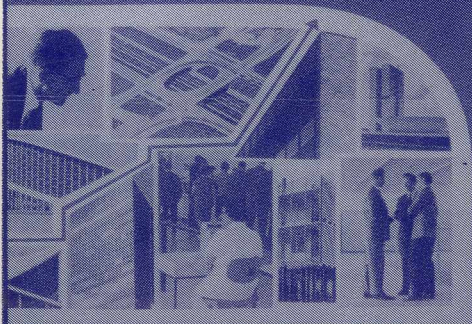

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΕΚΙΝΗΣ

Εργασιακές σχέσεις και ανάπτυξη

3 μελέτες σχετικών
προβλημάτων

εκδόσεις παραζήση

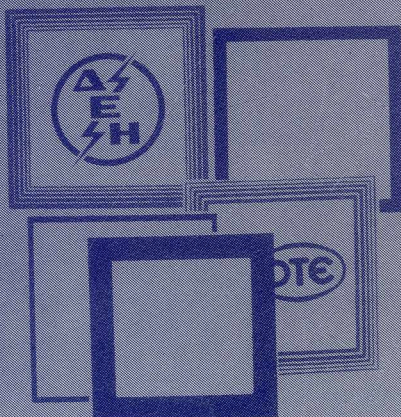

Έκδόσεις Παραζήση
Νικηταρά 2, 106 78 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 3622496

ΑΡΓΥΡΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Δημοσιες Επιχειρησεις

Μια πραγματικότητα
σκεπασμενη με συγχυση
αγνοια και αφορισμους

Εκδόσεις Παραζήση

ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ε.Ε.

Τζαβέλα 1 Αθήνα
τηλ.: 3604885
3621236

Εξάντας / Λογοτεχνία

Μαρκήσιος ντε Σάντ

Ίουλιέτα, τ. Δ'

Έργα του
Ζάν Ζενέ

Ή Παναγία
των Λουλουδιών

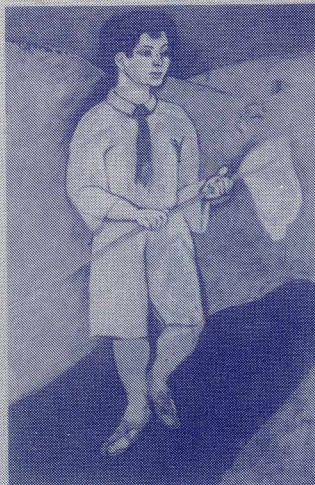

μυθιστόρημα

Εξάντας

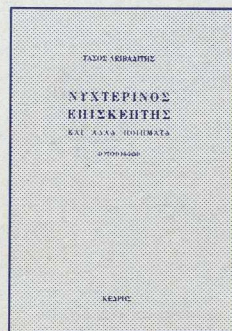
Ρεϊνάλτο Αρένας

Ο Σελεστίνο πριν την Αυγή

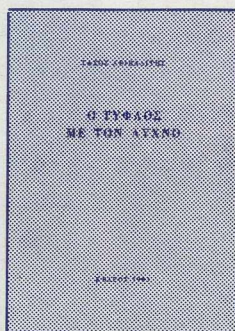

τα βιβλία του
ΤΑΣΟΥ ΛΕΙΒΑΔΙΤΗ
στις εκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ

**ΝΥΧΤΕΡΙΝΟΣ
ΕΠΙΣΚΕΠΤΗΣ**

**Ο ΤΥΦΛΟΣ
ΜΕ ΤΟΝ ΛΥΧΝΟ**

ακόμα τα βιβλία

- Σκοτεινή πράξη
- Ποίηση
- Ο διάβολος με το κηροπήγιο
- Οι τρεις
- Βιολί για μονόχειρα
- Ανακάλυψη
- Οι τελευταίοι
- Αυτό το αστέρι είναι για όλους μας
- Φυσάει στα σταυροδρόμια
- Καντάτα
- Μάχη στην άκρη της νύχτας
- Συμφωνία αρ. 1
- Ποιήματα 1958-1964
- Οι γυναίκες με τ' αλογίσια μάτια
- Ο άνθρωπος με το ταμπούρλο
- Εγχειρίδιο ευθανασίας
- Το εκκρεμές (Διηγήματα)

1954 · 1984 **ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ**

...δημιουργούμε αναγνώστες

Γεωργίου Γενναδίου 6 - Τηλ.: 36.15.783

ΙΑΝΟΣ

BIBΛΙΟΠΩΛΕΙΟ - GALLERY - ΕΚΔΟΣΕΙΣ

15 Σεπτεμβρίου
15 Οκτωβρίου

**ΜΗΝΑΣ
ΓΝΩΜΙΜΙΑΣ**

με
ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ

και

ΕΚΠΛΗΞΕΙΣ

βιβλία
περιοδικά
ξένος τύπος
χαρτικά - σχολικά
εκδόσεις τέχνης
μεταξοτυπίες
λιθογραφίες
γκραβούρες
παλιά βιβλία

ΙΑΝΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ 7 — ΘΕΣ/ΝΙΚΗ — ΤΗΛ. 277.004

30 ΚΕΔΡΟΣ